
LAIŠKAS REDAKTORIUI

Apie kultūros perviršį ir stygių

Naglis Kardelis

Lietuva pagrįstai didžiuojasi savo kultūra. Ši nedidelė šalis turi pasaulinio garso operos dainininkų, kompozitorių, aktorių, teatro režisierių. Jei kultūra laikysime ir sportą, Lietuva gali girtis pasaulinę šlovę pasiekusiais sportininkais. Žodžiu, ši šalis puikiai moka kultivuoti sielą ir kūną, moka pasirodyti beveik visose sielos ir kūno kultūros srityse – taip moka, kad, atrodytų, lietuviams galėtų pavydėti net senovės graikai...

Svarbiausia tai, kad Lietuva ugdo savo kultūrą kryptingai, labai nuosekliai ir pragmatiškai – kokia mat nauda iš politiškai, kosmopolitiškai ar tautiškai neangažuotos kultūros? Tai scenos ir aikštės, vaizdo ir įvaizdžio kultūra. Kultūra, garsinanti Lietuvą visame pasaulyje. Kultūra, už kurią jos kūrėjams dalijami ordinai ir medaliai. Suprantama, ne už pačią kultūrą, o Lietuvos vaizdo ir įvaizdžio kultą ir kultivaciją. Kultūra, kuri yra elitinė ir tuo pat metu populiarė (nes garsina Lietuvą), taigi – koks vaizdas ir puikus darinys! – elitinė popkultūra... Kultūra, kuri gali tapti seniai pamirštu kalokagatijos idealu, nes tobulai sulydo sielos ir kūno kultūrą, pasiekdama būklę, kai sportas tampa kultūra, o kultūra – sportu. Kultūra, tampanti kultu, o kultas – kultūra. Kultūra, kultivuojanti save pačią ir didingai užsi-skliaudžianti savyje, bet pačia savo didybe, didingu vaizdu ir įvaizdžiu atvira masėms, visai atvirai pilietinei visuomenei.

Kai Lietuva tokia kultūringa, kai kultūra jau nebeišsitenka savo pačios dirvonouose, galima paklausti, kas Lietuvoje *dar nėra* kultūra. Atsakymą nebus lengva rasti, bet jei rasite, jums drauge paaiškės, jog tai ir yra tikroji kultūra. Išdidi ir tyli kultūra. Kultūra, netapusė vaizdu ir įvaizdžiu. Kultūra, nevirtusi kultūrizmu, politinių dividendų raumenimis.

Šis paradoksas liudija, kad Lietuva modernėja, nes keičiasi pati kultūros samprata. Sovietinėje ir juo labiau tarpukario Lietuvoje į kultūrą buvo žvelgiama su tam tikru pietetu ir netgi savotiška numinozine pagarba. Kultūra buvo laikoma tai, kas išvaduoja iš kasdienybės gniaužtų, įveikia gyvenimo inerciją, nuskuta nuo būties buities luobą, pakylėja dvasią, padaro žmogų didesnį už save patį. Kultūra buvo tai, *ka verta* kultivuoti.

Modernioji (ir kartu postmodernioji) kultūros samprata ne tik visiškai kitokia, bet, sakyčiau, tiesiog priešinga ir priešiška pirmajai. Kultūra iš to, *ka verta* kultivuoti, pavirsta tuo, *kas de facto* kultivuojama. Būties kultūra išvirsta į buities kultūrą, vertikalės kultūra – į horizontalės kultūrą. Kultūra pradedama suvokti ne kaip tai, kas įveikia inerciją, o kaip pati ši inercija, ne kaip tai, kas atsiveria nuskutus luobą, o kaip pats luobas. Žmogui nebūtina plėsti savo ribų, jam pakanka – kaip dabar madinga sakyti – tiesiog būti savimi. Kiekvienas, išliekantis savimi pačiu, įkūnija tik jam vienam būdingą kultūrą. Skirtumas tarp abiejų kultūros sampratų išryškėja tuomet, kai kalbame apie *bakterijos kultūrą*. Pagal pirmąją kultūros sampratą bakterija negali turėti kultūros, nes bakterija nepajégia nieko kultivuoti. Pagal antrąją sampratą bakterija turi kultūrą, yra „kultūringa“ ta prasme, kad priklauso

tam tikrai bakterijų kultūrai, tam tikram jų *štamui*. Bakterija turi kultūrą ne todėl, kad ją nors kultivuoja, o todėl, kad *pati yra kultivuojama*. Išlikdama savimi pačia, bakterija atstovauja savo kultūrai, savo štamui, savo klanui ar interesų grupei. Lygiai taip pat galima kalbėti apie paauglių kultūrą ar subkultūrą, jaunųjų delinkventų kultūrą, gėjų, lesbiečių ir narkomanų kultūrą, kuri, remiantis „pakančiu“ ir „policentriniu“ požiūriu, yra tiek pat vertinga kaip ir, tarkime, krikščionių kultūra. Senojoje kultūros sampratoje ryškus pastangos, valios, dvasios aktyvumo, netgi kovos ir aukos motyvas: kultūra yra tai, kas reikalauja didelių, kartais tiesiog nežmoniškų pastangų, kas niekuomet neduota savaime, ką reikia įdirbti tarsi kultivuojamą lauką ar net užkariauti. Naujoji kultūros samprata artikuluojama pasyvumo, abejingumo, dvasinio drungnumo kategorijomis: kad ir ką kultivuotum (ar net nieko nekultivuotum, o pats būtum kultivuojamas „likimo“, „valdžios“, „socialinės grupės“ ir pan.), vis vien tai bus *kultūra*.

Kai svarstoma, kaip įveikti kultūros šoką, pralaužti kultūros rėmus, nugalėti kultūrinį determinizmą ar stereotipus, kultūra suvokiama pagal modernųjį modelį: ji esanti tai, kas būdinga didelei grupei, o ne asmeniui, kas veikiau sukausto, o ne išlaisvina, kas trunka ilgą laiką didelėje erdvėje, o ne akimirksnį asmeninėje erdvėje ar už erdvės ribų. Kultūra suvokiama kaip tai, kas ekstensyvu, masiška, o ne kaip tai, kas intensyvu ir individualu. Kitaip tariant, ji suprantama kaip inercija, luobas, sąlygotumas ir ligotumas, pagaliau kaip likimas.

Žodis „kultūra“, kaip žinia, yra lotyniškos kilmės (lot. *colere* – „įdirbti lauką“). Lauko kultivacija (arimas, dirvos purenimas ir pan.) neišvengiamai numano aktyvias pastangas ir *vertikalę*. Norint įdirbti lauką, nuo žemės būtina nuplėšti velėną („luobą“). Tuo tarpu naujoji kultūros samprata perša *kultūros kaip velėnos, kultūros kaip luobo* įvaizdį. Tuomet ir kalbama, jog tai, kas, sakytume, nuplėšia *kultūros velėną* nuo kažin kokių esmingesnių ir tikresnių dalykų, ir yra tai, kas perauga kultūros rėmus, įveikia kultūrinį determinizmą, inerciją, stereotipus.

Teisingai sakoma, jog naujoji kultūra yra vaizdo, o ne teksto kultūra. Tačiau vaizdo (ir įvaizdžio) kultūra yra ne gelmės, o paviršiaus, išorės kultūra, todėl jai ir trūksta tos tikrajai kultūrai būdingos vertikalės, kuri numanoma pačioje žodžio „kultūra“ etimologijoje. Įdomu tai, jog *arimas* (lauko kultivacija), *audimas* ir *teksto rašymas* yra daug kuo panašūs, todėl tampa natūraliais tikrosios kultūros ženklais. Žagrės trajektorija ariant lauką primena šaudyklės trajektoriją audžiant audinį ir plunksnos trajektoriją rašant tekstą (lot. *textus* reiškia „audinį“, o seniausias rašymo būdas, kai rašiklis juda ne iš kairės į dešinę ar iš dešinės į kairę, bet pakaitom – tai iš kairės į dešinę, tai iš dešinės į kairę, vadinamuoju *bustrofedonu*, primena lauko arimą jaučiais). Ši analogija parodo, jog teksto kultūra daug artimesnė autentiškai kultūros sampratai negu vaizdo kultūra.

Lietuvoje akivaizdus vaizdo kultūros, orientuotos į išoriško įvaizdžio kūrimą, perviršis ir teksto kultūros stygius bei atrofija. Jei teksto kultūrą suvoksime kaip kultūros etaloną, Lietuvą, deja, teks laikyti nekultūringa (nekultivuota) šalimi – nepaisant pasaulinio garso režisierių, aktorių ir dainininkų, taip pat kūno kultūros atstovų. Lietuvos kaip krašto barbariškumas yra ne tai, kad šiame krašte niekas nerašo gerų tekstų (turime daug puikių rašytojų ir mąstytojų – „minties siūlo audėjų“ (plg. gr. *hyp-hainô* „austi; mąstyti – austi minties siūlą“)), o tai, jog teksto kultūra čia

iš viso nesuvokiama kaip kultūra. Kultūra tėra tai, kas garsina kraštą, kuria jo įvaizdį, neša politinius dividendus, yra populiaru. Net ir elitinė (t. y. tik išrinktiesiems prieinama) kultūra suvokiama kaip kultūra tik tuomet, kai ji „priklauso liaudžiai“, tampa vienaip ar kitaip populiaru ir ima garsinti šalį. Kultūros turinys, ryšys su dvasiniu žmogaus pasauliu nesąs svarbus. Svarbus tik pragmatinis (visų pirma politinis) kultūros aspektas. Režisierių, aktorių ir dainininkų nuopelnai yra ne jų sukurtos dvasinės vertybės, o tik ekonominės investicijos į jų išgarsintą kraštą.

Lietuvos kultūra yra veikiau atlikėjų, o ne kūrėjų kultūra. Net ir klasikinės muzikos atlikėjų konkursai tampa savotiškomis sporto varžybomis, kur viską – kaip ir krepšinyje – lemia greita reakcija ir pirštų miklumai. Teatro spektakliai tampa ištvermės varžybomis: ką, jei ne ištvermę, turi demonstruoti aktoriai, kuriuos pasaulinio garso režisierius verčia vaidinti penkias valandas, o kai kuriems netgi įbruka į rankas ledo gabalą? Lietuvių teatras puikiai iliustruoja mano mintį apie Lietuvos kultūrą kaip vaizdo ir įvaizdžio kultūrą: šio teatro „sunkioji artilerija“, nulemianti jo įtaigumą, yra būtent vizualūs ir akustiniai efektai, o ne aktorių psichologija ar gilios mintys, pranokstančios rafinuotas, tačiau tuščias metaforas.

Apie kultūrą galima kalbėti su kandžia ironija ar analitine nuobodybe. Mat visokios mintys apie Lietuvos *kūno kultūrą* (sportą ir madų festivalius) kyla važiuojant valkatų kvapo prisisiurbusiais Vilniaus troleibusais... Aš jau nekalbu apie kultūrą kaip dvasios riteriškumą ar paprasčiausią padorumą. Pakanka paminėti (*humoris causa?*) šių metų kovo 16-osios dienos Prezidento kalbos per „elitinę“ LRT „kultūrinį įrėminimą“. Prieš pat Prezidento kalbą buvo rodoma Oskaro Koršunovo spektaklio *Shopping and Fucking* reklama, kuri pakartota netrukus po Prezidento kalbos. Maža to. Abiem atvejais Koršunovo spektaklio reklamą lydėjo vaikams skirto *Tele Bim Bam* koncerto reklama (akivaizdu, jog tikėtasi, kad reklamą žiūrės vaikai ir jų tėveliai). Bet ir tai dar ne viskas. Likimo ironija ta, kad Prezidentas kalbėjo, be kita ko, apie fizinį ir dvasinį smurtą prieš vaikus. Tokia tad yra šio kultūros perviršiu besididžiuojančio krašto kultūra. O apie kultūros stygių mąstyti, regis, teks visą šį šimtmetį.

Kad tik būtų tų, kurie įstengs apie tai mąstyti.

Vilnius,
2001 03 26

DIENORAŠTIS... IŠ ATEITIES

Giedrius Kuprevičius

2003 m. sausio 15 d. Vėl žiema be sniego. Siaučia kažkokia alergija, kurią sukėlė... švara. Plačiai naudojami muilai ir įvairūs valikliai sunaikino kažkokias svarbias bakterijas, kurios saugojo nuo kažkokių kitų, mažai iširtų, nes jos niekam nerūpėjo. Dabar be jų žmonės jautrūs net vandeniui. Praustis tapo taip pat pavojinga, kaip ir liesti rankomis įvairius augalus – vieniems oda parausta iki pūslių, kiti dar labiau sunegaluoja. Mūsų kaimynai visą laiką sėdi namie ir bendrauja su pasauliu per kurjerius, kurių paslaugų kainos nežmoniškai išaugo. Aš vėl bandau sėsti prie savo darbo stalo, bet ta besniegė žiema ir vis grėsmingesni sausros požymiai labai slegia – mes, lietuviai, drėgmės vaikai. Be lietaus ir rasos džiūvame it nukritę seni lapai...

2003 m. vasario 16 d. Grupelė patriotų bando atgaivinti bemaž pamirštą Tautos šventę – praeitame šimtmetyje paskelbtą nepriklausomybę, kurią dar kartą atkūrėme amžiaus pabaigoje, ir vėl, atrodo, bręsta poreikis galvoti apie naują nepriklausomybę. Šį kartą ne nuo kokios valstybės, bet nuo savasties devalvavimo. Tautiniai papročiai nebeturi prasmės, prieš metus modernizuota tradicinė lietuviška abėcėlė greitai pritapo universitetuose – seniai visus trikdė nepatogios elektroniam susirašinėjimui raidės – š, č, ž, į, ū... Net lietuviški keiksmai dabar atrodo europietiščiau – *sudas, rupuze, myza...* Atsirado ir naujos raidės lietuviškame alfabeto *q* ir *x*: *mano qunas... ziuresime, kaip jums sexis...* Mano kolega mėgina naujovę įdiegti muzikoje – rašo operą, kurioje akustiškai bando atsisakyti tų negerų raidžių: *karsta saule sviecia, krasta sildo...*

2003 m. kovo 12 d. Vakar Kaune stebėjau karinį paradą. Pirmas batalionas buvo lietuvių. Po jo žengė Lietuvoje dislokuoti Europos Sąjungos daliniai – su vėliavom, savo karine muzika. Paradą buvo ilgas, nes žygiavo apie dešimt pulkų. Pradundėjo lengvoji ir sunkioji karinė technika. Tiesa, žiūrovų buvo mažai, nes tuo metu vyko kažkokios labai svarbios alaus gėrimo rungtyinės miestelyje prie Dubysos – jame danai pastatė didžiulę alaus daryklą. Varžybas transliavo visos komercinės televizijos stotys, o Nacionalinė televizija, praradusi teisę transliuoti nacionalines šventes, rodė labai populiarias striptizo pamokėles mergaitėms. Va-

karė su draugaisėjome į Muzikinį teatrą. Ten anglai rodė virtualų spektaklį apie kažkokių vaiduoklių, kurie turėjo problemų su kitais vaiduokliais iš kito virtualaus spektaklio... Nežinia dėl ko, bet visą spektaklį lydėjo lietuvių liaudies muzika. Paaiškėjo, kad skirtinguose kraštuose tą patį vaidinimą palydi tuose kraštuose skambanti tautinė muzika. Taip internacionalinis menas įgauna nacionalinį atspalvį.

2003 m. balandžio 28 d. Netikėtai man paskambino bičiulis iš Australijos. Sako, įsijunk internetą, susirask tokį ir tokį puslapį, ten išgirsi... vieną savo kūrinių, kurio dar niekam nerodei. Klausiu, kaip tai gali būti. O jis sako – neįjungei nakčiai apsaugos, ir kažkas apsilankė tavo kompiuterio idėjų saugykloje. Greitai siųsk kokį virusą, gal neprarasi autorystės. Puslapyje nurodytu adresu pasiūniau protestą. Netrukus gavau elektroninį laišką, kuriame ramia biurokratine kalba man paaiškinama, jog tasai kūrinys, kuris yra toje interneto svetainėje, yra tos svetainės savininko nuosavybė, o jei aš turįs pretenzijų, galiu kreiptis į Hagos teismą. Sumokėjęs 2000 eurų (pagal tos dienos kursą) ir užpildęs prie to laiško pridurtus blankus, galiu tikėtis, kad po 18 mėnesių mano byla gali būti nagrinėjama žemutiniame Žmonių skundų teisme. Tačiau ši galimybė jau vakare tapo nereali – Pasaulinė Humanitarinių Teisių asamblėja panaikino autorių teisių agentūras ir nuo šiol intelektualinė produkcija tampa visų nuosavybe. Smulkmenas žiniasklaida žada pateikti rytoj. Gal ir teisinga pabaiga mūsų įsitikinimams, jog mano kūrinys yra tik mano nuosavybė, o ne Žmonijos. Tokia žmogaus kūrybinės galios iškelianti tvarka galų gale panaikina sustabarėjusį požiūrį į autorių, kaip vienintelį savo kūrinių likimo tvarkytoją. Kūryba tampa laisvu ir laisvalaikio neapmokamu darbu, o kūrėjas gauna teisę dziaugtis ta jam suteikta laisve. Dar amžiaus pabaigoje visuomenė pratino kūrėjus gyventi ne iš savo kūrybos, o iš kitokių, daug žemiškesnių ir praktiškesnių darbų. Mano kolega dailininkas dirba žvakių pardavėju, o laisvalaikio lieja puikias akvareles, kurias žinovai labai vertina. Vieną pernai nupirko ponias, kuri iki dabar pas jį perka žvakes.

2003 m. liepos 5 d. Vėl vasara be lietaus. Sausra kan-

kina lapuočius, Dzūkijos pušynai bemaž visi iškirsti, nes pagal naują teoriją dykumos traukia drėgmę, tuo tarpu miškai ją išgarina. Mane stebina nauji netikėti požiūriai į seniai išgalėjusias mokslo teorijas. Vis drąsiau abejojama pamatiniais fizikos, astronomijos ir medicinos pasiekimais. Nauji tyrimai ir laboratoriniai bandymai negailestingai griauja pasenusias tiesas ir skelbia naujas: moters gimda išnyks arba sunyks kaip apendiksas – be vargo galima klonuoti bet ką ir kiek reikia. Tobula inkubatorių sistema gali pagal poreikius „pagimdyti“ 86 555 estus ir 25 milijonus maorių. Tikimasi iš pelkėje rastų liekanų išauginti gyvą pirmą žmogų. Visa žmonių giminė netrukus bus reguliuojama pagal specialų poreikių susitarimą. Vieni žmonės tarnaus atrakcijoms, kiti – verslui ir finansų politikai, tretieji – menams ir švietimui. Pasaulis pagaliau tampa protingas ir taupus. Visi šie laimėjimai nebūtų labai ryškūs, jei ne meilė veisliniams šunims ir katėms. Jų globa ir tobulinimas leido taikyti tuos metodus ir žmonių giminei gerinti. Vėl girdėti žvalios kalbos apie prestižines ir paprastąsias tautas, nacijas, tautybes... Intelligentai kaip visada bando pateisinti šią situaciją tylėdami, o jei ką ir sako, tai lyg juokais, perkeltine prasme. Apmaudu, bet Ezopo kalba naujai generacijai tapo nereikalinga dar praeito šimtmečio viduryje, o vienmatė vienkaltė tokių niuansų neturi ir jai jų nebereikia. *Perku-parduodu-už kiek* visomis kalbomis dabar skamba vienodai. Skiriasi tik suma.

2003 m. lapkričio 1 d. Linksmi ir nerūpestingai paminėjome Mirusiųjų dieną. Mirtis žiniasklaidos ir menininkų dėka tapo puikia pramoga. Kuo neįprastesnė mirtis – tuo ryškesnės antraštės ir ilgesni TV reportažai. Yra atvejų, kai turtingi TV kanalai samdo savižudžius savo laidoms. Vienos stoties savininkas pasigyrė, kad jau susidarė eilė norinčiųjų suvesti sąskaitas su šiuo pasauliu jo televizijos studijoje. Šios laidos ypač populiarios tarp senyvų žmonių. Jaunuomenė žiūri kitokias mirčių laidas.

Manęs paprašė parašyti 23 sekundžių muziką reklaminiam klipui, kviečiančiam reklamuoti reklaminius klipus. Pasiūliau labai paprastą siužetą – vienas pilietis valgo ledus ir žiūri televizijos laidą, kurioje kitas pilietis tokius pačius ledus dovanoja studijoje esančiam tam pačiam piliečiui, kuris dabar žiūri tą apdovanojimo aktą. Kiek ilgiau vargau su muzika – teko paieškoti žmogaus su šurkščiu liežuviu. Garsas, kai toks liežuvis brauko ledu, ir tapo mano klipo muzikos pagrindu. Užsakovas liko patenkintas, o aš gavau dvi porcijas ledu, iš kurių pirma buvo aptirpusi, o antra nemokama.

2003 m. lapkričio 7 d. Nieko neįvyko. Manyje nieko neįvyko. Pas mus taip pat nieko neįvyko. Neįvykių diena. Vakare taip pat nieko neįvyko. Gal ką susapnuosiu? O

ar prisiminsiu? Tik istorikai prisimena įvykius, kurių nepatyrė.

2003 m. gruodžio 22 d. Geros žinios iš universiteto. Po visus pribloškusios žinios apie vis didėjantį neraštingumą Lietuvoje pagaliau susigriebta skirti daugiau lėšų švietimui. Tokia nuostata gerokai pavėluota: jau prieš dvejus metus paaiškėjo, kad tėvų išsilavinimas didesnis negu jų vaikų, tačiau niekas rimtai problemos neįvertino. Priešingai – mokslas tapo mokamas, o universitetų sumažėjo perpūs. Kažkas iš kolegų juokavo, kad juodadarbių Lietuva Europai patrauklesnė. Kol juokavome, daugėjo ne vien juodadarbių, bet ir bedarbių. Narkomanams gydyti dabar išleidžiame dvigubai daugiau pinigų, negu jų būtų reikėję darbo vietoms kurti prieš trejus metus...

Netrukus Šv. Kalėdos. Visi laukia šių nuostabių dienų, kai tikrovė nutolsta ir žmonės nesąmoningai sugražina iš nebūties savo dvasias į jų apleistą būstą – mėtomą ir vėtomą laikiną apvalkalą, lakstantį pirmyn atgal kūną.

2003 m. gruodžio 26 d. Kelios dienos atokvėpio, ir vėl šventė – triukšmingi ir vis dažniau besikartojantys Naujieji Metai. Vis dažniau – laikas Žemėje bėga taip greitai, kad reikia vis greitesnių susisiekimo priemonių, komunikacijų ir būdų reikalams tvarkyti. Modernūs aparatai sukasi vis greičiau, didinamas laidų pralaidumas, eteris prigrūstas radijo lakštingalų ir vieversių – kiekvienas mokinukas bet kada gali pakalbėti su teta, policija, su elektroninių žaidimų herojais... Tobuliniams nėra pabaigos...

Netikėtai mano akys užkliuvo už vienos seniai nelistos knygos. Jos vardas – Biblija. Apie ją amžių sandūroje buvo tiek kalbama, kad mažai kas ją nuoširdžiai skaito. Tikri ir netikri pranašai grimuotais veidais ryto valandomis iš televizorių ekranų aiškino ir aiškina senas biblines tiesas, pripildydami jas banaliais savo atseit švento gyvenimo nuotykiiais ir visiems suprantamais pavyzdėliais iš miesčionių papročių bei gatvės ar turgaus įvykių. Už kadro vis dažniau aidėdavo iš anksto įrašytas nematomos publikos juokas, atodūsiai, entuziastingi pritarimo ar pykčio šūksmai – jie turėjo įtikinti mane, vienišą žiūrovą, kad visi tuos reklaminius sieloganos tekstus vienodai supranta ir vienodai vertina. Ir aš įpratau paklusti virtualios minios reakcijoms. Bet kai atverčiau pirmą Senojo Testamento puslapį, radau visiškai kitą knygą, kurioje nebuvo nei vieno šūksmo, nei vieno aiškaus pavyzdžio, nei vienos eilutės, kuri bent iš tolo primintų gausybės pamokslautojų grimasas, reveransus ir tuščiažodžius monologus. Nutolo saldūs ir lipšnūs sakiniai, grimas, pudra ir reflektorių apšviestos fabrikuose pagamintų ikonų kopijos. Atverčiau pirmą puslapį ir ilgai skaičiau pirmą sakinį: *Pradžioje Dievas*

sukūrė dangų ir žemę (Pr 1, 1). Kokia aiški ir paprasta pradžia! Šis kūrinys buvo toks nuostabus, kad Dievas panoro parodyti šį grožį ir tiems, kurie, taip Jis galvojo, įvertins Jo triūsą. Dievas nesuklydo – mes mokame vertinti. Bet Dievas pasirūpino ir mūsų klaidomis, kurias darome vertindami Jo darbą. Tuomet mus baudžia dangūs. O mes, vargšai žemės padarai, visą laiką ieškome būdų nuo tų bausmių apsisaugoti. Tuomet Dievas baudžia dar smarkiau. Vis skaitydamas tą sakinį supratau, kad ta bausmė tęsis, kol mes suvoksime, jog bausmės galima išvengti tik suvokus klaidą, o ne pasislėpus tvirtovėje. Tiesa, tvirtovės stovi ilgiau, negu gyvena jas stačiusieji, bet ir pilių kuorai trupa, dūla jų akmenys ir nelauktai sudrebančios žemės ar išsiveržusios lavos sulygina jų pamatus. Mes esame sužeidžiami daug kartų – už netinkamą Kūrinių įvertinimą ir už paiką gyvenimo būdą, už kvailus ir bukus tarpusavio santykius, už norą stoti į Dievo sostą, už pergales pralaimėjusių sąskaita, už netikrą meilę ir dar netikresnius kaltės atpirkimus, už labdarą vargšams, kuria siekiame išgarsėti ir įgyti jų prielankumą, už nepamatuotus kitų apkaltinimus ir bausmių jiems troškulį, už demokratiją, kurioje vis daugiau egoizmo ir anarchijos, už dip-

lomatija, kuri gudriai mulkina milijonus, ir už galybių galybes kitų blogybių. Bet, deja, patyrėme, kad bausmė lydi ir už gerus darbus. Sako, ji patikrina tų nuopelnų tvirtumą. Bet jei tai tikrai bausmė, tai gal mus baudžia ne už gerus darbus, o už jų vaidybą, už demagogiją ir paikus pagyrimus... Mes, taip dosniai baudžiami, jau išmokome būti atlidūs, bet ar kada išmoksime žvelgti vieni į kitus be keršto?

Bausmės mums būtų švelnesnės, jei pirmučiausia išmoktume nekerštauti Dangui ir Žemei. Kas mus to išmokys?

...Karštligiška verčiu Biblijos lapus, šimtus lapų, vis tikėdamasis išvysti juose atsaką. Ir štai atverčiu paskutinįjį. Skaitau paskutinę pastraipą. Ir aure! Regiu atsako viltį – *Taip, aš veikiu ateinu!* (Apr 22, 20).

Aušta rytas. Laikrodys rodo devynias. Ar buvo dūžiai? Nejaugi neišgirdau, kai beldė Mokytojas?

2004 m. sausio 6 d. Klausausi – gal beldžia? Tylu...

Žiema vėl be sniego.

Turtingesnieji perka jį iš Alpių ir išbarsto aplink namus.

O pas mus kieme vis žaliuoja dirbtinė žolė. Tikroji jau seniai *isdziuvo*...

Gvidas Kovėra. Kaunas, 2001. Fotografija

VEIDU Į RUSIJĄ

Vytautas Kontrimas

Vienas Ilfo ir Petrovo herojus nuolat mąstė apie inteligentijos vaidmenį per Rusijos revoliuciją. Mūsų dainuojanti revoliucija jau senokai baigėsi, tačiau Lietuvoje iki šiol esama į tą herojų panašių asmenų, svarstančių apie gimtojo krašto praeitį, dabartį ir ateitį.

Sąlyginai tokius mąstytojus galima suskirstyti į tris grupes. Pirmus pavadinkime „paranojikais“. Nepriklausomai nuo politinės ar kitokios orientacijos šios grupės atstovai visur įžvelgia slaptas jėgas, nesvarbu, ar tai Maskvos ranka, ar masonų plyta, ar kitos hermetinės jėgos.

Antrai grupei priklauso „sveikuoliai“, tikintys objektyviais visuomenės raidos ar rinkos dėsniais, arba priešingai – atsitiktinumu. Galima spėti, kad jų pagausės po neseniai prancūzų diplomatijos šefo Hupert'o Vedrino išsakytos „realistinės“ išvalgos, jog pasaulį pirmiausia valdo chaosas, o paskui – amerikiečiai pensininkai.

Esama ir trečios rūšies mąstytojų, dar neturinčių tvirtos pasaulėžiūros ir besiblaškančių tarp pirmųjų dviejų. Juos pavadinkime „nesubrendėliais“. Jie norėtų gyventi sveikai, bet kartais net jiems kyla „nesveikų klausimų“. Šio tipo mąstytojai bene geriausiai išreiškia mūsų tautiečių, pasimetusių tarp dešinės ir kairės, praeities ir ateities, Rytų ir Vakarų, bruozus.

Patyrinėkime vargšo „nesubrendėlio“ vidinę intelektinę bei sąjonišią kovą. Išgirdęs, kad „Radiocentras“ nutraukė *Amerikos balso* retransliaciją ir tomis bangomis ėmė skleisti *Ruskoje radio* balsą, jis trumpam susimąsto. Tačiau stoties savininko paaiškinimas, jog rusiškas balsas yra populiariesnis ir pelningesnis, jį nuramina – sveiki rinkos dėsniai!

Tada įsijungia „nebrandusis“ pilietis ketvirtadienio vakarą televizorių, ir iš ten į jį pažvelgia ironiškas „Nacionalinio saugumo agento“ veidas. Jau kuris laikas regimas BTV, dabar šis rusiškas serialas persikraustė ir į TV3, dar rudenį paskelbusioje „sezoną 007“. Matyt, Džeimsas Bondas pralaimėjo sveikoje rinkos kovoje savęs vertam priešinininkui, – nusiramina mūsų mąstytojas.

Vieną saulėtą sekmadienį „nesubrendėlis“ išeina pasivaikščioti po sostinės Rotušės aikštę. Iš reklaminių afišų į jį žvelgia gražuolis Filipas Kirkorovas, sveikuolis Olegas Gazmanovas ir kiti Rusijos estrados šviesuliai. Jie į mūsų šalį atvyksta koncertuoti „gyvai“. Pakelia mūsų mąstytojas akis kiek aukščiau ir mato paslaptin-

gai besišypsantį išmintingojo Vladimiro Putino veidą. Sutrikęs skaito – į Vilnių atvežama vaškinių lėlių ekspozicija. Tad kol kas Vladimiras Vladimirovičius mus lanko „negyvai“. Nesveiką mintį – kodėl neatvežama, pavyzdžiui, madam Tussaut kolekcija ar neatvyksta nenusileidusi pop žvaigždė iš Vakarų, nugena sveikas argumentas – per brangu. Nors bilietai į Stingo koncertą buvo išpirkti akimirksniu...

Tada „nesubrendėlis“ prisimena mokslininkų atskleistą visuotinį praeities nostalgijos fenomeną. Ar ne mūsų paleisti iš baudžios protėviai XIX a. pabaigoje verkė, kad „prie pono buvo geriau“, o XX a. pradžioje atkūrus valstybę – kad „prie ruso buvo geriau“? Juk ir pats nebrandusis pilietis iš nostalgijos prieš porą metų nukako į Sporto rūmus pasiklausti kadaise patikusios grupės *DDT*. Ypač jis norėjo išgirsti dainą *Prosti Litva!* („Atleisk, Lietuva!“), kurią *DDT* sukūrė po 1991 m. sausio. Bet, matyt, ir rusams būdinga nostalgija – tos dainos nebrandus pilietis neišgirdo, užtat pamatė plevesuojančias purpurines vėliavas, pasiklausė graudžių baladžių apie prarastą bendrą tėvynę, o dideliame ekrane pasigrožėjo karo Čečėnijoje vaizdais.

Tačiau viskas šiame pasaulyje praeina, išnyks ir nostalgijos fenomenas, – mąstė sau pilietis. Juolab ateina nauja karta, kuriai „Tarybų Lietuva“ tėra istorinis terminas. Teko girdėti nusiskundimų, kad dabar net studentai nebemoka skaityti rusiškai. O kur dar kaimas – mūsų tautiškumo ir tradicijų tvirtovė?

Bet štai mūsų pilietis patiria, kad mūsų provincijoje jaunimas diskotekose jau šoka ne pagal amerikonišką ar „Pūko“ muziką, bet juda rusišku ritmu. Persisotinę vakarietišku ir vietiniu popsu, jaunimėlis prisiminė senus gerus laikus? Bet juk tada dauguma jų dėvėjo seilinius ir vargu ar gebėjo rišliai sudainuoti net „Du gaidelius“. Telioka vienintelis logiškas paaiškinimas – rinkos dėsniai, arba kaip tuose pačiuose šokiuose sakoma: „kas moka, tas ir muziką užsako“. O kas moka – ar negalintis anų laikų ilgėtis jaunimas, ar kas nors, jaučiantis praeičiai nostalgiją ir turintis interesą bei pakankamai pinigų jaunimo skoniui formuoti? Tik kas tai galėtų būti?

Neseniai oficialiai paskelbta, kad Rusijos biudžete „anti NATO“ programai yra skiriama 10 milijonų JAV

dolerių. Ką su tais milijonais Rusija darys? Leis brošiūras ar kurs prieš NATO nukreiptus vaizdo klipus su užrašu *made in Russia*? Vargu. Gal šie pinigai skirti cenzūrai Rusijos žiniasklaidoje stiprinti, kad ji nebeskleistų žinių apie karą Čečėnijoje, apie didžiuliais šaldytuvais pavirtusius Vladivostoko daugiabučius namus ir t. t.? Tačiau tam pakanka ir administracinių priemonių. Tad kur ir kam tas lėšas pirmiausia nukreips didžioji kaimynė? Net „nebrandžiam“ piliečiui aišku – į Lietuvą. Juk ji minima kaip šalis, bene geriausiai pasirengusi stoti į NATO. Bet kam? Štai čia mūsų mąstytojas prisiminė dar keletą netolimos praeities epizodų.

1999 m. Rusijos ambasadoriumi Lietuvoje skubiai paskiriamas geras tuometinio premjero Jevgenijaus Primakovo bičiulis, žvalgybininkas admirolas Zubakovas. Įdomu, jog prieš tai jis kuravo Rusijos energetikos sektorių. O tapęs ambasadoriumi, Zubakovas viename interviu pareiškė: „Jūs patys nenorėsite stoti į Aljansą“, ir, kaip laikraštyje skliausteliuose rašoma, nusijuokė. Tuo tarpu į Lietuvą sėlino *Williams*...

Ir pasipylė lavina straipsnių apie tai, kaip mus, išsiveržusius iš Rytų vergijos, nori parduoti užatlantės vergvaldžiams. Ypač energingai mūsų laisvę gynė žurnalistė Rūta Grinevičiūtė, parašiusi apie tai visą knygą. Negi tikėtasi, kad skaitytojai mes šalin Stepheno Kingo romanus ir puls save audrinti viljamiškais siaubais? O gal komercinė sėkmė iš anksto buvo garantuota?

Gana tų įtarimų. Juk ir nepaperkamas tautos intelektualinis elitas surengė prie Mažvydo bibliotekos nepasitenkinimo sueigą. Net paskaitos buvo nutrauktos, ir studentai, nešini fakultetų vėliavomis bei vedami paties rektoriaus, rinkosi tiesaus žodžio „Viljamsui“ ir jo vietiniams pakalikams tarti. Galiausiai elitui į pagalbą atskubėjo vaikiško smalsumo kupinas „Krantų“ žurnalistas ir savo laidoje sudėjo visus taškus ant „i“.

Tą patį rudenį pasaulį išvydo Rusijos nacionalinio saugumo koncepcijos nuostatos. Pasak jų, antras pagal svarbą nacionalinių interesų uždavinys, be kita ko, yra „pateikti tarptautinei visuomenei tikrą informaciją apie Rusijos politiką ir tarptautinio gyvenimo įvykius“. Prisiminęs, kad esame tarptautinės visuomenės dalis ir dar „artimas užsienis“, nebrandusis pilietis susirūpino – ką tai galėtų reikšti mums? Atsakymo ilgai laukti neteko: netrukus Maskvos spaudimu Vilniaus M. Dobužinskio mokykloje, esančioje netoli Rusijos ambasados, buvo (pažeidžiant švietimo įstatymą) atidarytas ir savivaldybės lėšomis suremontuotas Rusų kultūros centras. Atrodytų, kas čia bloga? Juk yra Vilniuje ir Amerikos, ir Prancūzijos kultūros centrai, įrengti už jų pačių pinigus. Tik bėda, sostinėje jau buvo vienas Rusų kultūros centras – tiesa, gana lojalus mūsų šaliai. Aišku, tai naujos valdžios darbas, – surado išganingą atsakymą nebrandusis pilietis, – šiame Seime kaip niekad anksčiau yra dialogo su Rusija šalininkų: net 57

Seimo nariai panoro dirbti tarpparlamentinių ryšių su Rusijos Federacija grupėje. Matyt, ir čia veikia rinkos dėsniai: tiek valdančioji, tiek opozicinė koalicija būsimos Lietuvos ūkio gerovės neįsivaizduoja be Rusijos rinkos platybių.

Tokių vis brandesnių minčių genamas sveikstantis pilietis patraukė į Vilniaus Alma Mater biblioteką, kurioje norėjo istoriniais faktais pagrįsti savo naują pasaulėžiūrą bei galutinai pagyti. Ir tai jam be vargo pavyko. Mokslo darbuotojų skaitykloje jis aptiko dar šiltą, ginti parengtą išpūdingos apimties disertaciją, skirtą XVIII a. antros pusės LDK veikėjo Simono Kosakovskio asmenybei. Prieš imdamas ją į rankas, sveikstantis pilietis nutarė susipažinti su mokslinio tyrimo objektu „Lietuviškojoje tarybinėje enciklopedijoje“, kurioje apie Kosakovskį rašoma, jog jis, iš pradžių susijęs su bajorų sąjūdžiu prieš karalių Stanislovą Augustą ir jį remiančią Rusiją, vėliau uoliai vykdė Rusijos interesus, įstojo į Rusijos kariuomenę, gavo generolo laipsnį, padėjo caro vyriausybei organizuoti Targovicos konfederaciją; Lietuvos gyventojų bruzdėjimams malšinti siuntė caro kariuomenę. Būdamas LDK didysis etmonas, rengė priemones LDK kariuomenei mažinti, o suiminėdamas LDK karininkus, mėgino sutrukdyti Vilniuje rengiamą sukilimą. Jokūbo Jasinskio vadovaujamų sukilėlių sumintas ir pakartas. Taip apie šį tėvynės išdaviką-pragmatiką rašyta sovietiniais metais.

O štai iš naujausio, Vydo Dolinsko istorinio tyrimo aiškėja, kad Kosakovskis su Rusija susidėjo istorinės būtinybės spiriamas ir norėdamas gero – dėl Lietuvos, gindamas ją nuo lenkų pinklių. Dėl to jis ir susibičiuliavo su Aleksandru Suvorovu, Varšuvą kraujuje paskandinusiu. Taip jiems už mūsų lenkinimą ir reikėjo, – pamanė visiškai pasveikęs pilietis. Ypač jam patiko Kosakovskio sugretinimas su kitais dviem iškiliais tos epochos karvedžiais – Tadu Kosciuška ir Jokūbu Jasinskiu, prieš kurių vadovaujamą sukilimą Kosakovskis kovojo. Naujajam sveikuoliui šovė į galvą mintis – o jei į vieną gretą pastačius gen. Aleksandrą Gudaitį-Guzevičių, Juozą Lukšą ir Joną Žemaitį... Pragmatiškumą, jei jis atitinka istorijos ir susitaikymo dvasią, pateisina ne tik rinkos dėsniai, bet ir objektyvus mokslas.

Linkime pasveikti!

Post scriptum nepasveikusiems. Sako, poetai turi įžvalgos dovaną. 1995 m. *Gazeta Wyborcza* paskelbė Josifo Brodskio ir Adamo Michniko pokalbį. Į Michniko klausimą „Ar turi lenkai bijoti Rusijos?“ Nobelio premijos laureatas atsakė: „Aš manau, kad Rusija, kaip imperija, baigėsi. Ir valstybė, vykdanči kaimynų spaudimą, neturi ateities. Ir ilgai dar neturės ateities. Rusijos erdvė nuolat mažės. Manau, jūs galite pakilti nuo žaidimų stalelio. Viskas baigta!“

Po ketverių metų Lenkija tapo NATO nare. O mes – ar jau galime pakilti nuo žaidimų stalelio? ☞

Apie žinių nutekimą

KĘSTUTIS K. GIRNIUS

Lietuvos politinių vertybių panteone valdžios skaidrumas ar atvirumas užima ypatingą vietą. Atvirumo privalumus linksniuoja ir dešinė, ir kairė. Atseit skaidrumas yra sudėtinė demokratijos dalis, be jo vargu ar pasiseks sukurti pilietinę visuomenę. Bet kaip ir daugeliu klausimų, teorija lengvai atpasakojama, o jos konkretus įgyvendinimas – nepaprastai sunkus. Lietuvoje netrūksta ekonomistų, kurie per penkiolika minučių išdėstys rinkos ūkio principus ir plačiais terminais paaiškina, kas darytina, siekiant jį sukurti, bet nepajėgs nurodyti konkrečių žingsnių, kurie teoriją paverstų tikrove. Panašiai abstrakčiai kalbama ir apie skaidrumą.

Bet esama ir kitos problemos: politika savo veiksmais užkerta kelią skaidrumo plėtimuisi, o jiems talkinti ima kiti dideli atvirumo šaukliai – žurnalistai. Didelę kliūtį skaidrumui sudaro plačiai paplitusi praktika, vadinamasis žinių „nutekinimas“, pasidaręs kai kurių žurnalistų kasdiene duona. Žinių nutekinimo procedūra nesudėtinga. Kuris nors politikas arba valdininkas pasikviečia korespondentą ir jam konfidencialiai perduoda medžiagą, beveik visada neigiamą, apie kitą politiką, valdžios organizaciją, verslo firmą. Perduotų duomenų turinys būna įvairus. Kartais pranešama, kad esama pagrindo įtarti, jog politikas ar organizacija piktnaudžiauja savo padėtimi, kitu atveju nurodomas tuo reikalu vertingų žinių sukaupęs asmuo, kartais tiesiog įteikiama nuoseklus tyrimo medžiaga, kurią truputį pardedavęs žurnalistas gali išspausdinti kaip savo darbą. Medžiagos nutekintojo motyvai taip pat nėra vienodi. Kartais jis

siekia užkirsti kelią numatomai blogybei, kartais suvedinėja sąskaitas su oponentu, kartais mėgina įsisteikti žurnalistui.

Nutekinimas nėra visada smerktinas. Jis gali atlikti teigiamą vaidmenį, jei norima atkreipti dėmesį į kai kuriuos trukūmus, kurių nutekintojas pats negali galutinai iširti ir kurių be žiniasklaidos pagalbos beveik neįmanoma pašalinti. Medžiagos nutekinimas žurnalistams nėra lietuvių išradimas. Viso pasaulio politikai nutekina informaciją, o žurnalistai jos ieško ir ja gardžiuojasi.

Vis dėlto Lietuvoje nutekinimas tampa beveik epidemija, juo dažnai piktnaudžiaujama. Geras pavyzdys – tuometinio ūkio ministro Eugenijaus Maldeiko kelionė į Maskvą kovo mėnesį. Atrodo, kad žinios apie pačią kelionę, Maldeikio apnakvindinimą prabangiame viešbuty, susitikimus su Rusijos verslininkais bei jo pastangas visa tai nusišluoti atėjo iš prezidentūros. Tos žinios ilgainiui privertė Maldeikį atsistatydinti. Maldeikis neturi kuo skųstis. Ankstesnėje Pakso vyriausybėje jis ar jo bendražygiai labai daug informacijos apie „Mažeikių naftos“ privatizavimą bei *Williams International* perdavė žiniasklaidai, net Valstybės gynimo tarybos protokola. Be to, žinios apie Maldeikio elgesį Maskvoje buvo svarbios. Tai nebuvo paskalos apie šeimos ar asmeninius reikalus, bet informacija apie veiksmus, kurie kėlė rimtų abejonių dėl jo tinkamumo būti ministru. Visuomenė ir Seimo nariai turėjo teisę gauti šią informaciją, kurią veikiausiai surinko Specialiųjų tyrimų tarnyba.

Rūpestį dėl Maldeikio atvejo kelia ne informacijos turinys ir ne jos svarba.

Jei nebūtų buvę kitos išeities, jei tik neįtakingas asmuo būtų žinojęs apie Maldeikio veiksmus, tai slaptas informacijos perdavimas žiniasklaidai būtų pateisinamas. Bet šiuo atveju, pasak Maldeikio ir daugelio žurnalistų, medžiagos šaltinis buvo prezidentūra. Jei tai tiesa, tai kyla klausimas, kodėl prezidentūra neveikė viešai. Kodėl ji nesušaukė spaudos konferencijos, neišplatino pranešimo, nurodančio, kad gautos nerimą keliančios žinios apie ministro elgesį, kad jos pakankamai patikimos, tad ir oficialiai tiriamos. Arba reiktų tylėti iki tyrimo išvadų. Bet informacija buvo perduota spaudai, siekiant sukelti triukšmą ir didinti spaudimą Maldeikiui bei vyriausybei. Kaip jau minėjau, tai ne išimtis, o veikia norma. Ne tik prezidentūra, bet ir daugelis kitų oficialių įstaigų taip elgiasi.

Medžiagos nutekinimo kultūra turi daug neigiamų pasekmių, ypač besikuriančiai demokratijai. Pirmiausia, jis paverčia niekais pastangas diegti tą nuolat linksniuojamą valdžios atvirumą ar skaidrumą. Atvirumas skatinamas, beje, dėl to, kad viešumas leidžia žmonėms žinoti, kas atsakingas už valdžios sprendimus, tad priverčia valdininkus imtis atsakomybės už savo veiksmus. Komunistų partijai buvo priekaištaujama dėl to, kad grupė draugų priimdavo svarbiausius sprendimus už uždarytų durų. Vyravo suokalbininkų tyla.

Žinių nutekintojai irgi vengia imtis atsakomybės už savo veiksmus. Net

ir perduodami abejotinos vertės medžiaga, jie niekuo nerizikuoja, kadangi visada gali neigti, kad jie paskleidė tą informaciją. Nutekintojas net gali viešai stoti ir ginti žmogų, kurį slapta dergia, ir sukurti įvaizdį ištikimo draugo, kuris nenusigrėžė nuo kaltinamojo, net kai akivaizdu, jog pastarasis suklupo. Kai politikas ar valdininkas nedrįsta atvirai reikšti savo nuomonės ar priekaištų, išvis negalima kalbėti apie atvirumą.

Žinių nutekinimas yra galingas kovos įrankis. Spaudoje staiga pasirodo rimti nenurodomais šaltiniais grindžiami kaltinimai, į kuriuos beveik neįmanoma atsakyti. Nežinomas kaltintojas lieka laisvas pateikti vis naujas savo kaltinimų versijas, jei nurodomi netikslumai arba perdėjimai, arba visai jų nepaisyti. O kaltinamasis, kovodamas su šešėliu, pasmerktas pralaimėti, juolab kad kiti laikraščiai ar televizijos stotys, nenorėdamos nusileisti savo varžovui, skuba skelbti panašią medžiagą, kiekvieną įtarimą pristatydamos kaip neginčijamą tiesą.

Kartais sukuriama tikra isterija. 1998 m. vasarą „Lietuvos rytas“, remdamasis iš vyriausybės, veikiausiai iš paties premjero Gedimino Vagnoriaus, gauta medžiaga, pradėjo skelbti, jog Seimo pirmininko Vytauto Landsbergio nurodymu trečiasis skyrius slapta stebėjo ir sekė Landsbergio politinius oponentus. Vadinamasis „sekimo skandalas“ kelias savaites buvo svarbiausia žiniasklaidos tema ir galutinai sunaikino jau ir taip menką Landsbergio populiarumą, nors visi pagrindiniai kaltinimai buvo klaidingi.

Rezultatai būtų buvę kiti, jei nuo pat pradžių viešoji nuomonė būtų reikalavusi, kad kaltinimų šaltinis būtų atvirai paskelbtas. Vargu ar Vagnoriaus aplinka būtų drįsusi viešai skelbti savo priekaištus. O jei vis dėlto būtų ryžusis žengti šį žingsnį, žurnalistai ir eiliniai gyventojai, žinodami medžiagos versmę, būtų svarstę,

kodėl vienas partijos vadovas siekia sukompromituoti savo bendražygį, kokie jo motyvai. Ir dar svarbiau, jie būtų gerokai atsargiau vertinę skelbiamą medžiagą ir pastebėję, kad pateikti duomenys nepatvirtina išvadų. Atvirumo stoka ir nutekintojų įsitikinimas, kad jie liks nežinomi, sudarė sąlygas šiam susidorojimui.

Nenoriu tapatinti Maldeikio ir Landsbergio atvejų. Kaltinimai Maldeikiui buvo teisingi, Landsbergiui – iš piršto išlaužti. Be to, Maldeikis viešai sakė netiesą ir vien dėl to turėjo būti atstatydas. Bet abiem atvejais žinių nutekinimas buvo tolygus puolimui iš pasalų, o nutekintojai neturėjo pakankamai pilietinės drąsos, kad viešai skelbtų, ką privačiai šnibždėjo.

Nuo nutekinimo nukenčia ir spauda, kurios reikšmė pabrėžiama taip pat uoliai kaip ir atvirumo. Nutekinimas dažnai tampa savotiška žurnalistų papirkimo forma. Įdomią informaciją gaunantis žurnalistas pripras prie tokios informacijos, nepastebės ar nenorės pastebėti, kad juo manipuluojama, bus dėkingas savo geradariui nutekintojui ir dažnai nedrįs spausdinti kritiškos medžiagos apie jį ir jo įstaigą. Iš laikraščio ar televizijos stoties laikysenos kartais galima atspėti, kurie politikai jiems perduoda slaptą informaciją. „Lietuvos ryto“ pakantumas Vagnoriui jo premjeravimo metais nėra vienintelis toks atvejis, nors dienraščio palankumą Vagnoriui sukėlė ir kiti dalykai.

Nutekinimas taip pat sukompromituoja leidinio neutralumą, jo nepriklausomumą nuo politikų. Paprastai pavojus spaudos laisvei ir nepriklausomumui tapatinamas su cenzūra, spaudimu, įvairiais draudimais. Bet kaip ir kitose srityse, valdžia ir politikai naudoja ne tik lazda, bet ir meduolį, įtraukdami žiniasklaidą į savo intrigas, padarydami ją savo partneriu. Meduolis dažniau naudojamas ir sunkiai pastebimas. Valdžios mėginimas nurodinėti spaudai, ką ji gali ir negali rašyti, sukeltų protestų audrą,

bet redaktoriai ir žurnalistai dėkingai priima medžiagas iš pareigūnų, nors turėtų suprasti, jog jos perduodamos ne vien iš meilės „laisvam žodžiui“.

Teoriškai žinias nutekinti gali kiekvienas asmuo. Tačiau juo didesnė asmens įtaka, juo daugiau jis turi informacijos. Daugiausia, ypač riebios, informacijos turi valdžios įstaigos, ypač ministerijos bei tyrimo institucijos, kaip STT, Valstybės saugumo departamentas ir prokuratūra. Tad jos ir turi daugiau žurnalistų pageidaujamos medžiagos. Ir jei žurnalistai ir redaktoriai nėra atsargūs, jie, gal ir nesąmoningai, dirbs valdžiai, platindami iš jos gautas žinias, juolab kad retai tikrinama, ar nutekinta informacija tiksliai, ar ne. Ir negalima guostis bešališkumu, ryžtu naudotis visų teikiama informacija, kadangi tik rinktiniai asmenys turi norimą medžiagą.

Žinių nutekinimo praktika dar kurią laiką liks svarbi Lietuvos politikos dalis. Nerealistiška tikėtis, kad žiniasklaida nusigręžtų nuo šios praktikos. Nutekintos medžiagos išspausdinimas didina ne tik palaimintojo korespondento ir laikraščio prestižą, bet ir žiniasklaidos apskritai. Atseit ketvirtoji valdžia dar kartą atskleidė kitų valdžių nešvarius darbelius, ji toliau budi demokratijos sargyboje. Antra vertus, daugeliu atvejų nutekinta medžiaga turėtų būti viešai žinoma, o korespondentas, panašią informaciją išknisęs pats, yra vertas pagyrimo. Daugeliui valdininkų ir politikų bus sunku atsisakyti tokio puikaus įrankio smogti savo priešams. Bet reikia viltis, kad bent kai kurie supras, jog nutekinimo sukeliama žala politinei bendruomenei atsveria bet kokią trumpalaikę naudą savo interesams. Nutekinimu ne vien piktnaudžiaujama savo padėtimi ir jos suteikiamomis galimybėmis prieiti prie privilegijuotos informacijos, ne vien tik reiškiamas nepasitikėjimas kitomis valdžios institucijomis, bet ir pereinama į stovyklą cinikų, kurie privačiai tyčiojasi iš tų principų, kuriems viešai gieda ditirambus. ❧

LIETUVOS DVASININKAI RAUDONAJAME VORATINKLYJE

Arūnas Streikus

Melu ir prievarta pagrįstas sovietų režimas teikė ypatingos reikšmės slaptųjų tarnybų veiklai. Jos turėjo ne tik kovoti prieš visuomet egzistavusį pogrindį (kitaip pareikšti nepritarimą esamai tvarkai praktiškai buvo neįmanoma), bet ir dalyvauti juoda paverčiant balta, melą – tiesos regimybe. Sovietų saugumo bendradarbiai buvo vieni svarbiausių įrankių šioms funkcijoms atlikti. Būta dviejų pagrindinių agentų kategorijų: agentai informatoriai ir įtakos agentai. Pirmieji turėjo informuoti apie pasipriešinimo režimui užuomazgas, savo aplinkos žmonių nuotaikas, o įtakos agentai – panaudoti savo autoritetą ir sprendimų priėmimo galimybes režimui sustiprinti, viešai neskelbiamiems valdžios nurodymams įgyvendinti.

Tokie bendrieji agentų panaudojimo principai galiojo ir religinio, Bažnyčios gyvenimo sričiai, kurią kontroliuoti ir kurioje iš vidaus veikti taip pat buvo patikėta KGB. Tiesa, veikė ir Religinių kultūrų reikalų tarybos prie SSRS MT įgaliotinio institucija (RKRT), kurios veikla nebuvo taip išlaptinta, tačiau iš esmės per visą sovietmetį Lietuvoje KGB balsas sprendžiant veikimo prieš religines organizacijas klausimus buvo svarbesnis.

Žinomas sovietų antireliginės-antibažnytinės politikos tyrinėtojas Bohdanas Bociurkiwas išskyrė „fundamentalistinę“ ir „pragmatinę“ šios politikos variantus. Anot jo, pragmatikai, „būdami mažesni optimistai dėl antireliginės propagandos poveikio, siekė „sovietizuoti“ religines organizacijas ir taip legitimuoti režimą bei sustiprinti jo vidaus saugumą“¹. Taikliu Bociurkiwo pastebėjimu, abi sovietų antireliginės politikos tendencijos dažniausiai viena kitą papildydavo: represijos padėdavo paversti religinių organizacijų hierarchus režimo įrankiais, o tai mažino tų organizacijų atsparumą puolimui prieš religiją. Iš esmės šiai schemai galima pritarti, patikslinant, kad „pragmatizmas“ buvo būdingesnis sovietų

ARŪNAS STREIKUS (g. 1973) – istorikas, Vilniaus universiteto doktorantas, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro darbuotojas. Tyrinėja sovietų antireliginę politiką Lietuvoje.

valdžios slaptosioms tarnyboms, kurių svarbiausia užduotis buvo palaikyti režimo stabilumą.

SVARBIAUSIA – PALAUŽTI HIERARCHUS

Viena „pragmatinės“ politikos sėkmės prielaidų buvo tai, kad religinių konfesijų vadovais taptų dvasininkai konformistai. Tuo ir rūpinosi sovietų slaptosios tarnybos. Dar 1941 m. sovietų saugumas išdėstė savo pasiūlymus, kaip sugriauti Katalikų Bažnyčią Lietuvoje². Sumanymo būta gana primityvus: organizuoti skilimą tarp pasyvių „nuosaikių“ ir aktyvių „reakcingų“ Bažnyčios hierarchų bei dvasininkų. Pirmosios grupės žymiausia figūra turėjo tapti Kauno metropolitas arkivyskupas Juozapas Skvireckas, antrosios – jo pagalbininkas, vyskupas Vincentas Brizgys. Įdomiausia, jog ši sumanymą įgyvendinus, buvo numatyta priešinimą tęsti toliau, dabar jau tarp „nuosaikiųjų“. 1941 m. čekistai nespėjo suderinti tokio veiksmų plano detalių ir formaliai jis turbūt nebuvo patvirtintas (surastas tik dokumento projektas). Tačiau tai nebuvo vien konkrečios situacijos padiktuotas kūriny. 1944–1990 m. sovietų saugumas šias pagrindines nuostatas toliau tobulino ir ieškojo, kas galėtų padėti jas įgyvendinti.

1944 m. rugsėjo 4 d. LSSR saugumo liaudies komisaras Aleksandras Guzevičius pasirašė direktyvą NKGB miestų ir apskričių skyrių viršininkams, kurioje kaip pagrindinis darbo tarp dvasininkų baras nurodomas: „katalikų bažnyčios vadovų apdorėjimas, turint tikslą juos pajungti mūsų įtakai“³. 1945–1946 m. bandyta verbuoti beveik visus Lietuvoje likusius vyskopus. Naudoti spaudimo būdai nevienodi. Vilniaus arkivyskupui Mečislovui Reiniui už sutikimą bendradarbiauti žadėta paleisti iš įkalinimo ir tremties vietų artimus jo gimines, represuotus 1941 m.; Telšių vyskupui Vincentui Bori-sevičiui grasinta kalėjimu dėl ryšių su partizanais, „ap-

¹ Bociurkiw B., „The Shaping of Soviet religious policy“, in: *Problems of Communism*, 1973, Nr. 3, p. 41.

² Dokumentas publikuotas: *Laisvės kovų archyvas*, 1996, t. 16.

³ *Lietuvos ypatingasis archyvas (LYA)*, f. K-1, ap. 10, b. 9, l. 12.

doroti“ Kauno arkivyskupijos valdytoją prel. Stanislovą Jokūbauskį buvo pasiūstas iš lagerio laikinai paleistas žymus nepriklausomybės laikų veikėjas, Vasario 16-osios akto signataras, kun. Vladas Mironas – agentas „Kuodas“. Prel. Jokūbauskis sutiko pasirašyti kreipimąsi į kunigus ir tikinčiuosius, raginantį nutraukti ginkluotą pasipriešinimą, tačiau nuolatinių išsipareigojimų sovietų saugumui neprisiėmė. Visi kiti verbuotieji Bažnyčios hierarchai atsilaikė prieš enkavedistų šantažą, pasirinkdami sovietų valdžios represijas. O šių būta negailestingų: iki 1947 m. vidurio Lietuvoje liko tik vienas vyskupas.

Pagal sovietų saugumo planus vyskupų vietas turėjo užimti užverbuoti dvasininkai. 1947 m. pradžioje neaiškiais aplinkybėmis⁴ mirus prel. Jokūbauskiui, liko laisvas ir Kauno arkivyskupijos valdytojo postas. Ši vieta MGB buvo pernelyg svarbi, kad ji aktyviai nedalyvautų naujo valdytojo rinkimuose. Tam buvo ruošiasi dar nuo 1946 m. liepos mėn., kai užverbuotas kapitulos garbės kanauninkas Juozas Stankevičius (slapyvardis „Neris“) sutiko užimti arkivyskupijos valdytojo postą ir pats pateikė pasiūlymus, kaip įgyti prel. Jokūbauskio bei kapitulos narių pasitikėjimą⁵. Elgdamasis pagal su emgėbistais suderintą planą, t. y. stengdamasis pasirodyti griežtas ir moraliai nepriekaištingas dvasininkas, užduotį kan. Stankevičius atliko sėkmingai: iš pradžių tapo kurijos kancleriu, o 1947 m. vasario 3 d. buvo išrinktas ir arkivyskupijos kapitulinu vikaru. Iškart po rinkimų jis pradėjo propaguoti sugyvenimo su valdžia nuostata, grindžiamą motyvu, kad tik reveransai režimui gali apsaugoti Bažnyčios organizacinę struktūrą nuo visiško sunaikinimo, o tai sudarytų galimybę palaikyti tikėjimą. Pagal sovietų valdžios planus kan. Stankevičius turėjo ateityje vienas administruoti visas Lietuvos SSR teritorijoje buvusias vyskupijas. Padedamas MGB ir RKRT įgaliotinio, 1949 m. jis tapo ir Vilkaviškio bei Kaišiadorių vyskupijų kapitulinu vikaru.

Nuo 1949 m. pabaigos Telšių vyskupijos valdytoju tapo kan. Petras Maželis, kuris taip pat buvo davęs sutikimą

slapta bendrauti su MGB ir turėjo slapyvardį „Petraitis“ (vėliau „Kalnėnas“). Beje, RKRT įgaliotinis Lietuvoje Bronius Pušinis tuo nebuvo patenkintas, tačiau turėjo nusileisti emgėbistų valiai. Iki tol Telšių vyskupiją

valdęs kanauninkas Justinas Juodaitis 1945 m. taip pat buvo užverbuotas (slapyvardis „Telšiškis“), tačiau, anot pačių čekistų, pranešinėjo tik visiškai nevertingas žinias arba dezinformaciją, todėl buvo suimtas ir nuteistas 25 metams lagerio. Taigi jau nuo 1950 m. didžiąją dalį Lietuvos bažnytinės provincijos valdė sovietų saugumo kontroliuojami žmonės.

Kan. Stankevičius Kauno arkivyskupijos valdytoju išbuvo iki 1965 m., todėl ši Lietuvos Katalikų Bažnyčios istorijos laikotarpį sąlyginai galima pavadinti kan. Stankevičiaus epocha, nes tuo metu ne tik didžiausia Lietuvos bažnytinės provincijos dalis buvo Stankevičiaus administruojama, bet ir nuo jo santykių su sovietų valdžia

pobūdžio priklausė Bažnyčios Lietuvoje veikimo sąlygos. Kartu jo asmenybė žymėjo sovietų valdžios požiūriu toleruotino Bažnyčios modelio bruožus. Kan. Stankevičius viešai pritarė režimo vykdytai politikai ir padėjo ją įgyvendinti: įvairiais būdais siekė sumažinti ginkluotą pasipriešinimą, aktyviai dalyvavo sovietų užsienio politikos rėmimo kampanijoje, dangstytoje taikos šalininkų sąjūdžio vardu, ragino dalyvauti rinkimų komedijose, o valstiečius – atlikti ekonomines prievoles. Tiesa, jo garbei reikia pažymėti, kad jis neteisino (nors ir nepasmerkė) masinių trėmimų. Kitas svarbus kan. Stankevičiaus asmenybės bruožas, ypač išryškėjęs septinto dešimtmečio pradžioje, buvo jo rezervuotas požiūris į Romos Kuriją ir katalikišką išėiviją, atitikęs antivatikanišką sovietų režimo nuostata, vyravusią Josifo Stalino valdymo metais. Vis dėlto sudėtingiausia vertinti jo elgseną sovietų valdžios bandymų reguliuoti Bažnyčios vidaus gyvenimą, jos pastoracinę veiklą, akivaizdoje. Sunkiai su Bažnyčios dvasia suderinamas jo aplinkraštis, kuriuo iš savo administruojamų vyskupijų kunigų pareikalavo laikytis sovietų valdžios draudimo katekizuoti vaikus⁶.

Kauno kurijos valdytojas kanauninkas Juozas Stankevičius, kuris, teikdamas sutvirtinimą, kartais užsidėdavo mitrą. Kaunas, 1957 m. rugpjūčio mėn. A. Čeprunovo nuotrauka. LVGA

⁴ Kol kas nepavyko rasti tiesioginių įrodymų, patvirtinančių versiją apie jo nunuodijimą. Žr. Juknevičius K., „Mirusio valdytojo... nesuėmė“, in: *XXI amžius*, 1997, Nr. 36.

⁵ LSSR MGB Kauno m. skyriaus ataskaita apie darbą 1946 m. rugsėjo

mėn., in: *LYA*, f. K-1, ap. 14, b. 56, l. 29.

⁶ J. Stankevičiaus 1950 m. rugpjūčio 8 d. raštas Kauno arkivyskupijos, Vilkaviškio ir Kaišiadorių vyskupijos dekanams, in: *LCVA*, f. R-754, ap. 13, b. 269, l. 135.

Kadangi jis praktiškai vienas kontroliavo Kauno tarpdiecezinės seminarijos veiklą, jam taip pat tenka bent dalis atsakomybės už valdžios kišimosi į jos auklėtinių parinkimo bei mokymo reikalus toleravimą. Kita vertus, kan. Stankevičiaus nuolaidumas priklausė ir nuo bendro Bažnyčios polinkio taikytis su sovietų režimu, nes didelis atotrūkis nuo bendros linijos būtų sukėlęs valdžiai nepageidaujamą eilinių kunigų nepaklusnumą ir sumenkinęs kan. Stankevičiaus autoritetą.

Reikia pažymėti ir tai, kad sovietų saugumas niekuomet visiškai nepasitikėjo kan. Stankevičiumi. 1949 m. kovo mėn. į jo darbo kabineto telefono aparatą buvo įmontuotas slapto pasiklausymo prietaisas. Pasiklausymo metu buvo nustatyta, kad Stankevičius dviem asmenims pasakoja apie susitikimus su MGB darbuotojais, dažnai reiškia antisovietinio pobūdžio mintis⁷. Todėl jau kitą mėnesį jam buvo pradėta operatyvinio sekimo byla. Kartkartėmis kan. Stankevičiaus nuširdumu būdavo suabejojama ir vėliau. Tai rodo, koks siauras buvo tas lynas tarp tarnavimo Bažnyčiai ir sovietų saugumui. Vis dėlto septinto dešimtmečio viduryje kan. Stankevičiaus karjera nutrūko ne tiek dėl išryškėjusio jo ir sovietų valdžios požiūrių nesuderinamumo, o todėl, kad galutinai paaiškėjo, jog Vatikanas neduos jam vyskupo mitros.

TINKLO SKYLĖS

Nors Bažnyčios hierarchų verbavimas ir buvo prioritetinga MGB veiklos kryptis, neliko pamiršti ir eiliniai kunigai. LSSR MGB skyrius „O“, kontroliavęs religinių konfesijų veiklą, 1948 m. sausio mėn. turėjo 142 agentus, kurie sekė katalikų dvasininkus. 57 agentai patys buvo kunigai⁸. Šis skaičius buvo gana stabilus: 1956 m. buvo užverbuota 60 kunigų iš 899 tuo metu Lietuvoje dirbusių. Panašios proporcijos ir tarp kitų religinių konfesijų: iš 22 liuteronų pastorių agentai buvo 4, iš 52 popų – taip pat 4⁹. Tai nėra labai daug, žinant, kad praktiškai visus kunigus buvo bandoma verbuoti. Per pirmąją sovietų okupacijos dešimtmetį dažniausiai būdavo užverbuojama, gąsdinant represijomis už būtus ir nebūtus nusikaltimus okupaciniam režimui. Vėliau, pasipriešinimui susilpnėjus, beveik visi dvasininkai, kuriems buvo galima sukurti politines bylas, jau buvo ragavę sovietinių lagerių skonio, o ir pats režimas kiek sušvelnėjo, tad toks spaudimo būdas tapo mažai veiksmingas. Todėl pradėta dažniau naudoti karjerizmo ar moralinio kompromitavimo svirtus. Taip užverbuoti kunigai buvo patikimesni už palūžusius dėl represijų

baimės. Moraliniam šantažui sovietų saugumas naudodavo ne tik jiems žinomus tikrus moraliai abejotino elgesio faktus, bet neretai ir pats juos „sukurdavo“. Puiškus to pavyzdys – bandymas užverbuoti tuomet Kauno kunigų seminarijos dėstytoją kun. Romualdą Gruceį. 1949 m. jis kartu su pažįstama mergina buvo sulaikytas Aleksoto oro uosto teritorijoje. Saugumiečiai, grasindami paskelbti, kad jis buvo sulaikytas su meiluže, pareikalavo tapti jų bendradarbiu¹⁰. Kun. Grucei tuokart pavyko išvengti spąstų, tačiau jis turėjo palikti seminariją, o po kelių mėnesių buvo suimtas ir nuteistas.

Vienintelei tuo metu Lietuvoje veikusiai kunigų seminarijai sovietų saugumas taip pat skyrė daug dėmesio. Sovietų valdžios puoselėtas idealas, kad ji rengtų tik ištikimus režimui ir menkai pasirengusius ar netinkamus kunigybei ganytojus, buvo blogai maskuojama paslaptis. Kol kas nepavyko rasti duomenų, kad kas nors į seminariją būtų specialiai infiltruojamas su užduotimi vėliau kompromituoti dvasininkų luomą, tačiau gerai žinoma, kad visi norintieji joje mokytis buvo kruopščiai tikrinami ir bandomi verbuoti. „Religiniai fanatikai“ ir nesutinkantys bendradarbiauti teoriškai beveik neturėjo galimybių patekti į seminariją. Tačiau KGB filtras buvo gana skylėtas. Ypač nesisekė verbuoti agentus. Iš Maskvos atsiųsta komisija, 1955 m. lapkričio mėn. tikrinusi LSSR KGB 4-osios valdybos darbą, konstatavo: „visiškai nepatenkinama padėtis su agentūros infiltravimu į katalikų dvasinę seminariją, veikiančią Kaune, ir agentų verbavimu tarp klierikų. Šiuo metu seminarijoje tarp klierikų yra tik 3 agentai“¹¹. Paminėtina, kad 1955 m. rudenį seminarijoje mokėsi 77 klierikai. Ne daug geresnė padėtis buvo ir po dvidešimt metų: tarp 50 seminarijos auklėtinių užverbuoti 7, o operatyvinė būklė, KGB vertinimu, seminarijoje blogesnė negu kada nors anksčiau¹². Seminarijos vadovybės ir dėstytojų atranka sovietų saugumui taip pat padėjo kontroliuoti naujų dvasininkų rengimą. Šešto dešimtmečio viduryje tarp dėstytojų buvo 4 KGB agentai. Seminarijos rektoriumi 1953 m. tapo dar 1947 m. rugšėjo mėn. užverbuotas kan. Kazimieras Žitkus (slapyvardis „Radeikis“). Tačiau kagėbistai juo nebuvo labai patenkinti, įtardami, kad jis ne viską pasako, be to, buvo pasyvus. Tačiau, laimė, tinkamesnės pamainos teko keletą metų palaukti.

Tarp užverbuotųjų ištikimai tarnavusių sovietų saugumui nebuvo daug. Iš įvairių KGB pažymų ir ataskaitų matyti, kad nemažas procentas užverbuotų kunigų buvo nenaudingi: vieni vengdavo pranešti svarbesnę informaciją, kiti sąmoningai dezinformuodavo, tretii

⁷ LSSR MGB Kauno m. skyriaus ataskaita apie darbą 1949 m. kovo mėn., in: *LYA*, f. K-1, ap. 14, b. 81, l. 44–45.

⁸ LSSR MGB „O“ skyriaus ataskaita apie darbą 1948 m. sausio mėn., in: *LYA*, f. K-1, ap. 10, b. 50, l. 279.

⁹ Pažyma apie LSSR KGB 4-osios valdybos darbą iki 1957 m. balandžio 1 d., in: *LYA*, f. K-1, ap. 3, b. 532, l. 91.

¹⁰ LSSR MGB Kauno m. skyriaus ataskaita apie darbą 1949 m. balandžio mėn., in: *LYA*, f. K-1, ap. 14, b. 81, l. 63–64.

¹¹ Pažyma apie LSSR KGB 4-osios valdybos darbo patikrinimą, in: *LYA*, f. K-1, ap. 3, b. 514, l. 88–89.

¹² LSSR MGB Kauno m. skyriaus pažyma apie operatyvinį darbą tarp reakcingų dvasininkų, in: *LYA*, f. K-1, ap. 14, b. 177, l. 70, 77.

savo elgesiu išsiduodavo. Žinomas atvejis, kai užverbuotas Svėdasų klebonas raportus apie altaristą kan. Petrą Raudą rašė prieš tai su juo suderinęs¹³, atrodo, nebuvo išimtis.

NAUJOS SĄLYGOS IR SENI METODAI

Vertingesnius agentus dvasininkus KGB ir toliau stengdavosi infiltruoti į Lietuvos Katalikų Bažnyčios hierarchiją. Šia prasme sėkmingiausi jiems buvo septintas ir aštuntas dešimtmečiai, kai visų vyskupijų ir seminarijos vadovybė priklausė KGB agentūros tinklui. 1959 m. į Romą studijuoti išvyko kunigai Viktoras Butkus ir Romualdas Krikščiūnas. Paradoksas, bet tuo pasirūpino KGB padalinys Lietuvos SSR, kurio vadovai dar 1956 m. siūlė per kunigų seminariją pasiųsti studijuoti į popiežiaus universitetus kelis patikrintus agentus. Planuota, kad grįžę jie galėtų užimti svarbius postus Bažnyčios hierarchijoje. Po ilgos atrankos buvo nuspręsta „padėti“ išvykti minėtiems kunigams,

agentams „Pušis“ ir „Saulė“¹⁴. Apie KGB tikslus galima spręsti iš tokio pasažo: „Nėra pagrindo manyti, kad „Saulė“ (kun. Krikščiūnas), pabaigęs mokslus, taps Tarybinės santvarkos priešu ir kaip juristas-profesionalas ims ginti katalikų bažnyčios interesus. Priešingai, jis jau dabar bet kuriuo metu pasirengęs palikti savo luomą ir paskelbti pareiškimą prieš Vatikaną, tačiau tai kol kas nenaudinga, nes mes numatome jį panaudoti katalikų bažnyčios Lietuvoje griovimui iš vidaus“¹⁵. Kun. Butkus, 1961 m. apsigynęs teologijos daktaro disertaciją, grįžo į Lietuvą ir iki 1989 m. buvo kunigų seminarijos rektorius, o kun. Krikščiūnas 1969 m. buvo pašventintas vyskupu ir 1973 m. paskirtas Panevėžio vyskupijos apaštalinio administratoriumi.

Kunigų Butkaus ir Krikščiūno studijos Romoje buvo tik viena KGB „agentūrinio skverbimosi į Vatikaną“ sudedamųjų dalių. Geležinė uždanga buvo praskleista tik patikimiems dvasininkams, kurie turėjo skleisti dezinformaciją apie Katalikų Bažnyčios padėtį Lietuvoje, kompromituoti ir priešinti Romoje susitelkusius dvasi-

¹³ Ardžiūnas V., „Nešvarios paslapties našta“, in: *Lietuvos aidas*, 1995 02 07, p. 5.

¹⁴ Krikščiūnas buvo užverbuotas jam stojant į seminariją 1950 m. Pranešinėjo apie seminarijos dėstytojus Augustiną Vaitiekaitį ir Praną

Kuraitį, kurie buvo suimti ir nuteisti 1952 m.

¹⁵ LSSR KGB pirmininko A. Randakevičiaus 1961 m. spalio 6 d. raštas 1-osios vyr. valdybos 9-ojo skyriaus viršininkui G. Iščenko, in: *LYA*, f. K-1, ap. 3, b. 617, l. 83.

Vyskupų Romualdo Krikščiūno (antras iš kairės) ir Liudviko Povilonio (ketvirtas iš kairės) konsekracija. Iš kairės: pirmas – latvių vysk. Julijanas Vaivodas, trečias – vysk. Juozapas Matulaitis-Labukas, penktas – vysk. Juozapas Pletkus. Kaunas, 1969 m. gruodžio 21 d. S. Paulausko nuotrauka. LVGA

ninkus, 1944 m. pasitraukusius iš Lietuvos, informuoti apie Šv. Sosto planus. Tokie pagrindiniai uždaviniai buvo skiriami Visuotinio Bažnyčios Susirinkimo metu ir po jo dažnai į Italiją vykusioms rūpestingai KGB patikrintų Lietuvos kunigų delegacijoms. Kai kurie jų nariai taip pat rūpinosi gauti įgaliojimus bei titulus valdyti vyskupijoms, nes šitaip Šventojo Sosto pareiškimas pripažinimas, pasak KGB, pakeldavo jų autoritetą Lietuvoje ir sudarydavo „puikias sąlygas įgyvendinti partijos politiką religijos klausimu“¹⁶.

1965 m. vyskupu išventintas Juozapas Matulaitis-Labukas dar 1959 m. pavasarį KGB pareigūnams pažadėjo reguliariai su jais palaikyti ryšį, idant būtų galima bendrai aptarti problemas, susijusias su santykių tarp dvasininkų ir valdžios pagerinimu¹⁷. Septinto dešimtmečio viduryje šis ryšys jau buvo įformintas, vysk. Labukui duotas „Daktaro“ slapyvardis. Ketvirtosios Vatikano II Susirinkimo sesijos metu prelado titulus gavę Vilniaus arkivyskupijos valdytojas Česlovas Krivaitis ir Kaišiadorių vyskupijos valdytojas Povilas Bakšys taip pat buvo įsinarplioję į KGB voratinklį (pirmasis vadinamas „Gediminu“, antrasis – „Putinu“)¹⁸. Vysk. Labukas užėmė sovietų valdžios atstumto kan. Stankevičiaus vietą. Paaiškėjus, kad kan. Stankevičiui tapti vyskupu nebėra galimybės, režimui reikėjo naujo žmogaus, kuris būtų pasiruošęs bendradarbiauti ir kartu turėtų didesnę autoritetą Bažnyčioje. Labukas idealiai tiko tokiam vaidmeniui. Stalino laikais jis 10 metų praleido Sibiro lageriuose, artimai bendravo ir palaikė gerus santykius su didžiulį autoritetą turėjusiu vysk. Teofilium Matulioniu.

Į KGB tinklus pakliuvę Bažnyčios hierarchai ir dvasininkai dažniausiai būdavo panaudojami kaip įtakos agentai. Penktame šeštame dešimtmetyje jie turėjo padėti įgyvendinti sovietų režimo tikslą maksimaliai apriboti Bažnyčios veikimą bei viešais pareiškimais sutvirtinti režimo legitimumą. Nuo septinto iki devinto dešimtmečio, sustiprėjus pasipriešinimui religinio gyvenimo suvaržymams, iš užverbuotų dvasininkų buvo reikalaujama propaguoti nuomonę, kad pasipriešinimas ir kova už savo teises yra nenaudinga, nes tai blogina santykius su valdžia ir skaldo Bažnyčią. 1979 m. vasario 14 d. LSSR KGB pirmininko pavaduotojas Henrikas Vaigauskas patvirtino Tikinčiųjų teisėms ginti katalikų komiteto kompromitacijos planą, kuriame rašoma:

„Katalikų bažnyčios vadovybėje esantiems agentams „Daktarui“, „Algiui“, „Jonui“, „Švyturiui“, „Vytui“, „Valdui“, „Gintautui“, „Juozapui“ duoti užduotį prilaikyti

minėtus asmenis nuo ekstremistinės veiklos, neleisti jiems kištis į vyskupijų valdymo reikalus ir pasmerkti tokius jų išsišokimus, vertinant tai kaip skaldytojišką veiklą, kuri veda į sektantizmą ir bažnyčios griovimą iš vidaus. [...]

Per įtakingą tarp dvasininkų ir bažnyčios aktyvo esančią mūsų agentūrą stiprinti nuomonę, kad „komiteto“ narių ekstremistinė veikla yra beprasmė ir kenksminga, nes aštrina bažnyčios bei valdžios santykius, ir valdžia dėl to sugriežtins sankcijas Bažnyčiai“¹⁹.

Sugyvenimo su valdžia nuostatos, žinoma, nebuvo vien agentų veiklos vaisius – nemažoje Bažnyčios dalyje būta nuoširdaus įsitikinimo, kad iš gerų santykių su valdžia taip pat galima nemažai laimėti. Tokiomis nuotaikomis sovietų režimas stengėsi pasinaudoti, nes anksčiau užverbuoti dvasininkai per ilgesnį laiką prarasdavo aplinkinių pasitikėjimą ir nebegalėdavo tinkamai atlikti KGB jiems keliamų užduočių. Bažnyčios hierarchai taip pat nebegalėjo nepaisyti aktyviosios Bažnyčios dalies balso. Tai paskatino sovietų antireliginės politikos vykdytojus aštunto ir devinto dešimtmečių sandūroje dar kartą pagalvoti apie Bažnyčios hierarchijos atnaujinimą.

Devinto dešimtmečio pradžioje buvo „paaukoti“ susikompromitavę ir nebeaperspektyvūs iki tol svarbiais laikyti agentai: iš Vilniaus arkivyskupijos valdytojų atsistatydino prel. Krivaitis, vysk. Krikščionas neteko Panevėžio vyskupijos apaštalinio administratoriaus teisių. 1979 m. mirus vysk. Labukui, Kauno arkivyskupijos apaštalinio administratoriumi ir Vyskupų konferencijos pirmininku tapo vysk. Liudvikas Povilonis, kurio santykiai su aktyviaja Bažnyčios dalimi buvo daug prielankesni negu jo pirmtako. Santykius tarp nuosaikiosios ir aktyviosios Bažnyčios dalies geriausiai atspindi oficialaus religinio periodinio leidinio istorija.

Pagal valdžios planus jo pasirodymas turėjo sustiprinti lojalių kunigų pozicijas, patvirtinti jų laikysenos teisingumą²⁰. Tačiau nuosaikieji neskubėjo naudotis valdžios malone. Žinojimas, kad žurnalas reikalingas sovietų propagandai, baimė išprovokuoti aktyviųjų kunigų priekaištus vertė ir Bažnyčios hierarchus, atsakingus už žurnalo leidybą, būti atsargius. 1979 m. vasario mėn. Lietuvos Vyskupų konferencijos pirmininkas vysk. Povilonis laiške Liturginės komisijos sekretoriui kun. Vaclovui Aliuliui, kuris pritarė oficialiai leidžiamo katalikiško žurnalo idėjai, išdėstė tokias savo abejones šiuo klausimu:

„Tokį išleisti, kad būtų panašus į Demokratinės Vokie-

¹⁶ LSSR KGB pirmininko A. Randakevičiaus pažyma A. Sniečkui apie Lietuvos katalikų dvasininkų delegacijos dalyvavimą 1-oje Vatikano II Susirinkimo sesijoje, in: *LYA*, f. K-1, ap. 3, b. 39, l. 153.

¹⁷ Pažyma apie 1959 m. gegužės 15 d. įvykusį LSSR KGB pareigūnų susitikimą su prel. J. Labuku, in: *LYA*, f. K-1, ap. 45, b. 99, l. 55.

¹⁸ Pažyma apie LSSR KGB 2-osios valdybos 2-ojo skyriaus darbą

1965 m., in: *LYA*, f. K-1, ap. 3, b. 639, l. 145.

¹⁹ Cit. pagal *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika*, t. 11, Kaunas, 1997, p. 92.

²⁰ RRT 1976 m. sausio 29 d. nutarimas „Dėl priemonių pagerinti katalikų bažnyčios kontrolei Lietuvoje“, in: *LCVA*, f. R-181, ap. 3, b. 95, l. 30–34.

tijos religinius laikraščius, mes nepajėgsime. Turėsime dalį vietos skirti taikai, ne su Kristumi surištai, bet tokiai, kuri naudinga kam kitam. Prasidės Kronikos replikos. [...] Kunigai priekaištaus – leidžia žurnalą, o neišleidžia katekizmo, draudžia katekizaciją. Pirmiausia reikia masiniu tiražu išleisti katekizmą“²¹.

Siekdami neutralizuoti tikinčiųjų teisių sąjūdį, sovietų valdžios atstovai pradėjo ieškoti būdų, kaip sau neskausmingai gražinti administruoti vyskupijas iš-tremtus vyskopus Vincentą Sladkevičių ir Julijoną Steponavičių. Kompromisas buvo pasiektas tik dėl pirmojo. Vyskupai Povilonis ir Sladkevičius, turėdami didesnę autoritetą tarp aktyviųjų dvasininkų, galėjo išlaikyti Bažnyčios vienybę, tačiau tai kartu paliko, nors ir minimalią, sovietų valdžios kontrolės galimybę, kurios ji galėjo netekti, jeigu hierarchai būtų buvę izoliuoti ir neturėtų įtakos aktyviajai Bažnyčios daliai.

Surasti naujų bendradarbių sovietų saugumui taip pat darėsi vis sunkiau dėl kelių priežasčių. Pirmą, aštuntame dešimtmetyje jau buvo akivaizdu, kad sugyvenimas

su valdžia ne padeda, bet dar labiau kenkia Bažnyčiai. Antra, atsiradus pogrindinei spaudai, lengviau tapo ištrūkti iš KGB pinklių tiems, kurie buvo šantažuojami. Tai akivaizdžiai įrodė kun. Rokas Puzonas, 1984 m. viešai paskelbęs apie KGB bandymus jį verbuoti. Pradėjus veikti alternatyvaus kunigų rengimo mecha-nizmui, sunkiau verbuoti tapo ir klierikus.

Norėdami efektyviau panaudoti likusius agentus dvasininkus, idant jie galėtų suteikti svarbios informacijos apie opozicinį sąjūdį, saugumiečiai netgi kūrė planus jiems išitraukti į kovą už tikinčiųjų teises ir taip įgyti aktyviųjų dvasininkų pasitikėjimą²². Taigi paskutiniu sovietų režimo dešimtmečiu jo galimybės kištis į Bažnyčios vidaus gyvenimą ir jį kontroliuoti buvo akivaizdžiai sumažėjusios. Tačiau iki galo iš Lietuvos Bažnyčios neišvalytos besidraikančios ankstesniais dešimtmečiais regzto voratinklio atplaišos dar ilgai kels prieštarų jausmų. Ilgalaikis dalies dvasininkų bendradarbiavimo su Bažnyčios pražūties siekusių politiniu režimu poveikis – jau kito rašinio tema. ❏

²¹ Vysk. L. Povilonio laiškas kun. V. Aliuliui, parašytas 1979 m. vasario 18 d., in: *VUB RS*, f. 187, b. 335.

²² 1978 m. rugsėjo mėn. parengtas agentūrinės-operatyvinės bylos „Voratinklis“ tyrimo planas, in: *LYA*, f. K-1, ap. 45, b. 503, l. 505.

REZISTENTAI, KOLABORANTAI IR KAS DAR

Kun. Vaclovas Aliulis MIC

AR NĖRA KAŽKO TARP BALTA IR JUODA?

Nenutrūksta intriguojantys tyrinėjimai, kaip Lietuvos dvasininkija laikė ir ar pakankamai gerai išlaikė ateistinės sprespaudos slėgį, painius pyrago ir botago išmėginimus, priverstinį atskyrimą nematoma geležine uždanga nuo didelės visuomenės dalies, ypač nuo jaunimo ir inteligentijos. Vienas pirmųjų šią temą stipriai išjudino Vidas Spengla knygomis apie kunigą Juozą Zdebskį bei vyskopus kankinius („Akiplėša“, „Atlikę pareigą“, straipsniai periodikoje), toliau ją nuosekliai tęsia Arūnas Streikus studijomis „Genocido ir rezistencijos“ leidinyje, o „Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštyje“ XVI prabyla ir Vytautas Vitkauskas straipsniu „Lietuvos Katalikų Bažnyčios dvasininkų verbavimas NKVD/KGB agentais sovietmečiu“.

Kunigų ir hierarchų atsparumas ar, atvirkščiai, nuolaidumas bedieviškai valdžiai, nueinantis iki pasidavimo (kartais gal iki pasidavimo), turėjo daryti didelę įtaką katalikų laikysenai apskritai. *Ištiksiu piemenį, ir avys išsisklaidys (Zch 13, 7; Mk 14, 27)*. Tokias viltis dėjo represinės struktūros – iš pradžių į dvasininkų fizinį izoliavimą, o paskui dar labiau į kompromitavimą bei verbavimą. „Rožinės“ saugumo viltys pasiteisindavo tik iš dalies. Ne kartą Dievo malonė suteikdavo daugiau tvirtumo *avims* negu *piemenims*, ir *avių* ištikimybė stiprino *piemenų* ištikimybę.

Ligšioliniai tyrinėjimai paprastai išskeldavo kraštutinumus: ryškų pasipriešinimą arba bailų ar savanaudišką pa(r)sidavimą. Visada lengviau aptarti „balta“ ir „juoda“, tačiau gyvenime esti ir atspalvių. Tai atmindama, „Naujojo Židinio-Aidų“ redakcija paprašė mane pamėginti praskleisti spektrą. Keblus uždavinys, lengva nusvilti ar susibadyti pirštus, prisilietus prie dygios temos ir dygaus gyvenimo.

Neketinu būti šios temos nagrinėtojas, kuris ištirtų įvairius šaltinius, nustatytų narsumo ir atsargumo ar bailumo laipsnius, suklasifikuotų ir procentais apskaičiuotų, kiek buvo tokių, anokių, šitokių ir dar kitokių pasiryžėlių ir silpnuolių, sklاندžiusių arčiau ar toliau prie vieno ar kito poliaus. Kalbėsiu kaip tų laikų bei įvykių dalyvis, *liudytojas*, todėl nemažai minėsiu savo paties patirtį ir iš anų laikų

grįžtančius nuosavus samprotavimus.

Turbūt lengviausia nustatyti didžiųjų pasiryžėlių, stipriųjų rezistentų asmenybes bei skaičių, bet ir čia esama laipsniavimo. Tikriausiai vis dar nežinome daugelio vardų tų tarytum ne rezistentų ar tyliųjų rezistentų, kurie nepasidavė verbuojami, – gal valdžios organams atrodė nežymūs, jog ir nemėginta jų stipriau verbuoti, – bet jie savo doru darbu parapijose ir šventa malda buvo dvasinė atrama narsuoliams.

Kad taptum rezistentu, matyt, neužteko vien meilės Bažnyčiai ir šiokios tokios narsos, reikėjo didelio aukingumo ir didelės įgimtos narsos. Velionis mons. Konstantinas Ambrasas kartą pokalbyje palygino savo ir kun. Sigitą Tamkevičiaus reakcijas: „Gaunu šaukimą į rajono vykdomąjį, tai visą naktį neužmiegu, o Sigitas ir į saugumą šaukiamas puikiausiai miega“. Tas mano kurso draugas ir Liturginės komisijos bendradarbis Konstantinas buvo be galo ištikimas Bažnyčiai, už talką vienam pirmųjų parašų rinkimo vųjų neteko prestižinės Vilkaviškio parapijos klebono vietos ir gavo kuklesnę Leipalingio. Aukingumo jam pakako, bet, kiek suprantu, jis nebuvo „iš aukščiau“ gavęs tiek įgimtos narsos, kad galėtų nuolat stovėti pirmose fronto linijose. Kai buvome kaimynai su a. a. kunigu Broniumi Laurinavičiumi, su a. a. tėvu jėzuitu Karoliu Garucku, daug kartų mačiau, kaip toli man iki jų narsos, o kai mažiau narsos, mažiau ir apaštalavimo vaisių, ypač tų, kurie skinami rizikuojant.

NEBUVAU KOVOTOJAS

Mano profesorius ir dvasios vadas kun. dr. Juozas Grigaitis MIC, sovietams sugrįžus, mus, jaunuosius, truputį apšvietė, kaip reikia laikytis, jei būtume suimti, tardomi. Kuo mažiau kalbėti, nieko neprisipažinti, netikėti tardytojo pažadais, nebijoti gąsdinimų. Tai man padėjo, kai atsitiktinai 1945 m. vasarą buvau Valkininkuose sulaikytas su kun. Juozu Bardišausku. Jam talkinti atlaiduose mane pasiuntė kolega kun. Pranas Račiūnas MIC, kai buvau nuvykęs pas jį atostogų į Varėną. Nepažinojo manęs nei kun. Bardišauskas, nei kiti su juo suimtieji, o kun. Račiūnas atvažiavo dviračiu į Trakus, kur buvome uždaryti, ir narsiai pa-

liudijo, kad jokių ryšių su Valkininkais nesu turėjęs. Taip ir ištrūkiau iš nagų. Be pasiūlymo, suprantama, neapsiėjo: „Pasižadėk (raštu), kad mums praneši, jei sužinosi apie rengiamą nusikaltimą prieš Tarybų valdžią!“ – „Kodėl turėčiau specialiai išsipareigoti? Patys įstatymai piliečius įpareigoja apie tokius dalykus pranešti. Jeigu sužinosiu ir nepranešiu, būsiu baudžiamas ir be išsipareigojimo“. – „Nenori dirbti kaip inteligentas, tai dirbsi kolūkyje!“ – „Kolūkyje dirbti neatsisakau, jei turite teisę mane ten nusiųsti, o daryti, kas kunigui nedera – negaliu“. Kita diena: „Bent pasižadėk niekam nepasakoti, apie ką mes su tavim kalbėjom“. – „Žinau, kad jūs toks darbas, nekalbėsiu“. Kun. Račiūnui ir kun. Grigaičiui, žinoma, papasakojau, vėliau dar vienam kitam studijų draugui, kurie mokėjo laikyti liežuvį už dantų.

Didvyris? Toli gražu. Kartu suimtas urėdo pavaduotojas paprašė perduoti žmonai mažą žinutę apie tardymą, sutikau ir neištesėjau. Dviračiu grįždamas per Valkininkus, dairiausi nurodytų namų, bet nesuvokiau, kurie, o klausti ką sutiktą ar klebonijos patarnautojas nedrįsau. Atrodė, kad visur viskas stebima (buvau su sutana, iš tolo atpažįstamas). Dabar suprantu, jog rizika nebuvo didelė, bet tada buvau kaip reikia įbaugintas. Narsuolis nebūtų pabūgęs.

Antrą pasiūlymą gavau 1958 m. žiemą, kai po vyskupo Kazimiero Paltaroko mirties vysk. Julijonas Steponavičius pradėjo eiti Vilniaus arkivyskupijos apaštalinio administratoriaus pareigas. Patyliukais iškviestas į Vilnių ir nugabentas į kažkokį butą Žvėryne (nežinojau, kad galima atsisakyti pasimatymo ne įstaigoje), esu kalbinamas tik žodžiu pasižadėti, kad esant progai „juos“ informuosiu apie kunigų nuotakas. Kartu užsimenama, kad galėtų man tekti butas, kuriame dar neseniai gyveno vysk. Steponavičius. „Vis dėlto Vilnius, daugiau kultūros“. – „Dėkui, man ir Strūnai tyje neblogai“. Užeinu pas vysk. Steponavičių, pasakau apie nelauktą pasiūlymą. „O tu nežinai, kodėl prireikė siūlyti? Taigi pranešiau RKT įgaliotiniui, kad noriu tave kurijos kancleriu pasiskirti. Tikiuosi, nebūsi durnas...“ To užteko. Po kelių dešimčių me-

Kun. Pranas Račiūnas MIC. Nuotrauka iš lagerio. Kun. Vaclovo Aliulio MIC archyvas

tų, nesenais laikais, papasakojau apie šį epizodą tam konfratrui, kuriam anuo metu atiteko tas butas ir tos pareigos. Jis atsakė, kad jam nieko nebuvo siūlyta. Tebus taip, nesigilinau. Nedavė man Viešpats smalsumo dovanos.

Po kelių mėnesių vyskupas mėgina perkelti mane iš Strūnaičio į Lentvarį. Nors tai reiškė paaukštinimą, RKT įgaliotinis neprieštaravo, gal todėl, kad su ponais draugais kalbėjau be piktumo, nesuerzinau jų.

Šaunuolis, išlaikęs antrą egzaminą? Nelabai, nelabai.

Nikita Chruščiovas savo valdymo pabaigoje viliojo gerąjį popiežių Joną XXIII užmegzti diplomatinis santykius ir kartu uždarinėjo tūkstančius cerkvių, Lietuvoje taip pat uždarė kelias bažnyčias, sunaikino visas pakelių koplytėles. Vieną 1963 m. žiemos dieną RKT įgaliotinis Justas Rugienis atsiunčia savo vairuotoją į Švenčionis, kur buvau atkeltas iš Lentvario po menininkų draugo kunigo Juozo Vaičiūno mirties, kad atvežtų mane pasimatyti su juo Pabradaje. Nujaučiau, kad sumanyta uždaryti Karkažiškių bažnyčia, nes buvo galima prikibti teisiškai: ji neturėjo savo bažnytinio komiteto, o tik bendrą su Pabrada, ir jau buvo ką tik uždaryta viena kita bažnyčia. Pirma mintis: reikėtų kaip nors pranešti į Karkažiškes, kad žmonės susirinktų ginti bažnyčios. Ką pasiūsti, kam pavesti, kad paskambintų: ištikimajam bažnyčios kaimynui Survilai, narsiajai siuvėjėlei Lionytei? Įklampinsiu juos, ir nežinia, ko būtų imtasi prieš karkažiškėnus, – lenkai tikintieji ryžtingi, visko gali atsitikti. Nuvažiuoju į Pabrada, taip, atspėjau, man parodo tokį ministrų tarybos nutarimą. Kadangi vietinis Pabrados ir Karkažiškių klebonas serga, aš, dekanas, turįs paimti iš uždarnos bažnyčios Švenčiausiąjį Sakramentą (kaip kadaise Kražiuose). Porą valandų „muilinau“, reikalaujamas, kad surastų bažnyčios komiteto pirmininką, bet tas, esą, kažkur su paštu važinėjans, nesulaukėme. Pamaniau, galėčiau pareikalauti paskambinti į Kuriją ir gauti įgaliojimą, bet tariau sau: jeigu jau ryžtuosi pasiduoti, tai negražu būtų Kurijos autoritetu dangstyti. Taip ir nuvažiuovome, taip ir išnešiau Švenčiausiąjį, ir parvežėme į Pabrados bažnytelę. Paskui į Švenčionis manęs parvežti nepasisiūle, ir aš nebeprašiau. Aiškiai atsiminiau, kad „mauras savo atliko, maurus gali eiti sau“...

Po kelių mėnesių, pavasarį, vieną vakarą lankausi pas gimnazijos laikų draugą, gydytoją Bronių Jablonską, ir kažkas pašnibždomis atneša žinią, kad naktį bus sprogdinama koplytelė, stovinti rytiniame Švenčionių miesto gale, trijų kelių sankryžoje. Niekas nesiūlo kontrakcijos, aš tik pamąstau apie tokią galimybę ir vėl nesiryžu. Taip naktį koplytelė buvo susprogdinta. Ryta girtuoklėlis kalvis atnešė į bažnyčią ištrauktą iš griuvėsių krucifiksą. Paskui rašėme RKT įgaliotiniui

skundus, įrodinėjome, kad koplytėlė pastatyta 1831 m. sukilime žuvusiam kunigui Anuprui Labučiuui atminti. Siūlėms atstatyti tokią pačią šventoriuje. „Nusiraminkite, daugiau taip nedarysime, bet atstatinėti negalima: ateistai bus nepatenkinti“, – žodis žodin taip atsakė drg. Rugienis.

Atgavus Nepriklausomybę, Karkažiškių bažnyčia sugražinta kultui, kun. Labučio ir jo bendražygių atminimo koplytėlė tiksliai atstatyta pagal nuotraukas, tik patraukta toliau nuo kryžkelės. Žinau, daugelis manęs už menką narsumą nepasmerks, bet faktai nepaneigiami, rezistento ar narsuolio karūna lieka toli toli, sakau: aš jai nesutvertas.

Ligi paskutinės gyvenimo valandos jausiu kaltę ir gėdą, kad 1991 m. sausio 13-osios naktį, nors mintis buvo kilusi, susigūžęs nepasirūpinau sužinoti, į kurią ligoninę nuvežta Loreta ir kiti sužeistieji, neišsikviečiau taksi ir nenuvažiavau jiems patarnauti (ogi vadinausi didelis sąjūdininkas). Niekaip negalima šito pateisinti, ir niekas negali man to atleisti, išskyrus patį Gailestingumo Tėvą...

Kai kurie nuoširdūs mano bičiuliai tikriausiai nuliūs dėl šių istorijų, galbūt pasakys, kad nereikėjo man jų viešinti. Aš pats ketinau jas papasakoti tik platesniuose atsiminimuose (jei kada rašysiu), bet kai brangusis „Naujasis Židinys-Aidai“ pasiūlė man tokią temą, be šios viešos išpažinties ji būtų neišsami ir negana sąžininga. Juo labiau, kad esu prašytas ir sutikęs, dabar pamėgtu žodžiu tariant, *liudyti*, o ne studijuoti, nagrinėti.

DAUGUMAS KUNIGŲ DIRBO SĄŽININGAI

Atgimimo metais ir vėliau Lietuvoje ar užsienyje sutikti katalikai, ypač kunigai, ne kartą sakydavo: „Jūs, Lietuvos dvasininkija ir tikintieji, esate tikėjimo didvyriai!“ Atsakydavau: „Ne visi didvyriai, ir aš negaliu savęs tokiu laikyti, bet daugumas dirbome sąžiningai“. Mano bendradarbiai ir kaimynai kunigai stropiai rengdavosi pamokslams. Vieni pagal sugebėjimus tai darydavo kūrybingai, kiti naudodavosi knygomis ar savilaidiniais pamokslų rinkiniais, pvz., tėvo Jono Lauriūno SJ „Žodžiais broliams“. Rūpestingai patarnaudavo ligoniams, asmeniškai pašelpdavo varguolius, pagarbiai atlikdavo pamaldas ir teikdavo sakramentus, rūpindavosi bent minimalia vaikų katekizacija, bažnyčios išlaikymu, remontu, puošimu. Daugelis Lietuvos bažnyčių septintame ir aštuntame dešimtmetyje buvo gražiau sutvarkytos negu trečiame ar ketvirtame. Buvo įmanoma „sukombinuoti“ statybinių medžiagų ir jos nebuvo labai brangios, tikintieji dosniai remdavo. Buvo reikalaujama remontams gauti RRT ar vietinės valdžios leidimus, tačiau priežiūra ne visur buvo itin griežta. Daugiau buvo ieškoma prieka-

bių prie žinomų kunigų rezistentų ar šiaip su vietinės valdžios žmonėmis susikirtusiųjų. Kunigai kovotojai primindavo remontų žymūnams: „Daugiau žiūrėkite sielų negu sienų!“

Kunigai rezistentai buvo skydas, dengęs tylesnius. Jie buvo valdžios rūstybės žaibolaidžiai. Švenčionių, Strūnaičio, Kaltanėnų klebonams buvo truputį ramiau, kai šalia Ceikiniuose, Švenčionėliuose kovingai darbavosi Tikinčiųjų teisėms ginti komiteto nariai: tėvas Garuckas ir kunigas Laurinavičius.

Kun. Jonas Paliūkas. Sugrįžęs iš lagerio. 1956 m. gegužės 28 d.
Kun. Vaclovo Aliulio MIC archyvas

Nuolat užsiėmę „nenuoramų“, „akiplėšų“ sekimu bei tramdymu, organai nebegalėjo reikiamai prižiūrėti tylesniųjų, bet taip buvo

laikiniai. Rusijos Stačiatikių Bažnyčios vadovybės ir dvasininkų daugumos nuolaidumas nemažino įžūlios antireliginės propagandos Rusijoje. Be abejonės, ir Lietuvos Katalikų Bažnyčia ne daugiau būtų laimėjusi visuotiniu nuolaidumu. Sovietų valdžios strategija buvo tokia: pirmiausia izoliuoti dvasininkiją, paskui iš dalies klusnesniųjų padaryti savo propagandos rupo- rą skelbti tariamai religijos laisvei ir kuo labiau juos korumpuoti, idant liaudis nustotų jais pasitikėjusi ir, likusi be dvasingų vadų, pati nureligėtų. Todėl, manau, kiekvienas doras ir rūpestingas kunigas ar hierarchas stiprina tikėjimą ir Bažnyčią, taigi priešinosi ateizacijai. Narsuolių veiklai labai reikėjo ištikimos konfratrų ir tikinčiosios liaudies paramos.

„TEGU PIRMAS SVIEDŽIA AKMENĮ“

Ką gi sakysime apie vargšus kolaborantus: pasirašiusius, pranešinėjusius, gal net skundusius, provokavusius? Yra buvęs vienas kitas atvejis, kad gąsdinimu ar gudrybėmis užverbuotas kunigas padėjo sovietiniam saugumui susemti kokią „miško brolių“ grupelę. Ne itin mažai pašaukimo brolių sekė vyskupų, kunigo Juozo Zdebskio ir kitų veiklių kunigų žingsnius ir t. t.

Žinoma, pirmiausia jie – vargšai. Tikriausiai jie ne apie tokius „nuopelnus Bažnyčiai ir Tėvynei“ sva- jojo, ryždamiesi siekti kunigystės. Ir verbuojami jie, reikia manyti, ilgai spyriojosi, kol galų gale surado

atitinkamų motyvų, kuriais būtų galima apgaudinėti savo sąžinę. Vėliau pabudusi sąžinė tūlą įkliuvusių pastūmėdavo prie saviniekos, prie stiklelio ir girtų ašarų... Žinome atvejį, kai silpnadvasis kunigas, gana uoliai talkininkavęs saugumui, vyresnio amžiaus sulaukęs sunkios ir ilgos ligos vargus priėmė iš Dievo rankos kaip pelnytą bausmę ir savo ruožtu Jam aukojo kaip atgailą. Vienas kitas viešai prisipažino ir atsiprašė...

Tikiuosi, kad bus dvasininkų, pastaruoju metu prisipažinusių Lietuvos VSD-ui apie bendradarbiavimą su sovietiniu KGB, tik kažin, ar pakankamai. Turbūt kai kas teisinasi, jog nenori prisipažinimu pažeminti Bažnyčios autoriteto, bet ar tiesa žemina?! Kur nors tie faktai yra užrašyti, ir ateis diena, kai *quidquid latet, apparebit*. Beje, Bažnyčia kai kuriems dokumentams taiko 50 ar 100 metų moratoriumą ir leidžia atskleisti tada, kai galima juos vertinti iš atstumo, nešališkai.

Nežinau, ar buvo dvasininkų, kurie būtų elgęsi išties ciniškai ir niekšiška: per KGB suvedinėję asmenines sąskaitas, tenkinę savo ambicijas, siekę materialinės naudos ar net sąmoningai kenkę Bažnyčiai. Tokie būtų buvę didžiausi vargšai.

Nebuvęs didvyris, negaliu į nieką sviesti akmens.

Kun. Juozapo Vaičiūno laidotuvės. Švenčionys, 1962 m. liepos 11 d. Viršuje iš kairės: kun. Julius Baltušis, kun. Nikodemas Javra, kun. Martynas Stonys, kun. Karolis Garuckas SJ, kun. Antanas Dilys, kun. Stanislovas Kakarieka ir kun. Bronius Laurinavičius. Kun. Vaclovo Aliulio MIC archyvas

Manychiau, tai nepatartina ir didvyriams. Aišku, negalime silpnadvasių sulgyinti su tvirtuoliais ir gelbėjusiuju savo kailį su save paaukojusiais. Vis dėlto smerkdami bailumą, pataikavimą, išdavystes, neturėtume visus, kurie suklypo, „karti ant vienos šakos“, nes buvo daugybė skirtumų ir ne vienas širdimi atkentėjo, tolesniais

nesavanaudiškais darbais daugiau ar mažiau atliko atgailą, atsilygino. Jų nuopoolis – dalis bendrosios mūsų amžiuje Lietuvą ištikusios neaprėpiamos negandos, dėl kurios sopa ir dar ilgai sopės.

KEBLU VAIKŠČIOTI SIAURA BRIAUNA

Ieškodami Bažnyčiai *modus vivendi* sovietinėje tikrovėje, kai kurie dvasininkai, *ypač aukščiau pastatyti* ar užkelti, nuolat susidurdavo su dilema: kiek pagal Bažnyčios įstatymus ir dvasią leistina derintis prie civilinės valdžios reikalavimų ir kada reikia su apaštalais pagal *Apd 4, 20* griežtai tarti: *Non possumus!* Tokių žodžių pakankamai anksti ištare vyskupai Vincentas Sladkevičius ir Julijonas Steponavičius buvo nutremti kuo toliau nuo savo vyskupijų: vienas į Nemunėlio Radviliškį, kitas į Žagarę. Žagarė ilgainiui tapo simboliu pavadinimu. Girdėjau, kad vėliau valdžios spaudžiami vyskupai svarstydavę: „Ar jau reikia ryžtis *važiuoti į Žagarę*, ar galima dar kartą nusileisti?“ (Nenuvažiuodavo.)

Būtų neteisinga visus hierarchų priimtus kompromisus aiškinti asmeniniais jų išskaičiavimais ar bailumu. Būta visko, bet ne vien to. Gerai išstudijavęs archyvus, Vidas Spengla man pasakojo: KGB gudrybėmis į voratinklį įsupti dvasininkai, pakilę į atsakingus postus, dažniausiai iš naujo pajusdavo atsakomybę ir įkinkydavo visus savo diplomatinis sugebėjimus, kad Bažnyčiai kuo mažiau pakenktų, šį tą jai laimėtų. Tokios pastangos ir tos asmenybės visada liks kontroversiškos.

Daugiau kaip du dešimtmečius Tarpdiecezinės Kauno kunigų seminarijos rektoriumi buvo velionis kun. dr. Viktoras Butkus. Jo adresu skelbta nemažai abejonių dėl paties išvykimo į Romą sąlygų 1959 m. bei priekaištų dėl to, kad daug kartų važinėjo į prokomunistinės, tariamai katalikiškos Berlyno Taikos Konferencijos suvažiavimus ir buvo jos vicepirmininkas. Viena vertus, prosovietiniam lageriui buvo tikrai naudinga, kad tokio judėjimo vadovybei priklausė ir jo suvažiavimų prezidiume sėdėdavo orus Lietuvos kunigas. Kita vertus, kun. Butkus vengė suvažiavimuose sakyti politines kalbas, sukalbėdavo maldą pradžioje ir pabaigoje, ir to užtekėdavo. Turėdamas šios veiklos nuopelnų, jis jautėsi tvirčiau, kai reikėdavo ginti bendruosius seminarijos reikalus ar auklėtinius. Tuo pat metu būdamas Teologijos fakulteto dekanas, dėstė fundamentinę ir moralinę teologiją tradicine *sana doctrina* dvasia, buvo gerbiamas auklėtinių ir dėstytojų.

Kai 1989 m. Kaune buvo atkurtas Vytauto Didžiojo universitetas, prof. Butkus tapo jo senato nariu, turėjo didelį autoritetą, darė sveiką įtaką universiteto profesūrai. Per sovietmečio važinėjimus po pasaulį jis buvo sukaupęs nemažą teologijos biblioteką ir testamentu ją užrašė teologijos fakultetui. Gaila, kad dabar dauguma studentų ir nemažai dėstytojų nebeskaito vokiškai, o bibliotekoje daugiausia knygų šia kalba.

Pridursiu, kad ir pats, Vilniaus arkivyskupijos valdytojo, Lietuvos vyskupijų Liturginės komisijos pirmininko mons. Česlovo Krivaičio paragintas (sakyta, to reikia Liturginės komisijos leidinių pozicijai sustiprinti), esu dalyvavęs dviejuose Berlyno konferencijos suvažiavimuose. Ten susipažinau su keliais veikliais Belgijos ir Prancūzijos katalikais, kurie lankydavosi šiuose suvažiavimuose todėl, kad tai buvo vienintelė proga susitikti su Sovietų valdomų kraštų dvasininkais. Vienas tokių dalyvių, buvęs Belgijos premjero kanceliarijos viršininkas p. Hilgersas lig šiol kai kam Lietuvoje tebesiuntinėja vertingų knygų ir kitos paramos.

Iš 1977 m. konferencijos įsiminiau tokį momentą. Vieną dieną buvo daug kalbama smerkiant žmogaus ir valstybės prievartą žmogui, bet kitą dieną siūloma rezoliucija, smerkianti ne prievartą, o išnaudojimą. Pačiam prieštarauti pernelyg drąsu, tai kumštelėjau tokį jauną prancūzų ilgą megztniu: „Ar girdi, ką jie šneka?“ Tas nieko nelaukęs užprotestavo: „Mes smerkiame priešpaudą tiek Vakaruose, tiek Rytuose“. Nieko nepadarysi, turėjo grįžti į rezoliuciją žodis „priespauda“. Aišku, menka tų rezoliucijų reikšmė, bet vis tiek nebe aklas diktato vykdymas.

Kita kelionė buvo į JAV 1980 m. kovo pradžioje. Pasikviečia Vyskupų Konferencijos pirmininkas vysk. Liudvikas Povilonis ir sako: „Reikia, kad nuvažiuotum su turistų grupe į Ameriką. Įgalotinis (RRT) užtikrina, kad nereikės vesti jokios propagandos, kad galėsi susitikti su lietuviiais kunigais, susitarti dėl lietuviško mišiolos spausdinimo“.

Kad reikia, tai keliauju. Kelionė buvo įdomi, tarp kita ko Floridoje, Majami Byče, maudėmės Atlanto vandenyne... kovo 7 dieną. Turistinės grupės vadovas, svieto matęs žurnalistas, nebuvo bails. Maskvoje per grupės „seminarą“ užsitikrinau, kad galėsiu taip elgtis, kaip Vilniuje pažadėta, ir vadovas leido kelis kartus atsiskirti nuo grupės, aplankyti Niujorke lietuvius pranciškonus ir susitikti su Lietuvių Kunigų Vienybės valdyba, aptarti lietuviško mišiolos išleidimo galimybes. Paaiškinau, kad Lietuvoje tai truks keletą metų. Kadangi išėvijai reikia skubiau, idant neužgestų lietuviškos pamaldos, Kunigų Vienybė galės spausdinti mišiolą tuojau, kai tik Romoje patvirtins jo vertimą – paliksime egzempliorių. Taip ir įvyko, Niujorke lietuviškas Romos mišiolas sek-

madieniams ir šventėms bei jo Skaitiniai pasirodė daug anksčiau negu Vilniuje-Kaune. Tarybų Lietuvos valdžiai tai buvo akstinas duoti komandą Karolio Poželos („Spindulio“) spaustuvei nevilkinti eilinių mišiolos tomų spausdinimo, kai tik jie bus sukirčiuoti ir techniškai paruošti.

Minėtos kelionės po JAV metu nedalyvavau spaudos konferencijose, neskleidžiau jokios propagandos, bet suprantu, jog pats kunigo buvimas tarybinių turistų grupėje buvo savotiška propaganda. Skaitytojai tesprendžia, ar labai ja susitepiau. Pats tą kelionę priėmiau kaip egzaminą: būsiu stebimas, ir jei mokėsiu neišsišokti, išleis valdžia su mišiolos vertimu į Romą.

Egzaminą, matyt, bent patenkinamai išlaikiau. Po Velykų su vyskupu Poviloniu ir vienu Romoje studijavusiu kunigu nugabenome kelis didžiulius krepšius mašinraščio lapų su viso Romos mišiolos (sakramentaro) ir nemažos dalies Mišiolos skaitinių vertimu. Per tris ar keturis posėdžius suderinome su Romos lietuviiais teologais opesnes Mišių eigos vertimo vietas. Lietuvos Vyskupų Konferencijos pirmininkas vysk. Povilonis vertimą pristatė Apaštala Sostui ir paprašė tvirtinti, Vakarų Europos lietuvių ganytojas vysk. Antanas Deksnys prašymą parėmė, – aprobatą buvo gauta. Kartu pavyko susitarti su Vatikano ūkine administracija dėl popieriaus tiekimo mišiolui ir Liturginio maldyno antram leidimui spausdinti.

Beje, anais laikais kai kurie kovingi konfratrai pamurmėdavo prieš Liturginę komisiją, kam ji rengianti liturginius leidinius, kuriuos paskui bolševikai demonstruoja pasauliui kaip religijos laisvės Lietuvoje įrodymą. Atsakydavome: „Mes negarsiname bolševikiškos laisvės. Mūsų parengtuose leidiniuose su žiburiu nerasi liaupsių ar padėkų „Partijai ir Vyriausybei“, bet manome, jog *privalome daryti bent tą nedaugelį, kuris mums reikalingas ir jų nedraudžiamas*. Protinigi žmonės pasaulyje supranta, kad menka religijos laisvė, jeigu kada ne kada išleidžiama maldaknygė ar kalendorius, jei tik po ilgo laukimo pasirodė Naujasis Testamentas ir Romos mišiolas, bet nėra nė vieno laikraščio ar žurnalo, nė vieno tikybos vadovėlio jaunimui, nei šventųjų biografijų, nei knygų pasaulėžiūriniais ir visuomeniniais klausimais“.

Buvusiam kelių vyskupijų valdytojui mons. kan. Juozapui Stankevičiui rimtai priekaištaujama, bet turbūt sutiksime su jo žodžiais, pasakytais besisteigiant Liturginei komisijai: „Jei tikite, kad galėsite išleisti ritualą, maldaknygę – darykite. Kas šiandien gali Lietuvoje padaryti 10 religinių knygų, tegu daro 10, kas 100 – tegu 100, kas 1000 – 1000“. Ir mes patys, Liturginės komisijos darbininkai ir talkininkai, apie save sakydavome: „Darbo pelės tegu daro, *kad būtų ką skaityti*, ir tedaro tai kiek galima geriau, o nar-

suoliai tekovoja, kad neužgestų tikėjimas – *kad būtų kam religinį leidinį skaityti*“.

Žinau daugelio Lietuvoje nepasitikėjimą kiekvienu, kas anais laikais gavo leidimą apsilankyti anapus geležinės uždangos. Visiems, kam mano žodis priimtinas, liudiju, kad pasitaikydavo išvažiuoti ir neangažuotiems. Pavyzdžiui, man artimas velionis kun. Pranas Račiūnas MIC buvo gavęs leidimą aplankyti Čikagoje sunkiai sergančią motiną. Pratešęs vizą, išbuvo pusmetį, paskui sugebėjo grįžti per Romą, patekti į pietus su Šventuoju Tėvu ir atvirai jam papasakoti apie Bažnyčią Lietuvoje.

Valdžios organai kartais sąmoningai išleisdavo nesuteptos reputacijos ir sąžinės kunigus, kad jie sudarytų tam tikrą dūmų uždangą „angažuotiesiems“. Tai buvo keblus žaidimas, kurio turbūt negalime nei be atodairos pasmerkti, nei ištiesai pagirti. Manau, reiktų žiūrėti visos kiekvieno asmens veiklos, ne tik kurio atskiro poelgio.

Vieną 2000 m. lapkričio vakarą Lietuvos televizija parodė norvegų filmą „Knuto Hamsuno mįslė“. Norvegų literatūros klasikas, Nobelio premijos laureatas Knutas Hamsunas Antrojo pasaulinio karo metais

straipsnių Hitleriui. Po karo teisiamas už kolaboravimą jis pareiškia: „Aš nieko neįskundžiau, nieko neišdaviau, niekas per mane nenukentėjo. Galbūt klydau, bet aš norėjau padėti savo tėvynei. Būtų buvę daug paprasčiau emigruoti į Angliją ir iš ten mokyti norvegus, kaip jie turi elgtis, bet aš pasilikau...“

PORA GALIMŲ IŠVADŲ

Lietuva išgyveno siaubingus laikus. Būta daug didvyriškumo ir nemažai silpnumo, išdavysčių, niekšybės. Dabar teisiami kai kurie palūžusieji: buvę partizanai, kankinimais ir apgaule paversti saugumo smogikais. Taip, jie nusikaltę. Bet kažkodėl neieškoma tų, kurie juos kankino ir prievartavo. Politikos „realistai“ bijo net puse lūpų užsiminti apie komunizmo nusikaltimus Lietuvai ir žmonijai. Kažkas sudarė galimybę pasprukti į Rusiją žinomam Rainių miškelio budeliui, kurį turėjo rankose, ir liaudis balsuoja už tą galimybę sudariusįjį, o orus prezidentas tokį veikėją kviečia į naujos eros lyderių trejybę... Neatsiskaičius su komunizmu bei sovietizmu, kai buvo laikas, 1991 m., po Maskvos pučo, dabar ambasadorius Vytautas Damb-

rava veltui šaukia: „Atverkime duris teisingumui!“ Tokioje aplinkoje nelengva mėginti sudėti taškus ant visų „i“ sovietmečio kunigų ir vyskupų istorijose.

Dvasininkai – irgi žmonės, ir kilnūs, ir silpni. Turėjome pasiaukojusių didvyrių, turėjome negarbingai pataikavusių, turėjome vos pusbėdžiu ištvėrusių, bet neparsidavusių, turėjome ir tylių padorių darbininkų, tegu ir išties netobulų... Galutinį sprendimą tik Viešpaties teismas parodys.

Bet jau dabar norėtusi pasiūlyti: nematykime vien balta ir juoda! Ir ypač tegu neskuba pavargusiųjų smerkti ir žeminti tie, kurie patys nepatyrė, nes buvo ar užsienyje, ar per jauni.

Man apmaudu girdėti, kad kai kurie, vos paskutiniaisiais metais prieš Nepriklausomybės atgavimą (kai jau nebuvo jokios rimtesnės grėsmės) jaunu įkarščiu patriotiškai pašaukdamę, jaučiasi narsuoliai, galintys teisti vyskopus ir daug

Sutvirtinimo sakramentas (po keliolikos metų pertraukos) Švenčionyse 1952 m. birželio 23 d. Sėdi iš kairės: kun. Mykolas Prialgauskas, kun. Jonas Skardinskas, prel. Jonas Ellertas, vysk. Kazimieras Paltarokas, kun. dek. Julijonas Steponavičius, kun. Algirdas Gutauskas. Stovi antroje eilėje: pirmas iš kairės kun. Vaclovas Aliulis MIC, septintas – kun. Danielius Baužys. Trečioje eilėje iš kairės: tėvas Karolis Garuckas SJ, kun. Stanislovas Mažeika MIC, kun. Vincentas Gergelis MIC, klier. Kazimieras Gasčiūnas, klier. Pranciškus Vaičekonis. Kun. Vaclovo Aliulio MIC archyvas

nepasitraukė iš tėvynės, kai ją vokiečiai okupavo, ir labai nuliūdino daugumą tautiečių, parašęs pagyrimo

metų lageriuose išvargusių vyresnius kunigus, kurie nesizavėjo jų šūkavimais. ❧

IŠSIVADUOKIME (IŠ BAIMĖS)?

Vysk. Jonas Kauneckas

Gerbiamasis Redaktoriau, ilgai brandinau Jūsų pasiūlytą temą, skaitinėju Jūsų pateiktus klausimus. Peržiūrėjau ta tema straipsnius LKMA „Metraščiuose“. Anksčiau esu skaitęs knygas „Akiplėša“, „Atlikę pareigą“ ir kitas, kuriose įtikinamai įrodomi kolaboravimo faktai. Ir vis dėlto jaučiu: svitima tai man.

Svetima man toji tema ir, man regis, niekam neberekalinga. Esu pažadėjęs sau: niekada nežiūrėsiu į KGB vestą mano sekimo bylą. Nes ką tai duos man? Gal tik pagiežą kam nors dėl kokio menkniekio, ko gero, beveik nekaltam, suklaidintam ar priverstam žmogui, pakliuvusiam į sovietinės prievartos krumpliaračius. Kokia nauda, jei bus įvardyti visi agentai bei kolaborantai? Ar padės tai sustiprėti Lietuvos Katalikų Bažnyčiai? Veikiu tik labiau pakirs jos autoritetą. Tik prašomas „Naujojo Židinio-Aidų“ redakcijos sutikau į viską pažvelgti, daugiausia remdamasis savo asmenine patirtimi. Esu giliai įsitikinęs, kad palyginti nedidelis kunigų skaičius bendradarbiavo su sovietų valdžia. Garbė išvermingajai Lietuvos dvasininkijai. Labai daug pasako vien toks faktas: į Vatikano II Susirinkimą sovietų valdžia neišleido nė vieno Lietuvos vyskupo. Tai reiškia, jog nė vienas neatrodė pakankamai lojalus anuometei valdžiai, neatitiko jos reikalavimų. Šis faktas akivaizdžiai liudija Lietuvos aukštosios dvasininkijos nekompromisinę būklę. Taip pat ir kitas faktas: daugumą pokario vyskupų ir kurių darbuotojų sovietų valdžia išsiuntė lagerių keliais. Tokius faktus labiausiai reikėtų nagrinėti ir išryškinti. O knaisiojimas po negausius kolaboravimo faktus iškreipia taurų mūsų dvasininkijos veidą.

Maža to, mano mintys apie užverbuotus kunigus gali būti labai toli nuo tikrovės. Aš sunkiai orientavausi ir tikrai niekada negalėjau pasakyti, ar šalia manęs gyvena užverbuoti asmenys, ar ne. Ir tai mano gyvenimui neturėjo jokios įtakos, nes laikiausi man įprasto atsargumo: niekam neapasakoti apie slaptus darbus, net patiems artimiausiems savo bendradarbiams, jei to nereikėjo jų darbams. Pavyzdžiui, be galo nustebau mano perrašinė-

tojai, kai jau atgavus Nepriklausomybę sužinojo, kad, be spausdinimo mašinėlės pas juos, dar būta daugybės tokių ar panašių mašinėlių ir pas kitus. Ne todėl, kad nepasitikėjau, bet ir aš pats laikiausi tokio atsargumo. Antai kartą vienas geras tikintysis, sužinojęs, kad man labai reikia daugiau knygų, pasisiūlė padėti. Su džiaugsmu priėmiau jo pagalbą. Jis paimdavo iš manęs originalą ir vėliau pristatydavo užsąkytą kiekį jau įrištų knygų. Nė karto nepaklausiau, kas ir kur tas knygas kopijuoja, įriša. Ir šiandien to nežinau. Žinojau tik, kad tai atlieka ne tas pasisiūlęs padėti mano kaimynas... Kam tokia nuostata? Nagi įkliuvus geriausia nieko nežinoti ir kad kiti nežinotų, tada nebus jokio išdavystės pavojaus – net jeigu kankintų. Juk tokio principo laikėmės perduodami žinutes „Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronikai“: gavę žinutę kuo skubiau perrašydavome, idant kratos atveju nebūtų inkriminuojančios medžiagos, siejančios su kitais žmonėmis...

Beje, tokiu principu platinau pogrindžio literatūrą, mokydamasis Kauno tarpdieceziniame kunigų seminarijoje (1972–1977), kai joje buvo tik truputėlių per 50 klierikų – iki 40 egzempliorių tiražu. Ir neįkliuvau, nors, daugelio įsitikinimu, tada Seminarijoje būta daugybės agentų, jų ten tiesiog knibždėjo! Vien šis faktas parodo, kad „žinios“ apie agentų skaičių aiškiai perdėtos. Baimės akys didelės, – sako liaudies išmintis.

Taigi nežinau dvasininkijos kolaboravimo bei bendradarbiavimo su KGB mastų: koks nuošimtis dvasininkų įkliuvo į tuos spąstus. Kaip matote, net nežinau, ar buvo tokių kunigų mano aplinkoje. Be galo nustebau, iš Vytauto Vitkausko straipsnio užuominų LKMA „Metraščių“ XVI tome sužinojęs, kad net Tikinčiųjų Teisėms Ginti Katalikų Komitete jo veikimo pabaigoje būta agentų (p. 256)! Neįtikėtina. Tik gerai prisimenu, kad paskutinis mūsų susitikimas jau be suimtų kun. Alfonso Svarinsko ir Sigito Tamkevičiaus įvyko Krokialaukyje, pas kun. Vaclovą Stakėną. Netrukus po susitikimo pas mane atvyko dviese ir prisistatė esantys aukšto rango saugumiečiai iš Vilniaus. Jie labai smulkmeniškai atpasakojo mūsų pokalbius Krokialaukyje bei paminėjo tiksliai mūsų kito planuojamo susitikimo vietą bei laiką. Iš visų jėgų stengiausi valdytis, todėl jie mano reakcijos nepastebėjo ir su ironija pasakė: „Tai mums papasakojo kun. Stakė-

JONAS KAUNECKAS (g. 1938) – buvęs Tikinčiųjų teisėms ginti katalikų komiteto narys, disidentas, Telšių vyskupo augziliaras (2000 08 25).

nas. O ką dabar pasakysi? Kaip įvertinsi mūsų žinias?“ Šyptelėjęs atsakiau, kad nieko nesakysiu. Po kelių dienų atvyko pas mane pora kunigų iš Dzūkijos ir tiesiai šviesiai išrėžė: „Saugumiečiams esi viską išplepėjęs, jie viską smulkiausiai žino“. Jiems atsakiau: „Tai reiškia, jog nebeįmanoma TTGKK veikla. Viena, dėl siaubingai sugriauto mūsų pasitikėjimo vieni kitais, antra – todėl, kad esame KGB gniaužtuose: jie turi priemonių sekti kiekvieną mūsų žingsnį ir kompromituoti“. Kun. Tamkevičiaus byloje saugumiečiai spaudė mane prie sienos, kad parašyčiau raštelį, jog nebedalyvausiu TTGKK veikloje. Nors aš faktiškai joje nebedalyvavau, atsisakiau tokį pasižadėjimą rašyti. Svarbiausia, mačiau, kaip labai jiems to reikėjo: jie vargo su manimi net kelias dienas. Nežinau, kodėl jiems tai buvo taip svarbu. Gal norėjo garantijų, o gal taip norėjo labiau prislėgti suimtą ir teismo laukiantį kun. Tamkevičių?..

Skaitydamas įvairiausių straipsnius, gilindamasis į Lietuvos Katalikų Bažnyčios sovietinio meto istorijos tyrinėjimus, stebiuosi: nė vienas autorius ar tyrinėtojas neatkreipė dėmesio į pagrindinę varomąją sovietų režimo jėgą – baimę, jos įtaką mūsų Bažnyčios istorijai. Sovietinėje sistemoje žmonės turėjo gyventi nuolatinėje baimėje.

Tai nuostabiai talentingai atskleidė mūsų genijus poetas Bernardas Brazdžionis eilėraštyje „Baimės kultas“ (kaip taikliai pasakyta – *kultas*):

*Ir garbino jie baimę, savo valdinių ir savo
valdovų dievą,
ir sukūrė gigantišką baimės kultą.
Lydėjo juos baimė dieną ir naktį,
rytą ir vakarą,
dirbant ir miegant, mylint ir bučiuojantis,
sekant ir išduodant, žudant ir nužudžius.
Juos gąsdino gyvieji, kad gyvi
ir mirusių lavonai nedavė ramybės...
Ir tebelydi juos ta baimė penkmečiai po penkmečių.
Ir bijo jie. Ir bijo jie. Ir bijo.
Bijo viršūnė apačios. Bijo apačia viršūnės...
Jie bijo poeto simbolisto,
Jie bijo užsienio turistų,
jie bijo kai darbo diena,
jie bijo kai religinė šventė.
Jie bijo modernišką meno,
jie bijo istorijos vadovėlio seno...
Jie bijo balto, jie bijo juodo,
jie bijo gaidžio raudono kuodo.
Jie bijo geltono-žalio-raudono,
jie bijo negyvo Lenino lavono...*

Kiekvienam „tarybiniam“ žmogui nuolat buvo kalama: mums žinomas kiekvienas tavo žingsnis, reikės atsiskaityti ir bus atlyginta už kiekvieną veiksmą – niekur nuo

mūsų nepasislėpsi! Prisimenu, kaip jie tardymo metu mane gąsdino: mes už tave geriau žinome ne tik tai, kas yra tavo lovoje, bet ir kas po lova. Aš tada su tikru džiaugsmu nusijuokiau ir nuoširdžiai jiems pasakiau: „Kaip gerai. Mane daug kas net naktimis gąsdina ir grasina sutraiškyti dviračiu važiuojantį Telšių gatvėmis. Dabar visiems pasakysiu net iš sakyklos: žmonės, žinokit, saugumas stebi kiekvieną mano gyvenimo žingsnį. Todėl nieko negali man atsitikti. Jei kas atsitiktų, žinokite, tai saugumiečių darbas“. Iš jų surauktų veidų tada pamačiau, kad nuostabiai pataikiau ir kad jie graužiasi prašovę begąsdindami...

Dar melioracijos inžinieriumi dirbdamas Alytuje susidūriau su sovietiniu baimės mechanizmu: visi mano bendradarbiai buvo įsitikinę, kad kiekvienoje darbovietėje yra KGB agentų. Tuo metu „Literatūros ir meno“ savaitraštis dalimis spausdino rašytojo Juozo Baltušio įspūdžius iš kelionės po JAV „Tėvų ir brolių takais“. Aš bendradarbiams paskaitinėdavau įdomesnes vietas. Netrukus mane pakvietė į saugumą, ir pats rajono saugumo viršininkas gana griežtai paklausė: „Kokią ten antitarybinę propagandą skleidi ir šlovini kapitalizmą?“ Net nusikvatojau: „Iki šiol tarybinius saugumiečius laikiau protingais žmonėmis. Dabar matau, kad jums, ko gero, tedirba vien protą pragėrusieji. Jūsų informatorius be jokio proto krislelio: aš gi bendradarbiams atnešiau tarybinį „Literatūrą ir meną“, kur JAV aprašo talentingasis Juozas Baltušis“.

Mačiau ir Kauno kunigų seminarijoje, kokia įtampa buvo tarp klierikų. Vienas kitą įtarinėjo, kad yra saugumo agentai, kad išduos. Pasirodo, tai išpūstas muilo burbulas. Gal ir buvo vienas kitas agentas, bet jie – pernelyg savanaudžiai ir tinginiai, kad uoliai dirbtų, todėl galėjai nepastebimas platinti Seminarijoje net Kroniką. Ir juokas ėmė iš tos baimės: nekišk nosies žioplai ir kur nereikia, būk pavyzdingas klierikas, ir gali nieko nebijoti.

Būtent Seminarijoje ne vienam išaiškinau verbavimo mechanizmą, nes būdamas vyresnis ir patyręs daugiau gyvenimo (juk buvau priimtas į Seminariją jau turėdamas per 30 metų) iš klierikų pokalbių gerai perpratau, kaip ir dėl ko saugumiečiai tai daro. Jie įtikinėjo verbuojamus klierikus, kad ateityje kunigais taps tik užverbuoti, tik jų agentai. Jie tai darą tik rūpindamiesi kelti tarybinių žmonių moralę, todėl ir iš klieriko jie niekada nereikalausią to, kas prieštarautų jo kaip gero kataliko-idealisto moralei. „Tu mums tik pranešk, kas neskaito religinių knygų, o ryja meilės romanus, kas nepamaldus, kas kalba prieš celibatą, ką apskritai nederamo kalba, kas mėgsta stikliuką, nesilaiko pas jus privalomos tylos, ką netinkamo parsineša iš miesto. Matai, mes norime, kad tarybiniai kunigai būtų ypač pavyzdingi ir tarybinius tikinčiuosius darytų pavyzdingus“. Na, ir pasipriešink tu tokiam verbavimui. Labai teisingai pastebi Vitkauskas minėtame straipsnyje, remdamasis Lietuvos ypatingai

gojo archyvo medžiaga: „KGB stengėsi įtikinti agentą, kad jo pateikiama informacija yra labai naudinga, ji nepadarys jokios žalos jo draugams ar pažįstamiems, atvirkščiai, tik padės išsiaiškinti negeroves seminarijoje. Taip saugumo pareigūnai klausa ir apgaule siekdavo pakelti agento vertę, įteigdami jam, kad jis dirba Bažnyčiai ir valstybei naudingą darbą“ (*ibid.*, p. 247). Anot jo, „klerikai dar nebuvo išmokę išsisukinėti nuo tokių pasiūlymų ir neturėjo savo veiklos modelio, kuris jiems būtų leidęs kategoriškai atsisakyti bendradarbiavimo. Todėl jaunuoliai dažniausiai buvo užverbuojami per neapdairumą, dėl saugumo organų agentūrinio darbo metodų neišmanymo ar suklaidinti valdžiai lojalaus kunigo patarimo“ (p. 246)...

Kam šito reikėjo saugumui? Jie taip sužinodavo apie aplaidziųjų klierikų ydas, idant paskui anuos galėtų verbuoti jau šantažuodami, pasirodydami viską žinantys. O jei anie nedirbs saugumui, bus pranešta Seminarijos vadovybei, kad be gailės pašalintų. (Žinant šį mechanizmą, man buvo labai lengva laikytis konspiracijos – niekada nepasiūliau pogrindyje išleistos knygos kokiam nors lengvabūdžiui. Pirma – jam neįdomu, antra – jis gali būti agentas.)

Vitkauskas teisingai pastebi ir kitą dalyką, kurio siekė saugumiečiai: „verbuojant kuo didesnę klierikų skaičių [nebūtinai visi užverbuojami – J. K.], buvo siekiama sukurti tarpusavio nepasitikėjimo atmosferą seminarijoje“ [ką ir aš pastebėjau – J. K.]. Be to, „užverbuotasis klierikas, jausdamas saugumo organų spaudimą ir bijodamas prisipažinti tapęs agentu... šalindavosi rimtesnių pokalbių su kitais klierikais. Tokia psichologiškai sudėtinga būseną dažnam sukeldavo dvasinę krizę, dėl to būdavo ir sunkių fizinės sveikatos sutrikimų“ (p. 246). Tai ir sudarė progą 1971 m. RRT įgaliotiniui Justui Ruginiui pašaipiai nusistebėti: „kodėl tiek daug seminarijoje ligotų klierikų?“

Toji baimės atmosfera, kaip jau įrodžiau, buvo skleidžiama visoje visuomenėje, juolab tarp dvasininkų. Beje, Juozas Marcinkevičius „Kauno dienoje“ š. m. balandžio 7 d. skyrelyje „Pozicija“ apie mūsų naująją nomenklatūrą rašo: „Nei gražūs žodžiai, netgi nei geri įstatymai šios padermės neveikia. Tik baimė. (Nes) išauklėjo juos baimė, kuria, kaip žinia, buvo paremta visa sovietinė sistema“.

Aš įsitikinęs, kad užverbuotų dvasininkų būta nedaug ir kad daugelis jų saugumui dirbo aplaidžiai. Kaip teisingai rašo Vitkauskas, tai „moraliskai puolę kunigai. (Jie) buvo šantažuojami – jei nepasirašys

bendradarbiavimo rašto, bus viešai paskelbta apie jų moralinius bei kitokius nusižengimus“ (p. 250). Kadangi tokie kunigai saugumui dirbo ne iš idėjos, KGB iš jų nedaug turėjo naudos. O normaliai dirbantys, protingi, neužverbuoti kunigai nelabai domėjosi kaimyno užverbuotumo galimybe ir nebijojo: ką man, eiliniam parapijos kunigui, dirbančiam pastoracinį darbą, gali padaryti koks agentas? Tai tebuvo tik signalas būti atsargiam dirbant konspiracinį darbą.

Kitas klausimas – dvasininkų lojalumas sovietų valdžiai, sugyvenimas su ja. Daugeliui Lietuvos žmonių atrodė, kad toji valdžia amžina, kad prieš veją nepapūsi, todėl reikia ieškoti būdų, kaip išgyventi su kuo mažesniais nuostoliais. Ne išimtis ir dvasininkai. Realistas turi skaičiuoti praktiškai. Iš dalies ir mes visi, kovotojai, stengėmės neerzinti be reikalo valdžios ir savo kovą dažnai vaizdavome kaip kovą už teisingesnę „tarybinių įstatymų“ laikymąsi. Juk SSRS konstitucijoje aiškiai buvo įrašyta religijos laisvė. Net kunigai Tamkevičius ir Svarinskas savo oficialiais raštais kovojo neva tik prieš esamų įstatymų pažeidimus. Mūsų TTGKK rašė juk SSRS generaliniam prokurorui, SSKP generaliniam sekretoriui, kad vietos valdžia pažeidžianti įstatymus.

Sovietiniai įstatymai draudė vaikus mokyti tikėjimo

Kauno kunigų seminarija. Kaunas, 1964 m. sausio 28 d.
J. Tichonovo nuotrauka. LVGA

tiesų. Teisė mokyti tikybos buvo palikta tik tėvams. Kai kurie kunigai, antai Juozas Zdebskis, Prosperas Bubnys, Sigitas Tamkevičius bandė pabrėžtinai viešai mokyti vaikus. Dėl to jiems buvo atimti registracijos pažymėjimai, nebebuvo leidžiama dirbti kunigo darbo, o kai kurie net įkalinti. Tuo tarpu kiti mokėme vaikus, „vaizduodami“ pamaldas. Prisimenu, mane Telšių ir Tauragės rajonų valdžios nuolat kvietė įspėjimams ir gąsdino, kad būsiu nubaustas už vaikų mokymą Telšių katedroje ar Skaudvilėje. Aš atsakiau, kad vaikų nemokau. Man prikišo: „Tu juk rodai skaidres ir videofilmus vaikams, po pamaldų, susišaukęs būrį vaikų, juos klausinėji. Argi tai ne mokymas? Be to, įstatymai draudžia pamaldas specialiai vaikams.“ – „Ne, tai nebuvo mokymas. Aš pamokslą sakau ne per Mišias, bet po Mišių. Įstatymai nenurodo, kokia forma leidžiami pamokslai. Galima vaizdais, galima dialogo forma. Ir tose pamaldose dalyvauja ne vien vaikai, bet ir suaugusieji...“

Kokią teisę turiu aš dabar smerkti bandžiusius sugyventi su sovietų valdžia, jei ir pats mėginau vaizduoti besilaikantį sovietinių įstatymų? Kaip minėjau, daugelis kunigų buvo įsitikinę, kad daugiau pasiekti galima neerzinant valdžios. Tada ir valdžia apsimeta daug ko kunigų pastoracijos darbe nematanti.

Bet kuriai kovai reikia apčiuopiamos vilties. O dalis Lietuvos dvasininkų labai gerai suvokė sovietų valdžios veidmainystę, netikėjo, kad galimos permainos, neturėjo vilties sulaukti kitokių laikų, netikėjo vos matomais vilties ženklais. Ypač jei neklaušė Vakarų radijo stočių laidų. Mažai kam buvo žinoma 1959 m. pogrindyje pasirodžiusi knyga „Ar išgyvens TSRS iki 1984 m.“ Prisimenu, mano optimizmą toji knyga labai sužadino. Juk aiškiai matyti pasaulio istorijoje – visos imperijos ir tironijos žlunga, yra laikinos. Skaičiavau – spaudos draudimas išsilaukė 40 metų. Ne ilgiau turėtų išsilaukyti ir religinės spaudos draudimas Lietuvoje. Civilizuotoje pasaulio visuomenėje procesai turėtų būti greitesni. Todėl pasirodžius Aleksandrui Solženicynui ir Andrejui Sacharovui, aiškiai mačiau prasidėjusį socialistinės sistemos griuvimą; greta to aiškus griuvimo ženklas septintame dešimtmetyje buvo rusiška *Chronika tekuščich sobytij*. Būta ir kitų aiškių ženklų: Prahos pavasaris, vėliau – Lenkijos *Solidarność*, lenko išrinkimas popiežiumi. Nebebuvo vežimų į Sibirą, todėl žmonių baimė mažėjo, KGB nebepajėgė išgaudyti pogrindžio spaudos leidėjų. Mano pasiryžimą kovoti vis stipriau žadino būtent tokie ženklai.

O gal moraliniai nukrypimai nuo kunigams privalomų gyvenimo normų, vidinio gyvenimo stoka apakino kai kuriuos Lietuvos dvasininkus, ir jie nepakankamai mąstė, nematė vilties ženklų, nors jų buvo daug?

Kaip matome, priešasčių, vedusių į kolaboravimą ir į „taikų sugyvenimą“ su valdžia, būta įvairių. Man giliai širdin įstrigo vienas anuometės Kauno kunigų seminarijos rektorius Viktoro Butkaus teisingas pastebėjimas

privačiame pokalbyje: „Reikia kovotojų, reikia ir diplomatų. Sovietų valdžia, laikanti save absoliučiai teisinga, niekada nenusileis kovotojams. Ji, įsitikinusi savo nenugalimumu, niekada nepasiduos jokiems kovotojams. Kartais ji daro nuolaidas spaudžiama Vakarų. Bet net daromas nuolaidas ji vaizduoja daranti tik su ja sutariantiems, prašantiems jos malonės. Jeigu būtų vien tik kovotojai už Seminarijos teises, sovietų valdžia niekada nebūtų leidusi padidinti klierikų skaičiaus. Ji vaizduoja tai daranti, nes pati matanti kunigų trūkumą. Ji esą pati atsižvelgia į tarybinių tikinčiųjų reikmes...“

KGB ir RRT, kaip rodo archyviniai dokumentai, nuo 1959 m. siekė suskaldyti dvasininkiją, ėmėsi ardyti Bažnyčią iš vidaus. Bet iš esmės tai sovietų valdžiai nepasisekė. Tiesa, dalį dvasininkų vis dėlto ji įtikino, kad disidentų kova netgi kenkia, sunkina tikinčiųjų padėtį, nes sovietų valdžia už kovotojus keršija visiems tikintiesiems, kam šie nesudraudžia „ekstremistų“, kam juos toleruoja. Todėl ir kai kurie kunigai, veikiami sovietų valdžios, kovotojus pravardžiavo ekstremistais, net viešai ir į akis tai pasakydavo. Antai man vos įsijungus į TTGKK, kartą pašaipiai užkalbino mane Telšių katedros šventoriuje du kunigai: „O, naujoji Telšių žvaigždė! Sugalvojai kitus mokyti, nors dar kojos kunigystėje neapšilo. Žiūrėk, kad pakilęs su ereliais nenutūptum su vabalais į mėšlyną“. Tai galėjo būti ir paprasčiausias ironizavimas, tad neišidėmėjau tų kunigų... Ne kartą ir iš uoliųjų kunigų lūpų girdėjau: „Tie ekstremistai“...

Bet akivaizdžių sovietų valdžios pakalikų, viešai pasmerkusių pamoksle ar spaudoje kovotojus, tarp dvasininkų nežinau nė vieno. Todėl ir aštresnių susikirtimų tarp vadinamųjų kolaborantų ir kovotojų nebuvo. Tiesa, skaudi būdavo ir ta gana atlaidi ironija: „ekstremistas“.

Ne kartą kolaborantams buvo priešiški ar juos smerkė ir kovotojai. Gal tik kartą tai pastebėjo visa Lietuva, kai „LKB Kronika“ protestavo prieš netinkamų kunigų skyrimą vyskupais, o televizija per filmą „Kas Jūs, kunige Svarinskai?“ išreklamavo tai visai Lietuvai. Bet to būtinai reikėjo, norint užkirsti kelią sovietų valdžios proteguojamiesiems tapti vyskupais. Kitaip būtų prasidėjęs nebesustabdomas procesas: valdžia būtų viešai pradėjusi kištis į kunigų skyrimus. Todėl „LKB Kronika“ gana dažnai pasisakydavo apie nederamą kunigų elgesį, pvz., kai jie neleisdavo jaunimui patarnauti Mišioms ar adoruoti (žr. LKBB, Nr. 5, p. 42, 161).

Kartu vyskupams, vyskupijų valdytojams bei kandidatams į vyskupus buvo duotas ir ginklas, padedantis atsilaikyti prieš sovietų valdžios savivalę Bažnyčios atžvilgiu. Remdamiesi tuo ir kitais kritikos faktais pogrindinėje spaudoje, rajono valdžios atstovui, RRT įgaliotiniui ar KGB darbuotojams jie jau galėjo atsakyti: „Matote, mus kritikuoja net per Vatikano radiją, kai paskiriame netinkamą ar neveiklų kunigą į didelę parapiją ar kitas atsakingas pareigas. Dėl to mus jau vadina raudonais.

Mes prarandame autoritetą“. Šitaip buvo pateisinama anuometinė aštresnė hierarchų kritika. Juk būta daugybės faktų, kai veiklūs kunigai būdavo siunčiami į mažytes kaimo parapijas, tuo tarpu tikri „kulto tarnai“ dažnai užimdavo rajonų centrus ar kitas dideles parapijas.

Beje, tokia kritika buvo labai nemaloni ir sovietų valdžiai. Net mokytojams mokykloje ji liepdavo ateistinių darbą dirbti taip, kad nepakliūtų į pogrindžio spaudą. Mokytojai, už aštrią ateistinę veiklą paminėti „Kronikoje“, o po to Vakarų šalių radijo laidose, net buvo tardomi saugumiečių, kurie priekaištavo dėl netaktiško darbo. Antai viena labai aktyviai ateistinių darbą dirbusi Telšių mokytoja, regis, iš Žemaitės vidurinės mokyklos (pavardės nebeprisimenu), pakliuvusi už savo „veiklą“ į LKBB, paminėta per Vatikano radiją, buvo pakviesta paties Telšių saugumo viršininko ir išbarta. Grįžusi į mokyklą, ji visa jėga trenkė mokytojų kambaryje klasės žurnalą į stalą ir ėmė šaukti: „Tokios padėkos susilaukiau – už ateistinių uolumą turiu kentėti nuo saugumo. Jei taip uoliai dirbčiau Bažnyčiai kaip ateizmui, susilaukčiau iš tikinčiųjų didžiausios pagarbos, kitaip, negu dabar iš valdžios...“

Tiesa, anais laikais buvo bandyta leisti ir vadinamoji „Antikronika“, kaltinanti LKBB už hierarchų ir kunigų kritika. Be to, joje ir keliuose kituose anoniminiuose dokumentuose buvo teigiama, kad kritika griaunanti vienybę, apgailėstaujama dėl dvasininkijos skaldymo ir kairiuosius ir dešiniuosius (LKBB, t. 5, p. 490). Būdinga tai, kad „nepatenkintieji“ niekada ir niekur neišdrįso viešai pasisakyti. Matyt, teisus Vitkauskas teigdamas, kad „anoniminis laiškas, nukreiptas prieš *Kroniką*, jos steigėjus, platintojus bei kitus „ekstremistiškai“ nusiteikusius kunigus, buvo inspiruotas saugumo organų ir jį galėjo paskelbti arba patys saugumo pareigūnai, arba jų parinkti asmenys“ (Vitkauskas V., *op. cit.*, p. 252). Net į LKBB priekaištą, kad tokių laiškų autoriai – „tarybų valdžios pakalikai“, jie nedrįso atsiliepti. Tai rodo, kokia veiksminga, galinga ir reikalinga anuomet buvo kritika. Atrodo, valdžia net kreipėsi į vysk. Juozapą Labuką, kad šis visuotiniu aplinkraščiu pasmerktų „Kronikos“ leidimą. Lojaliai sovietinės santvarkos atžvilgiu nusiteikęs vyskupas atsisakė tai daryti, pasimokęs iš 17 000 peticijos pasmerkimo klaidų (žr. LKBB, t. 2, p. 89).

Šiandien, be abejo, tokia kritikos forma hierarchų atžvilgiu nebetiktų, nes galima atvirai, akis į akį pasikalbėti su vyskupais ir tiesiai paklausti, kodėl koks nors susikompromitavęs, neveiklus ar aiškiai netaktiškas kunigas skiriamas į aukštesnes pareigas ar pagerbiamas bažnytinės pagarbos titulu.

Baigdamas noriu pabrėžti dar vieną dalyką: nesmerkime tu, kurie pataikavo sovietų valdžiai ar bendradarbiavo su ja. Net jei mums paaiškėtų, kad kas nors buvo tikras

KGB agentas, neteiskime. Juk Jėzus Kristus sako: „Neteiskite ir nebūsite teisiami“. Nė vienas negalime mesti akmens, nes argi nors vienas esame visiškai be nuodėmės? Žinome, kad kai kurie buvo priversti, kai, suklupe kokioje nors nuodėmėje, buvo šantažuojami. Gali būti, kad ir šiandien vieną kitą šantažuoja svetimų valstybių slaptos struktūros – reikalauja ir toliau joms dirbti, teikti žinias. Tokiu atveju būtina demonstratyviai nutraukti ryšius su jomis ir viešai tai prisipažinti tikinčiųjų bendruomenei (taip padarė kun. Rokas Puzinas, žr. LKMA Metraštis, t. 16, p. 249).

Garsaus moralisto Bernhardo Haringo knygoje „Būti kunigu šiandien“ (*Heute Priester sein*, Herder Verlag, 1995, S. 40) radau atsitikimą:

Kartą karo metais parapijiečiai pastebėjo du vyrus odiniais paltais išeinančius iš klebonijos. Žmonės ėmė kalbėti: ko slaptosios policijos (gestapo) darbuotojai ieško klebonijoje?

O jie ieškojo aukos: „Žinome, jūs artimas vyskupui ir daugeliui kunigų. Nuo dabar turėsite būti mūsų agentas, turėsite mus nuolat informuoti apie jų nuotaikas bei kalbas. Žinoma, nuolat sulauksite mūsų materialios paramos, kuri Jums labai reikalinga šiais sunkiais laikais. Mes gausiai atsilyginsime“. Klebonas ryžtingai atsakė: „Ne!“ Tada jie pakiša jam po nosimi moters su vaiku nuotrauką: „Pažįstate?“ Sudreba klebonas, pamatęs savo vaiką, nors tai buvo ir prieš daugelį metų, nors jis šimtą kartų apgailėjo, atliko išpažintį ir materialiai gausiai atsilygino...

Klebonas prašo gestapininkų leisti jam kelias dienas pamąstyti.

Sekmadienį bažnyčia perpildyta. Ar klebonas užsimins, kad pas jį buvo „svečiai“? O jis mato, kad tarp tikinčiųjų yra ir jie...

Ir ką daro tas ganytojas? Vietoj įprastinio „prisipažintu“ jis papasakojo tikintiesiems kur kas daugiau, negu žinojo slaptoji policija. Ir prideda: „Supraskite, turiu palikti jus, niekur nebedirbsiu kunigu. Kur nors toli nuo čia atgailausiu iki gyvenimo pabaigos, kad taip suteršiau kunigystę...“

Parapijiečių reakcija buvo sukrečianti. Vyrų ir moterų verkė ir šaukė klebonui: „Pasilik! Neiškeliauk niekur! Mes juk taip pat nusidėjėliai. Jau seniai tu apgailėjai nuodėmę...“

Tačiau toks prisipažinimas, kaip matome, būtinas tik tada, kai šantažas nesiliauja ir gresia pavojus Bažnyčiai. Jei to pavojaus nėra ir jei šiandien galima gyventi tyliai atitaisant senąją žalą, susipainiojęs kunigas gali būti ramus. Nėra reikalo tokį dalyką viešai skelbti.

Ir aš siūlau visiems šia tema neberašyti ir jos nenagrinėti, nes jau per daug prirašyta knygų bei straipsnių. Pagalvokime, ką tai duoda Bažnyčiai. ☒

Kultūros autsaiderio iššūkiai

TOMAS DAUGIRDAS

Šiandienos intelektualų savimonės bruožus ryškina plačiai aprašomo sovietmečiu populiarių kavinių, sovietinio „bohemiško“ gyvenimo populiarumas. Prisiminimuose, vadinamuose „Dingusio pasaulio enciklopedija“, išreikšta trauka paprastumui, natūralumui, gyvenimui, kuris šiandien yra praėjęs negrįžtamai ir kuriam, nepaisant ano meto pigaus alkoholio bei kitų panašių privalumų, kažin ar galėtume ryžtis. Vidurinėsios kartos intelektualai šiandienos kartai palieka žinia, paženklintą ano gyvenimo nostalgijos. Praėjus dešimčiai Nepriklausomybės metų, darosi miela prisiminti ne tik praeitin nuėjusių kavinių pavadinimus ir į jas kadais užsukdavusių žmonių vardus, bet ir tiksliai alkoholio bei užkandžių kainas. Idealizuojamas aštuntas dešimtmetis, chrestomatiškai juodžiausios sovietinės stagnacijos metas.

Ano pasaulio būta gana spalvingo. Kai kurios kavinės tapdavo valkatų užkeigos namais, kur lankydavosi agresyvūs, bet mieli žmonės, kitose lankydavosi „pseudodemimondas, frajeriai ir „probledės““. Galima numanyti, kad juose gyvenimas virte virdavo, tiksliau, liete liedavosi alumi, vynu (rašalu), degtine. Būdavo svarstomi tokie praktiniai klausimai, kaip gerti alų – su kiaušiniu ar be kiaušinio. Klupinėdavo girtos kelnerės, viena net yra parpuolusi su padėklu ir čia pat užmigusi. Kavinių kiemuose ar tarpuvartėse buvo galima mėgautis puvelių, šlapimo bei kačių tvaiku ir čia pat sutikti belaukiančią 3 rublius kainuojančią mergą. Ką ir besakyti, šis išskirtinis vienu žodžiu nenusakomo aromato gyvenimas buvo prieinamas ne visiems, o išskirtiesiems, „menžmogiais“ vadinamai žmonių giminės

rūšiai. Dingusio gyvenimo vaizdas vienija magiškas, turbūt dėl įgimto kuklumo netariamas, tačiau aiškiai numanomas žodis „bohema“.

Nesunku pastebėti, kad nūnai prisimenančius intelektualus žavi ne kūrybinė laisvė ar kūrybinė pilnatvė. Aštuntas dešimtmetis žymėjo sovietinių intelektualų aukso amžių dėl turėtų privilegijų, kurias atskleidžia Sergejus Rapoportas esė „Vilniaus snobai“, skirtoje septintam ir aštuntam dešimtmečiui aptarti. Jis nurodo: „Tai, kas pasakyta, atspindi grupės požiūrį į oficialiuosius reikalus – mes laikomės pasiekto statuso, karjeros, privilegijų, bet tuo pačiu akcentuojame nepriklausomybę, veikiame „nepaisydami valdžios galvos“, sukuriame tam tikrą opoziciją“.

Ano gyvenimo aprašymuose nė ženklo nerasime prisiminimų apie tuo metu kavinėse vykusias diskusijas, pasisakymų nuotrupų, kurios galėjo vėliau tapti nors ir tylia, tačiau visiems suprantama tiesa. Labiausiai juose žavi autsaideriška nuostata bet kurios aukštosios kultūros atžvilgiu, atmiesta kultūrinio elitizmo savivoka, kuri iš tiesų negrįžtamai išnykusi beveik iš visų šiandieninių panašaus pobūdžio susibūrimo vietų.

Autsaideriškos nuostatos Vakaruose yra inicijavusios ne vieną kultūrinį judėjimą. Jeanas Jacques'as Rousseau 1750 m. argumentuodamas savo neigiamą atsakymą į Dižono akademijos pateiktą klausimą „Ar mokslų ir menų atgimimas sukilnino papročius?“, parašo veikalą, kuris pripažįstamas geriausiu, vėliau įtraukiamas į visas stambesnes fi-

losofijos chrestomatijas bei susilaukia tiek dėmesio, kiek retas kuris veikalas. Pats Rousseau užmojis kelia daugybę prieštarų minčių bei nėra įdomus tiek, kiek jo atsiradimo aplinkybės. Veikalas atsirado įkarštyje rašytojo Pierre'o Marivaux sukeltų diskusijų dėl nepriimtinos viešuomenėje įsigalėjusios mokslininkų ir filosofų viršenybės prieš rašytojus, keliant klausimą, kodėl Newtonas labiau vertintinas už Racine'ą.

Rousseau, kaip ir nuolat dėl pernelg menko kūrybinio įvertinimo skundęsis Voltaire'as, to meto kultūroje buvo autsaideriai, siekę, dažniausiai nesėkmingai, įtvirtinti savo kūrybinę poziciją. Rousseau nepriklausė mokslininkų rateliams, skurdžiai vertėsi įvairiais smulkiais darbais bei perrašinėdavo natas. Jis, savo atsakymu mesdamas iššūkį Akademijai, įsijungė į beviltišką prieš mokslų bei filosofijos reikšmę nukreiptą polemiką, savo veikalu paradoksaliai papildydamas kaip tik filosofijos istoriją.

Intelektualai autsaideriai, ko gero, yra būtina kultūros proceso dalis bet kurioje epochoje, kita vertus, kaip tik sovietmečiu autsaideriška inteligentų dalis, besinaudojanti tomis pačiomis privilegijomis, kaip ir likusioji, buvo nesuinteresuota savo poziciją išreikšti kultūros formomis. Jų „kultūrinę“ veiklą geriausiai at-

spindi ne antikultūrinė ar šalia oficialiosios kultūros esanti kūryba, o antikultūrinis, grėsmės prarasti privilegijas nekeliantis gyvenimas.

Lietuva čia nebuvo išimtis. Septinto dešimtmečio pabaigoje Vokietijos „Demokrati-

nėje Respublikoje“ kilo šiandien daug prieštarūnų vertinimų susilaukęs bohemiškas, gyvenimo laisvės paženklintas menininkų sąjūdis. Jo atstovai savo poziciją nusakė ne kaip priešpriešintą oficialiajai kultūrai kaip *Gegenkultur*, o kaip pasipriešinimą pačiu savo gyvenimu tam, kas nusakoma kaip „socialistinė asmenybė“. Laiko dvasią išreiškia Drezdeno dailininko A. R. Pencko 1975 m. dviejų dalių kūrinys, pavadintas „Maištininko savidiagnozė“. Ant pirmo paveikslo didžiosiomis raidėmis užrašyta „ICH BIN DRECK“ (aš esu mėšlas), ant antro: „UND WILL DRECK BLEIBEN“ (ir noriu likti mėšlas). Ano meto vokiečių autsaiderio savivoka, kitaip negu jo lietuvių kolegos, paženklinta ironijos bei atnešė kai kurių kūrybos vaisių.

Sovietinio lietuvių inteligento-autsaiderio, neketinančio atsisakyti elitinei visuomenės grupei priklausiusių privilegijų, savimonė buvo paženklinta ypatingo kultūrinio izoliacionizmo. Sovietinė kūrybinė inteligentija, kaip ir visa sovietinė visuomenė, buvo išaugusi girdėdama pasakojimus, kad „anapus“ egzistuoja kitas kūrybinis pasaulis, kitos gyvenimo ir elgesio taisyklės, bei maitinta idėjomis, kad anas pasaulis yra netikras, apgaulingas bei nesaugus. Anapusbė nebuvo vieta, kurią klajodamas gali netyčia užtikti, ar vieta, esanti tolimame pasaulio pakrašty. Ji buvo čia pat, jos tiksliai riba buvo galima rasti žemėlapyje. Tik kai kuriems išskirtiniams inteligentijos atstovams buvo suteikiama išskirtinė proga ne tik iš nuogirdų sužinoti apie anapusbės bruožus, tačiau ir nuvykti bei likusiems parnešti ten gautą žinią. Galime prisiminti graudžius Eduardo Mieželaičio eilėraščius, pastarajam iš visų Paryžiaus išskirtinybių dėmesį nukreipus į tenyškųjų varguolių gyvenimą.

Sunku būtų patikėti, kad tik vienetai ar nedaugelis inteligentų tikėjo iš anapusbės atneštų vaizdų tikrumu. Sovietmečiu inteligentų savimonė bei saviidentifikacija negalėjo būti

nepaženklinta tylaus suvokimo, kad anapusbė yra. Ji, net aiškiai to neišreiškiant, buvo įgavusi nepažinumo, paslapties, uždraustumo, kartu ir būtiškai tobulesnio gyvavimo bruožų. Politinės realijos brėžė „šiapusbės“ ir „anapusbės“ ribas bei taip ribojo kūrybinės sklaidos perspektyvą.

Sovietinėje visuomenėje ideologiškai negalėjo būti pripažintos jokios radikali perskyros, galinčios sukelti netik viešus visuomenės, bet ir kūrybos konfliktus. Vienintelės priešpriešos, galinčios sudaryti kūrybai vaisingą įtampą, buvo socialistinės šiapusbės ir kapitalistinės anapusbės bei socialistinės dabarties ir ikisocialistinės praeities priešprieša. Tokia šiapusbės ir anapusbės perskyra lėmė tai, kad sovietmečiu iš principo legaliai negalėjo gimti joks kūrybinis intelektualų sąjūdis, radikaliai priešinant naują kūrybinį socialistinį „čia“ ir senesnę socialistinį kūrybinį „ten“. Kiekvienas kūrybinis supriešinimas totalitarinėje visuomenėje neišvengiamai būtų įgavęs politinių atspalvių.

Ideologiškai sovietmečiu priimtinos anapusbės ir šiapusbės perskyros lėmė pagrindines kūrybines gaires: atsiribojimą nuo savo „ikisocialistinės“ praeities, taip įtvirtinant lietuvių kūrybinės tradicijos pertrūkį bei atmetant autentiško jos perkūrimo galimybę, kita vertus, atskirtumo nuo laisvo ir nepažinto Vakarų kūrybinio arealo. Kūrybinės izoliacijos patirtis neišvengiamai suformavo provincialumo savimonę, kuri kaip savaimė suprantamą priėmė Lietuvos intelektualų raišką, nepretenduojančią atitikti ir pranokti ne tik vakarietiškus, bet ir rusiškus standartus.

Sovietmečiu autsaideriška laikysena buvo ne polemiskai kuriančio, o pirmiausia privilegijuotai išlaikomo elitinio visuomenės sluoksnio būklė. Ją suformavo negalėjimas laisvai kūrybiškai veikti bei privilegijuotos padėties trauka. Lietuvos kultūros situacijai buvo būdingas sąmoningas atsiribojimas nuo vietinės tradicijos,

platesnio kultūros konteksto bei atsisakymas priešpriešos sovietiniams kūrybiniams ar visuomenės procesams. Maža to, aristokratiškai kūrybinei inteligentijai nekilo būtinybė ieškoti naujų tikrovės aptarimo ar jos vaizdavimo būdų. Intelektualų savos veiklos apmąstymuose ši autsaideriška nuostata neretai reikšdavosi kaip arogancija pozityvaus kūrybiškumo atžvilgiu bei nihilizmas tikrovės atžvilgiu. Paradoksalu, tačiau tik sovietmečio sąlygomis galėjo susiformuoti konformistinis „nekuriančio kūrybinio inteligento“ tipas.

Šiandien gyvenant „anapus“ sovietmečio laiko bei metu, kai visi erdviniai „anapus“ nesunkiai gali būti peržengti, atrodo, kūryba susirūpinusiam žmogui turėtų būti itin lengva atsisakyti ne tik analaikio gyvenimo traukos, bet kartu ir kūrybinio autsaideriškumo nuostatų. Tačiau sovietmečiu suformuoto intelektualo- autsaiderio tipo šiandien toli ieškoti nereikia. Juozas Erlickas, populiariausias šiandien Lietuvoje kuriantis intelektualas, yra ir deklaratyviausias autsaideris kūrėjas, geriausiai atliepantis kūrybines visuomenės godas: „Ir suplasnoju neplačiais sparneliais, / Lyg gavęs premiją arba iš kojos. / Ir atmušu sparnus sauson eglėlėn – o ji nesužaluoja...“ Erlicko kūryba rodo, kad šiandien atvirai postuluojamame autsaideriškume daug atviresnis ir cinizmas kultūrinės tradicijos bei aplinkos atžvilgiu, kuris sovietmečio memuaruose rožinėmis spalvomis piešto gyvenimo detalėse buvo tik nujaučiamas.

Autsaideriška konformistinė laikysena šiandien Lietuvoje pelno skaitytojų bei oficialių kūrybos vertintojų pripažinimą ir, galima numanyti, naudinga finansiškai. Naivu būtų manyti, kad ji – dalies sovietmečiu išugdytos, šiandien prie naujų sąlygų jau spėjusios prisitaikyti intelektualų kartos bruožas, kuris ilgainiui išnyks. Tenka viltis, kad šiandien atvirai išreiškiami ji susilauks ir atviros priešpriešos. ❧

KONSERVATIZMAS YRA VISUOMENĖS DEMILITARIZACIJA

Roger Scruton

Pastaraisiais metais konservatizmas neretai vaizduojamas kaip ekonomikos doktrina, kurios pamatinė aksioma yra laisva rinka ir socialinių institutų išlaisvinimas iš valstybės dominavimo. Pirmiausia tokiam požiūriui įtakos turėjo Margaret Thatcher valdymas – pasižymėjęs raginimu gražinti žmonėms privačią iniciatyvą, laiduojančią ekonomikos sėkmę. Bet jūs puikiai žinote, kad šioje pasaulio dalyje politika – tai anaipol ne vien ekonomika. Todėl kyla ir socialinis klausimas: kas padaro visuomenę vientisą, tvarkingą, įmanomą valdyti ir sykiu laimingą? Ekonomika čia – ne vienintelis atsakymas. Britanijoje mes ilgai priešinomės marksizmui, net mūsų leiboristai buvo antimarksistai. Tačiau vienas marksizmo aspektas nuolat gundo moderniuosius politikus: tai mokymas, jog ekonominis visuomenės pagrindas yra tikrovė, nuo kurios priklauso visa kita. Todėl politika turėtų užtikrinti nacijos ekonominį gyvenimą, o visa kita susitvarkys savaime. Anglijoje ši marksizmo doktrina populiareesnė tarp dešiniųjų negu tarp kairiųjų, bet tai anaipol nereiškia, kad ji teisinga.

Po Thatcher valdymo metų išaugo priešiškus laisvai rinkai, nes ji pradėta laikyti visuomenę griauančia (ar galinčia griauti) jėga. Manoma, jog ekonominės laisvės perteklius nušluoja visus žmones skyrusius barjerus, sunaikina visuomenės struktūras, leidusias žmonėms darniai gyventi, ir išjudina įvairius visuomenės procesus – žmonėms nėra labai lengva tai suprasti. Štai neseniai Prahoje kilo savitas tarptautinis sukilimas prieš beatodairiškus laisvosios ekonomikos tikslus. Mums atrodo, kad sukilimas prieš globalią ekonomiką yra tam tikras kairiųjų spektaklis, ir iš tiesų taip yra – jis truputį primena 1968 m. Paryžių. Konservatorių pozicijai būdingas esminis prieštaravimas. Visiems žinoma, kad jie gina socialinę tvarką, taip pat ir laisvą rinką, priešišką socialinei tvarkai. Šį argumentą labai dažnai naudojo

---

ROGER SCRUTON (g. 1944) – konservatyvus britų rašytojas ir filosofas. Tekstas parengtas pagal paskaitą, skaitytą 2000 m. rugsėjo 27 d. LR Seime Demokratinės politikos instituto iniciatyva.

Britanijos kairieji, būtent jis jiems užtikrino paramą, kurią Tony Blairas gavo per paskutiniuosius rinkimus. Šis menamas prieštaravimas, mano galva, visai nėra prieštaravimas, ir būtų gana įdomu pasiaiškinti, kodėl. Socialinė konservatizmo doktrina iš tiesų yra tokia pat kaip ir ekonominė: jeigu žmonės paliekami savo nuožūrai, jie patys suranda, kaip spręsti savo problemas, ir šių sprendimų negalima primesti iš išorės, padedant kokiai nors karinei struktūrai.

Konservatizmas (bent jau mūsų laikais) yra visuomenės demilitarizacija. Tai reiškia, jog komandinę struktūrą reikia pašalinti ne tik iš ekonomikos, bet ir iš visų kitų sričių. Blogiausia ne tai, kad išlaisvinę rinką, mes užtikrinome socialinį žlugimą; rinką demilitarizavome, o viso kito – ne. Tai ypač teisinga kalbant apie Angliją, ir aš jums pateiksiu mokyklų pavyzdį. Nuo XIX a. vidurio Didžiojoje Britanijoje mokyklinis ugdymas buvo privalomas iš pradžių iki 13, paskui iki 14, o dabar iki 16 metų. Tai reiškia, kad tėvai neturi kitos išeities, tik siųsti vaikus į valstybines mokyklas, kurias kontroliuoja valstybė. Valstybė rengia mokytojus, suteikia jiems atestaciją – taigi mokykla yra valstybės institutas su tokia pat karine struktūra kaip ir valstybės ekonomika. Jį valdo biurokratai, jis laikosi valstybės ideologijos – socialistinio egalitarizmo, kuris galiausiai yra amoralus – jis nesistengia mokyklose mokyti moralumo, o paprasčiausiai siekia vaikus jose išlaikyti, suteikti socialistinę iniciaciją. Todėl vaikai, baigę mokyklas, neturi jokių idealų, nesuvokia visuomenės veikimo – o už mokyklos sienų auga nusikaltimų, priklausomybės ir pasilinksminimo galimybių tinklas. Socialiniais žlugimais mūsų šalis diegia ne laisvą rinką, bet valstybinio ugdymo sistemą, kuri moko žmones būdų ja piktnaudžiauti. Taigi man atrodo, kad socialinė konservatizmo doktrina yra grindžiama tuo pačiu principu kaip ir laisva rinka: žmones reikia išlaisvinti iš išorės jėgų valdžios ir leisti, kad jie atrastų savus problemų sprendimus.

Žinoma, tokia rekomendacija gali sukelti chaosą, ir todėl angliška konservatizmo tradicija pabrėžia natūralią kontrolę, kuriai paklūsta išlaisvinti žmonės.

Mums visiems, išaugusiems žmonių bendruomenėje, yra natūralu gerbti egzistuojančius papročius, perimti egzistuojančias tradicijas ir paklusti įstatymams – ne dirbtiniams kariniams gyvenimo suvaržymams, bet vidiniams įstatymams, kurie spontaniškai susikuria žmonėms bendraujant. Anglams toks požiūris labai patrauklus, nes mūsų teisės sistema unikali (tiesa, panašią turi ir skandinavai): tai išimtis iš visų moderniosios teisės sistemų. Kas yra mūsų paprotinė teisė? Jos normų (dažniausiai) nenustato parlamentas; jas atranda teisėjai teismuose, ji yra tęsinys prigimtinių papročių, kuriais žmonės konsenso padedami reguliuoja savo elgesį. Tai labai svarbi konservatyvaus mąstymo idėja, ir man atrodo, kad šiaurės tautos (lietuviai, manyčiau, šiuo požiūriu priklauso šiauriečiams) iš prigimties linkusios gerėti klusnumu įstatymams, kuris spontaniškai atsiranda žmonių bendruomenėse. Žinoma, žmonės paklūsta įstatymams tik tada, kai tam tikru mastu pasitiki kitais. „Pasitikėjimas“ reiškia, kad dirbdami kasdienius darbus nepažįstami žmonės puoselėja vienas kito atžvilgiu tam tikrus lūkesčius. Šį pasitikėjimą labai sunku apibrėžti, bet jis irgi yra vienas konservatyvios socialinės tvarkos ramsčių. Jei politika daro kokią nors įtaką kuriant socialinę tvarką, tai ši įtaka būtų tokia – politika gali sustiprinti natūralius pasitikėjimo santykius, bet gali juos ir sugriauti; tą jūs puikiai žinote iš patirties. Svetima politinė sistema gali užnuodyti natūralius pasitikėjimo santykius ir padaryti taip, kad žmonės nebegalės pasitikėti vieni kitais. Tokia ir buvo komunistų partijos strategija, kai ji paėmė valdžią. Verta gerai apmąstyti šį reiškinį: jūs išgyvenote laikotarpį, kai pagrindinis politikos tikslas buvo sėti tarp žmonių nepasitikėjimą, siekiant, kad jie nesusijungtų. Jei aš bent minimaliai nepasitikiu kitu žmogumi, tai negalėsiu su juo bendradarbiauti, o juolab dėtis prie jo ir priešintis galios sistemai, kurią mums primeta komunistų partija. Taigi mūsų laikais labai svarbi konservatorių socialinės politikos ypatybė – manyčiau, jį labiausiai turėtų remti čionykščiai konservatyvieji politikai, – būtų stiprinti ir skatinti natūralius žmonių pasitikėjimo santykius. Tam reikia iš jų gyvenimo pašalinti biurokratiją, idant jie patys su bendraminčiais galėtų viską spręsti. Tai įmanoma tik tada, kai žmonės pažįsta savo kaimynus, sugeba bendrauti su jais natūraliai, negresiant pavojams. Taigi konservatorių socialinė politika reikalauja gerbti konkrečią bendruomenę ir joje susiformavusius šeimos santykius. Būtent šiems dalykams moderniajame, ar veikiau postmoderniajame pasaulyje kyla didžiausia grėsmė.

Taip aš pereinu prie tikrai svarbaus konservatorių klausimo – globalizacijos. Prieš ką žmonės protestavo Prahoje? Jie protestavo ne prieš laisvą rinką, o prieš rinkos globalizaciją, prieš visa ko globalizaciją. Moderniajame pasaulyje esama jėgų, vaizduojančių

globalizaciją kaip svarbiausią mūsų laikų įvykį: visi turėtume jam pritarti, nes tai kelias į ateitį, kurioje visi būsime turtingesni, visko turėsime daugiau – laimės, komunikacijų, informacijos ir t. t. Bet daug kas į tai žiūri skeptiškai: širdies gilumoje žmonės supranta, jog tikrosios jų visuomenės vertybės iš esmės priklauso nuo sugebėjimo ramiai išlikti savo vietoje. O kai žmonės išlieka vienoje vietoje, apsupti kaimynų, kuriuos sudėtingų pasitikėjimo santykių dėka pripažįsta savais, tada susikuria bendruomenė. Jei globalininkų ketinimai išsipildytų, visame pasaulyje žmonės, kapitalas, darbo jėga, medžiagos, maistas ir pan. visą laiką judėtų visiškai laisvai. Kitaip tariant, niekas negalėtų pasitikėti kitu žmogumi, žmonių santykiai virstų trumpalaikiais susitarimais, pagrįstais paviršutiniška pažintimi, panašiai kaip susitikus valandai oro uosto viešbutyje. Jūs pažįstate globaliąją ekonomiką, jūs matėte jos atėjimą į Lietuvą, matėte, kokius įtarimus ji kelia paprastiesiems žmonėms. Globalioji ekonomika – tai ne tik laisvas kapitalo judėjimas pasaulyje, tai ir laisvas žmonių judėjimas. Laisvas žmonių judėjimas galiausiai gali baigtis tuo, kad visi lietuviai pabirs po Ameriką ir Kanadą, o Lietuvą apgyvens Kazachstano valstiečiai. Ar tokiu atveju išliks prasmė būti Lietuvos konservatoriumi? Aišku, kad ne. Vienintelė prasmė būti Lietuvos konservatoriumi – kai egzistuoja tokia Lietuva, kurioje dominuojanti socialinė jėga yra tradiciniai pasitikėjimo ir kompromisų santykiai, siejantys Lietuvos gyventojus. Manau, konservatorius privalo suvokti, kad net ir labai palaikant laisvą rinką ir laisvą žmonių judėjimą (nes tai pamatinės vertybės), negalima šios laisvės išplėsti už ribų pasitikėjimo, kuriančio vientisą bendruomenę. Jums, kaip ir Britanijai, ši bendruomenė yra nacionalinė valstybė.

Konservatizmas turi būti pritaikytas kiekvienai konkrečiai modernaus pasaulio visuomenei. Greta pastangų gražinti žmonėms valdžią ir siekio palaikyti pasitikėjimą tarp žmonių esama ir trečio pamatinio elemento, kurį sunkiausia apibūdinti: konservatizmas susijęs su ilgalaikiu bendruomenės egzistavimu. Būtent tokia žodžio „konservatizmas“ reikšmė – siekiama kai ką išsaugoti, išlaikyti. Tą „kai ką“ nelengva apibrėžti. Žinomas konservatorius mąstytojas Edmundas Burke'as sakė, kad visuomenė – tai ne sutartis, bet partnerystė, kurioje dalyvauja gyvieji, mirusieji ir negimusieji nariai. Kitaip tariant, negalima sukurti nuoseklios politinės santvarkos, paisant tik šiuo metu gyvenančių žmonių interesų. Jeigu taip daroma, visuomenė iš esmės parduodama dabartiniams jos nariams, tarsi pasakius: „Imkit, ką norit, ir eikit sau, džiaukitės“; o iš tikrųjų visuomenė turi atsikurti su kiekviena karta. Reikia ne tik instinkto imti bei naudoti sau, bet ir instinkto saugoti ateičiai; būtent jį Burke'as vadino tikrąja konservatizmo esme. Reikia saugoti moralinį paveldą,

moralės kapitalą, perduoti jį ateinančioms kartoms, gal net su palūkanomis. Konservatorių pasaulėžiūros centre yra visuomenės atsikūrimas. Kaip tik todėl mūsų laikų konservatoriai pabrėžia šeimos, religijos, privačios nuosavybės svarbą. Tai priemonės, kuriomis visuomenėje įtvirtinamas socialinis ir moralinis kapitalas, jis apsaugomas nuo dabartinės kartos godumo ir išlaikomas ateities kartoms.

Mes gyvename pasiturinčioje Vakarų visuomenėje, kurioje praktiškai kiekvienas, taip pat ir aš, turi daug daugiau pinigų, negu turėtų turėti. Be to, turi daug daugiau galios šiuos pinigus dauginti, naudotis turimais ištekliais savo malonumui ir daug mažesnių interesų saugoti šiuos išteklius kitiems. Tačiau žmonės nėra dėl to laimingi. Aplinkosaugos sąjūdis Vakaruose iš esmės yra savitas konservatizmo sąjūdis. Jis išreiškia žmonių savijautą, kad iš mūsų visuomenės dinga kova už ateitį. Vienas iš tos savijautos rodiklių – faktas, kad Vakarų visuomenėse gimsta vis daugiau nesantuokinių vaikų, vis daugiau santuokų baigiasi skyrybomis, vis daugiau porų gyvena nesusituokios, ir kad naikinami visi socialinio spaudimo būdai, vertę šeimas socialiniais dariais. Pusę mūsų vyriausybės sudaro homoseksualai, kitą pusę – žmonės, gyvenantys su meilužėmis, o viskam vadovauja vienas padorus žmogus Blairas. Padorus tik šeimos gyvenimo požiūriu. Eiliniam rinkėjui tai kelia nerimą, nes kad ir kaip žmogus būtų aplaidus savo gyvenime, jis dažniausiai nenori, kad aplaidūs būtų ir jo kaimynai. Daugelis žmonių galvoja, kad labai smagu turėti tris meilužes bei nesantuokinių vaikų, kurių nereikia prižiūrėti, bet jie nenori, kad ir kiti taip elgtųsi. Jei taip bus, visuomenė žlugs. O konservatorių partija vengia griežtai pasipriešinti šiam žlugimui. Jie nesunkiai galėtų laimėti rinkimus, pasakę, kad tai jiems tikrai svarbu ir kad jie iš visų jėgų stengsis gražinti šeimai jos buvusį vaidmenį – pirminio visuomenės darinio. Tai viena rimčiausių problemų, kylančių konservatizmui mūsų šalyje: jis pernelyg drovus visuomenės atsikūrimo chaoso akivaizdoje.

Norėčiau pakomentuoti teisės vaidmenį konservatyvioje visuomenėje. Jau esu sakęs, kad konservatorių požiūriu žmonės būtina demilitarizuoti, išlaisvinti iš biurokratijos aparato, leisti jiems patiems spręsti problemas; tačiau privalu taip pat nepamiršti, kad žmonės iš prigimties yra papročiu, tradicijų ir įstatymų besilaukiantys sutvėrimai. Teisė yra pamatinė konservatyvios socialinės tvarkos dalis. Klausimas toks: kaip vertinti teisę postmodernioje visuomenėje, kokios teisės mes norime? Komunistų valdymo metais teisės nebuvo. Egzistavo saviti kariniai įsakymai, kurie galėjo būti savavališki, keičiami prireikus nubausti tą, ką reikėjo nubausti; toks teisės iškreipimas jums gerai pažįstamas. Kokią teisę turėtume sukurti vietoj anos? Koks pamatinis teisės vaidmuo šiuolaikinėje visuomenėje? Mano manymu, konservatorių nuomonė šiuo klausimu

ryškiai skiriasi nuo įprastos; šiuo klausimu konservatoriai sutaria su liberalais ir priešinasi socialistams bei biurokratams. Pastarųjų požiūriu, teisės paskirtis – duoti nurodymus, sakyti: „Reikia padaryti tai ir tai“, ir sekti, kad visuomenė laikytųsi šių nurodymų, vykdydama vienokį ar kitokį planą. Liberalai ir konservatoriai teisės vaidmenį supranta visai kitaip – spręsti žmonių konfliktus, o ne jiems įsakinėti. Kai ginčijasi du žmonės, teisėjas gali įsakymu išspręsti jų konfliktą, paliepus: „Abu baikit.“ Konservatyvioji moralės teisė išdėstyta Saliamono knygoje – pavyzdyje, kaip jis išsprendė dviejų moterų, susiginčijusių dėl vaiko, kivirčą. Jis liepė vaiką perkirsti perpus ir atiduoti po gabalą kiekvienai moteriai; tada išaiškėjo tikroji motina, kuri liepė nekapti vaiko ir sutiko jį atiduoti kitai. Šis pasakojimas puikiai išreiškia idealią teisę, kurią norėtų įgyvendinti konservatorius: žmonės, palikti savo nuožiūrai, patys sugalvoja įstatymus. Tačiau jeigu tarp jų vis tiek kyla konfliktų, juos turi spręsti nešališkas teisėjas bei teisės sistema, kylanti iš jo sprendimų. Tai tradicinis angliškas požiūris į teisę, paaiškinantis, kodėl jau tris šimtus metų Anglijos visuomenė gyvena taikiai, o Europą be paliovos purto pilietiniai karai ar tarptautiniai konfliktai. Man atrodo, taip yra todėl, kad Europoje įstatymai visada būdavo sugalvojami. Ne visada – nuo Prancūzijos revoliucijos. Napoleoniška teisė – tai įsakymų sistema, primesta visuomenei, siekiant įgyvendinti biurokратиšką planą.

Dviejų teisės sistemų konfliktą Vakarų Europoje, bent jau Britanijoje, ypač pagilino Europos Sąjunga. ES remiasi napoleoniška teisės samprata. Ją valdo biurokratai, neturintys vietų įstatymų leidimo struktūrose. Jiems suteikiamos įstatymų leidimo galios, nepriverčiant atsiskaityti prieš žmones, kuriems tie įstatymai taikomi. ES sutartis įpareigoja mus įjungti į savo teisės sistemą visas direktyvas, kurias leidžia Europos Komisijos biurokratai, nepriklausomai nuo jų santykio su mūsų teisės sistema. Taigi teisė Britanijoje dabar ne sprendžia konfliktus, o juos kuria. Tai viena priežasčių, dėl kurių Britanijos konservatoriai priešiški ES. Tai neturi nieko bendra su priešišku Europai ar Europos kultūrai: mes seniai esame jos dalis. Tai priešiškus teisės sistemai, nesuderinamai su mūsų konservatyviaja, kaip sistema, turinčia spręsti socialinius konfliktus neprimetant biurokratinio plano.

Mes visi esame itin ideologiškai sutvėrimai dėl to, kad gyvename dėl tam tikrų idėjų ar idealų, ir jei juos prarandame – tampame mažiau žmogiški. Dabar girdėti kalbų apie ideologijos pabaigą – tai sako net kai kurie sociologai, – tačiau iš tiesų tie, kurie taip kalba, patys kuria ideologiją. Panašią į postmodernistinį pasaulėvaizdį. Tai neabejotina ideologija. Ji skatina žmones galvoti apie save tam tikru būdu, ir dėl to veikti tam tikru būdu. Mano galva, ji labai destruktivi.

Egzistuoja teisėta senamadiška konservatizmo ideo-

logija, atstovaujanti žmonėms kaip laisviems, bet atsakingiems sutvėrimams, kurie turi savą teisėto veikimo sferą, valdžios šaltinius ir stengiasi save tobulinti, idant galėtų geriau sugyventi su savo kaimynais. Tai ideologinis Žmogaus paveikslas. Bet jei juo tikime, jis tampa tikrove.

Tai štai, aš tikiu konservatorių projektu, apie kurį jums pasakoju. Tikiu, kad jis atitinka žmogaus prigimtį, ir manau, jog tinkamai jį pateikus, paprasti žmonės netruks išvelgti jame egzistuojančių politikos problemų sprendimą. Tačiau jį labai sunku tinkamai pateikti šiuolaikiniame pasaulyje, nes senosios autoritetų sistemos byra, žmonės išjudina globalioji ekonomika, be to, nuolat siaurėja žmonių dėmesio apimtis. Kitados žmonės skaitė knygas, taigi dvi ar tris valandas susikaupdavo ties konkrečiais dalykais. Dabar jie žiūri televiziją, vaizdai keičiasi kas sekundę, o tai reiškia, kad dėmesio nebelieka. Žmonės nebegali suvokti ilgesnio negu dviejų sakinių argumento. Todėl labai sunku per televiziją pateikti žmonėms sudėtingą politinę viziją. Tai šiuolaikinio gyvenimo ypatybė, kuri niekur nedings ir kuri reiškia, jog šiuolaikiniame pasaulyje konservatoriai susiduria su prisistatymo problema. Ji kyla visiems politikams; viena nemaloniausių jos pasekmių yra ta, kad veidai darosi svarbesni už idėjas, bent jau kai reikia laimėti rinkimus. Mes tuo įsitikinome per savo rinkimus – Tony Blairo veidas patrauklus. Gerai pasirengęs žmogus gali kurį laiką jį žiūrėti. Williamo Hague'o veidas nėra patrauklus, bet jis pats – daug protingesnis. Bendruomenių Rūmuose Hague'as švilpaudamas laimi visus debatus, bet niekas neturi kantrybės sėdėti ir klausytis tų debatų: viską lemia trys sekundės televizijos ekrane. Panašių sunkumų išgyvena visi šiuolaikinio pasaulio konservatoriai, nes, apskritai paėmus, jie neišsiskiria patrauklia išvaizda. Jie atstovauja normaliems žmonėms, šie nėra labai patrauklūs. Štai socialistai ir liberalai ateina iš miestų gyventojų elito – tai seksualūs jauni žmonės, ieškantys galimybių, kaip išnaudoti pasaulį. Televizijoje jie visus paguldo ant menčių. Tai reali problema, ir man atrodo, ją galima spręsti taip: tegu tikrieji konservatoriai atlieka sunkiausią darbą, viską sugalvoja, tarpusavyje keičiasi idėjomis. O paskui tegu savos struktūros pavėrs šias idėjas lozungais ir vaizdiniais. Prireiks ir samdomų žmonių, aktorių, kurie galėtų rodytis per televiziją. Jie neprivalo tikėti viskuo, ką sakys, jie tik turės taip atrodyti. Tai visiškai nauja politikos būklė, ir visos politinės partijos turi su ja susidoroti. Pirmoji tai suprato leiboristų partija ir todėl laimėjo rinkimus didžiule persvara, kurios visiškai nenusipelnė. Leiboristai laikėsi išvaizdos jėga; jų filosofija – gryniausia išvaizda, filosofijos išvaizda. Jų politika irgi turi tik išvaizdą. O dabar, po ketverių metų, parama baigia išnykti, bet išlaikyti išvaizdą vis dar tebėra labai svarbu.

Taigi kokios yra konservatizmo perspektyvos jūsų šalyje? Savaime supratama, konservatizmas turi ir to-

liau ginti rinkos ekonomiką, tačiau jis privalo aiškiai sakyti, dėl kokių priežasčių tai daro. Ne todėl, kad tai tiesiausias kelias į globalų pasisekimą ir turtus, bet kad tai laisvės išraiška, leidžianti atiduoti žmonėms tai, kas jiems priklauso iš prigimties. Kai per privatizaciją pramonės įmonės nusiperka užsienio korporacijos, paprastiems žmonėms darosi apmaudu, jie galvoja: „O ką gražino man – visiškai nieko, iš manęs viską pavogė ir atidavė kažkokiai Amerikos bendrovei“. Privatizaciją reikia atlikti ir rinkos ekonomiką ginti taip, kad paprasti žmonės jaustųsi iš to patiria naudą, atgauną dalį to, kas anksčiau iš jų pavogta. Konservatoriai iki šiol tuo nelabai rūpinosi. Todėl žmonės jaučiasi jais nusivylę.

Antra būtina konservatorių užduotis – atkurti moralines ir teises ribas, kurių dėka sėkmingai funkcionuoja rinkos ekonomika. Rinkos ekonomika nenustato ribų – tai jau matėme globalioje ekonomikoje. Rinka natūraliai linkusi laužyti apribojimus, plėstis į visas įmanomas sritis, net tas, kuriose negali būti tikrai laisvos ekonomikos. Ne visus žmonių santykius ir sandorius galima pritaikyti rinkai, kitaip jiems gresia pavojus būti sugriautiems. Tai labai svarbu, ir mes visi suvokiame, bet kažin kodėl apie tai nekalbame. Antai rinkos santykiai negali išsiskverbti į sekso sferą: prostitutė sėkmingai prekiauja sekso santykiais, bet taip sunaikinami dalykai, kuriuos mes vertiname – meilė, ištikimybė, meile pagrįstų bendruomenių kūrimasis.

Trečias dalykas, kurį, mano manymu, konservatizmas privalo padaryti – tai saugoti socialinius institutus ir spontaniškas socialinio gyvenimo formas, kuriančias žmonių tarpusavio pasitikėjimą. Jūs geriausiai žinote, kurie socialiniai institutai yra jūsų gyvenimo dalis. Žinoma, jiems priklauso Bažnyčios ir klubai, bet šioje srityje nelengva turėti aiškia politinę programą. Svarbiau neleisti valstybei praryti, sunaikinti šiuos darinius.

Ir štai priėjome prie svarbiausio dalyko: nepakanka išlaisvinti ekonomiką, reikia išlaisvinti ir visuomenę. Kitaip ekonomika išliks tik dar vienas svetimkūnis. Tam reikia pašalinti arba demilitarizuoti institutus, susijusius su žmonių giminės atsinaujinimu. Reikia privatizuoti šeimas ir mokyklas, privatizuoti visus institutus, per kuriuos valstybė gali kontroliuoti mūsų gyvenimą. Valstybė neišvengiamai atima vaikus iš tėvų ir atiduoda juos biurokratams, kuriems šie visiškai nerūpi. Vienintelė išeitis – gražinti vaikus tėvams, rasti būdų, kaip tėvų ir vaikų santykius vėl paversti natūraliais pasitikėjimo santykiais, leidžiančiais tėvams perduoti vaikams savo moralines, socialines ir dvasines vertybes.

Ir pagaliau tai galima padaryti tik tuo atveju, jei bus skiriama pakankamai dėmesio konkrečiai bendruomenei, konkrečiai vietai ir žmonėms, kurie turi į ją istorines teises. Tokia turi būti bet kurios konservatyvios politikos šerdis, ją reikia aiškinti ir plačiai visuomenei, ir liberalų elitui. ❧

DU DIENORAŠČIAI – DU LITERATŪRINIO GYVENIMO PAMINKLAI

Vytautas Kubilius

Dienoraštis, kaip pasakojimo forma, buvo beišnykstaš Lietuvos literatūroje. Vienintelė knyga per pusšimtį metų – Jurgio Savickio „Žemė dega“ (1956). O dabar vienas po kito išeina stambūs dienoraščio tomai: Alfonso Nykos-Niliūno „Dienoraščio fragmentai 1938–1970“ (Chicago, 1998), „Dienoraščio fragmentai 1971–1998“ (Chicago, 1999), Jono Meko „Žmogus be vietos“ (Vilnius, 2000). Į literatūros apyvartą gražinama spontaniško pokalbio su savimi laisvė, akimirkos išgyvenimo sugestija, pasakojimo be fabulos šokinėjantis judrumas. Lietuvių literatūra kaip ir didžiosios Vakarų literatūros darosi autoreflektyvi: autoriai komentuoja patys save, dėsto savo tapsmo istorijas, polemizuoja su priešininkais, registruoja savo meninių išpūdžių šaltinius (knygas, koncertus, dailės parodas).

Kam įdomūs rašytojų dienoraštiniai užrašai, „rašyti tik sau“? Ar vien doktorantams, kurie čia ras savo disertacijoms neišsemiamus citatų šulinius, ar ir platesnei visuomenei, ieškančiai istorijos liudijimų, dvasinio spinduliavimo, netikėtos vaizdų atovartos? Ar dienoraštiniai tekstai yra tik rašytojo kūrybos palydovai, suprantami bendrame jos kontekste kaip autokomentaras, ar tai savarankiškos vertės ir savarankiškos egzistencijos veikalai? Ar dienoraščiai, atiduoti spaudai paties autoriaus, iš tiesų yra autentiški, o ne naujai perrašyti, stilizuoti, adresuoti publikai („jaučiuosi lyg aš pats žiūrėčiau sau per petį ir sekčiau savo paties rašomus žodžius“, – prasarė Nyka-Niliūnas)? Pagaliau kaip vertinti dienoraštį, kuris neturi žanro taisyklių ir palieka autorių tuščioje aikštėje be jokių sąlyginių dekoracijų – esi toks, koks esi? Neįmanoma reikalauti iš autoriaus, kad jis turėjo būti toks ar anoks; neįmanoma patikrinti jo subjektyvaus potyrio, atmiešto kūrėjo išmonės, – kiek čia tiesos; neįmanoma išmatuoti jo savin sugertų kultūros vertybių dydžio (Lietuvos bibliotekose nerasi 4/5 Nykos-Niliūno minimos lektūros). Tie dienoraščiai skirtingai bylos skirtingiems skaitytojams – vienaip tai

kartai, kuri 1944 m. rudenį pasitraukė iš Lietuvos ir Vokietijos miestų griuvėsiuose bergždžiai laukė „greito grįžimo“ į namus, kitaip tai kartai, kuri neišgyveno karo ir ieškos tik įdomių „intelektualinių avantiūrų“ ar poetinio grožio?

1

Empiriniai faktai – dienoraštinio pasakojimo objektas, emocinė būtinybė ir tradicinė norma. Meko „Žmogus be vietos“ – vieno dešimtmečio (1944–1954 m.) „nervuoti dienoraščiai“ – yra arčiausiai šitos ilgaamžės pokalbio su savimi normos, tik nežymiai atgręžtos į naujų laikų „anšlaginę“ stilstiką: užrašai grupuojami į stambius „perskyrimus“, o „perskyrimus“ palydi intriguojančios paastraštės kaip senoviškuose romanuose.

Vienos dienos kronika, pagrįsta tiesiogine patirtimi („aš nenoriu žinot: aš noriu matyt, jaust“), diktuoja dienoraštinio pasakojimo eigą ir vaizdų faktūrą. Mekas fiksuoja karo pabaigos reginius: Viurburgas – „griuvėsių jūra“, „nei gatvių, nei gyvos dvasios“; Kaselyje prie sugriautos bažnyčios „iškėlė rankas, be galvų, guli šventieji“; Elbėje styro suvirte milžiniški tiltai; trys akli vokiečių kareiviai klibikščiuoja gatve. Karo pabėgėlių stovyklos – ištisas miesto kvartalas – su savo sargybiniais, biurokratija, vaidinimais, socialine nelygybe (buvusiems generolams – geriausi kambariai), girtų muštynėmis, rūsiuose slapta penimais paršais, vagystėmis (buve Vėrmachto kareiviai lietuviai grobia iš vokiečių automobilius). Autorius stebi, kas vyksta aplinkui, girdi žmonių pašnekesius, kuriuos užrašo beveik kaip stenogramą, škicuoja visiškai iš arti kasdienybės tėmę, kuri jam yra įdomi ir graži pati savaime, neišvilktą į jokių apibendrinimus.

„Gatvė, prie Algio namų, du girti jugoslaviai nori užvesti motociklą, minia stovi ir kvatojas. Užveda. Griūva. Vėl veda. Ateina boba ir padaro tvarką – parsiveda už kalnieriaus vyrą namo“ (p. 149).

„Naujo daiktiskumo“ stilstika, atgijusi po karo Vokietijoje kartu su antrąja ekspresionizmo banga, stumteli Mėką, besidairantį avangardizmo link, į natūralistinį

VYTAUTAS KUBILIUS (g. 1928) – literatūros tyrinėtojas, kritikas. Dirba Lietuvių literatūros ir tautosakos institute ir VDU.

piešinį: maisto davinys, pasvertas gramais; aplūzusių daiktų inventorius kambaryje; smulkiai suskaičiuotos skolos – kiek ir kam; sakinio pasakojimo atplaiša; rusiškais keiksmažodžiais išmargintų dialogų gaudesys, depersonifikuotas ir beprasmis kaip ir gatvės triukšmas. Tik ši nuplikinanti stilistika „nervuotuose dienoraščiuose“ neįgauna pikta kertančių linijų ir metafizinės nevirties riksmo, kaip vokiečių, grįžusių iš fronto, kūriniuose. Ją atmiešia lyriniais gamtovaizdžiais ir užglosto lakiomis metaforomis poetinio-impresionistinio pasakojimo maniera, atsivežta iš Lietuvos, iš savo pirmųjų beletristinių vaizdelių „Naujosiose Biržų žiniuose“ 1943–1944 m.

Lietuvis – „vis toks lyrikas“, pasak Meko, – negali būti „be laukų platumos, be pievų, be upelių, be sniego“. Gimtųjų namų ilgesys draskyte drasko kaimo vaiką, prisiglaudusį šaltose vokiečių kareivinėse. Tas neužgesinamas ilgesys – svarbiausias rašymo akstinas. „Prasti mano žodžiai, iš ilgesio jie, alksnynų ošimo, laukais klampojančių vežėčių ritmo“ (p. 190), – pažymi autorius 1948 m. Po kelionių prikimštais traukiniais (ant vagonų stogų – moterys su vežimėliais) ir nykios lagerio buities aprašymų seka poetinės buvusio laiko ir buvusio gyvenimo reminiscencijos, kur Mekas nesidrovi „savo sentimentalizmo, savo romantizmo“. Autorius grįžta prie patvinsios Rovėjos, išdagėly ieško ančių kiaušinių, klausosi, kaip juodalksniuos švagžda paukščiai, pučia iš alksnio žievės išsuktą švilpynę, sustoja prie namų spintos, kur guli Šventasis Raštas, giesmynai, seni kalendoriai – tėvo ranka ten įrašytos gyvulių pirkimo datos ir šešių vaikų gimimai. Tie atsiminimai apie vasaros vakarus po bezdais, ganyklose šūkaujantį piemenį, upės nešamus tolimų kaimų kvapus bei „mėlynas, šaltas naktis“ – gražiausi lyrinio emociingumo ir vaizdinės plastikos dienoraščio puslapiai, parašyti tuo pat metu, kai buvo kuriama poema „Semeniškių idilės“.

Reminiscencijos, nutraukdamos dabarties įvykių seką ir grąžindamos praeitin („žemė iš paskos mane seka“), sukuria kontrastingai banguojančios kaitos įtampą. Dienoraštis formuojamas kontrapunktiškos kompozicijos principu: chronologiniai aprašymai šliaužia požeme, o atsiminimai, laisvi pamaštymai, estetinės deklaracijos, laiškai draugams, eilėraščių fragmentai plėšiasi aukštyne. Kartais pastarųjų tonacija net pernelyg pakili, iškalbinga, siūbuojanti ritmingais pakartojimais, tarsi nusiklausyta iš Knuto Hamsuno ar Kazio Jankausko prozos. „Aš girdėjau dainuojant. Vieną vakarą, vieną šviesų, neišpasakytai žvaigždėlėm mirgantį, pačiame vidurvasary“ (p. 202). Poetizuotos retorikos mostais dėstomas gana dramatiškas kuriančios asmenybės tapšmas pokario sumaištyje: „kodėl aš taip suskilęs į tūkstantį fragmentų“; kas vakarą meldžiuosi, tačiau „viskas, kuo pasitikėjau, griuvo“; nuo ryto iki vakaro skaitau Goet-

hę – gal kas paaiškės; savęs pakeisti neįmanoma – galima tik giliau savin įsibrauti; reikia nusipurtyti visų ideologijų dulkes ir „įsiklausyti į verdančią gyvybę“, kaip mokė Kazys Binkis. Toks trūkčiojantis kalbėjimas su savimi nežinomybės kryžkelėje – vienintelis būdas „ištrūkti iš šitos tamsios nakties“, sužinoti, kad „šitas kelias – ne mano“, ir užčiuopti savo paties idealią projekciją. „Jaučiu savy jį ryškėjant, savo paties balsa“ (p. 104). Tai buvo didžiausias kūrėjo rūpestis ir lemtinga dienoraštinių užrašų išvada, ruošiantis skolintis 200 RM „Semeniškių idilėms“ leisti.

Vidinių svyravimų skalė, dramatinė dienoraštinė pasakojimą, siaurėja ir tilsta, kai komunizmo perskelta Europa sustingsta pusiausvyroje, o karo pabėgėliai turi susitaikyti su emigranto dalia („šiandien many viskas aiškėja, tyrėja, chaosas sklaidosi“ – p. 373). 1949 m. pabaigoje Mekas atplaukia laivu į Niujorką. Miesto ritmas apsvaigina kaip opiumas. Už skolintus pinigus įsigijęs Boldexo kamera, pradeda filmuoti uosto pakrantes, minios judėjimą, lietuvių šventes. Dienoraštyje vis dažniau ima kalbėti apie save trečiuoju asmeniu („jis“). Žmonių figūros ir aplinkos detalės stebimos tarsi pro filmavimo aparato objektyvą, kuris nieko neaiškindamas parodo bedarbių eiles, vidury perono šokančius negrus, tirštai nugultą paplūdimį, šeimos rietenas, metro keleivį raudonu šalikuku, įsikniaubusį į laikraštį. „Aš buvau nematomas viso stebėtojas“, kuriam rūpėjo „paimti tik trumpą gyvenimo išpjovą“. Jo tikslas – „sugrįžti prie paprastų daiktų ir žodžių, nusileisti nuo poetiškų padangių ant konkrečių juslių ir elementų žemės“ (p. 503). Ilgus nerišlių pokalbių srautus, išmargintus jau amerikoniškais keiksmažodžiais, kartkartėmis nutraukia suraibuliavusi skaudaus vienišumo nuotaika, balto sniego ilgesys, pavasarinės žolės grožio pajauta. Tačiau tos nuotikos smarkiau neišsibūbuoja – jos nereikalauja egzistencinių apsisprendimų ar likimo posūkių. Todėl amerikoniškoji dienoraščio dalis, atvira naujo pasaulio tipažams, daiktams ir kalbai, lieka gana statiška savo „fotografiniu realizmu“. Čia silpniau bejaučiamas dienoraščio autoriaus užmojis: „Galite šitai skaityti ir kaip romaną. Jungiamoji fabula? Per viską, nenutrūkstamai, eina mano augimo, mano vidaus siužetas“ (p. 168).

2

Istorinio laiko faktografija Nykos-Niliūno „Dienoraščio fragmentuose“ aprėpia šešis dešimtmečius. Ji unikali: studijos Vilniaus universitete sovietinės ir hitlerinės okupacijos metais, antologijos „Žemė“, žurnalo „Literatūros lankai“ leidyba... Jos ribose telpa vienos literatūrinės kartos gyvenimo ištisinė juosta – nuo pirmų džiaugsmingų susitikimų „Šatrijos“ kuopoje 1938 m. rudenį iki vis ilgėjančios gedulingos nekrologų eisenos. Ji skyla į dvi savarankiškas atkarpas (praėjusio Lietu-

voje, dabartis svetur), kurios kontrapunktiškai pinasi į šviesių ir tamsių tonų derinius, kaip ir Meko knygoje „Žmogus be vietos“.

„Nervuotus dienoraščius“ autorius rašė, smalsiai atsilapojęs istorinio laiko faktūrai. O „Dienoraščio fragmentų“ autorius grynėsi iš paskutiniųjų nuo istorijos invazijų į jo asmenybės teritoriją, nuolat tramdydamas save: „esu pavojingai iškrypęs iš savęs ir per daug dėmesio kreipiu į dienos įvykius“ (d. I, p. 51). Mekas buvo atviro jausmo žmogus, bandęs sugerti „istorijos triukšmą“ į nuotaikų akimirkas, kurios iš pradžių gundė jį kaip aukščiausia poetinio tikrumo instancija („Galva man nesvarbu. Širdis, jausmai – tai kitas reikalas“ – p. 87). O Nyka-Niliūnas niekino visa tai, kas „autentiškai sentimentalų“, ir savo dienoraštiniam užrašams paliko gana siaurą, griežtai cenzūruojamą „privatumo zoną“. Poemos „Semeniškių idilės“ autorius, atsidūręs tarp Manheteno dangoraižių, tebesididžiavo esąs ūkininko vaikas, ir artojo išmintis jam buvo žemiškos išminties pilnatvė. O „Praradimo simfonijų“ kūrėjas – universitetinės kultūros, nuo „etnografinio balasto“ išsivadavęs ir save išgryninęs intelektualas, paveldėjęs iš motinos tradicinę katalikybę ir vis dėlto stovįs vienas pats „prieš Nieką“. Pabėgėlių stovyklose Mekas karštai puolė prie garsiausių vokiečių, anglų, prancūzų literatūros knygų, ieškodamas savo kūrybinio kelio ir vis dėlto apsidrausdamas: „Per daug intelekto daro žmones nelaimingus“ (p. 440). O Nyka-Niliūnas atsidavė knygai kaip vienintelei mylimajai ar svaigančiam narkotikui. „Dienoraščio fragmentuose“ knygos skaitymas tampa dažnai pačiu stipriausiu išgyvenimu. Estetinis išpūdis sukrečia sąmonę („lyg pirmą kartą atmerkiau akis į šviesą“), paveikia net fiziškai, užgoždamas dienos įvykius. Skaitomų knygų aptarimai ir gausios citatos (prancūzų, vokiečių, anglų, lotynų, italų, ispanų kalbomis) teka per 1294 puslapius vos ne kaip pagrindinis siužetas, atplėšdamas dienoraštinį pasakojimą nuo įvairiabsalio aplinkos gaudesio ir nukreipdamas kai kurių dienų įrašus literatūrinio sterilumo link.

Nyka-Niliūnas – pirmas lietuvių rašytojas, taip visuotinai apglėbtas, persmelktas ir valdomas kultūrinės savimonės, kuri tampa pasaulio suvokimo prizme ir net gyvenimo būdu (Berlyno slėptuvėje, krintant bomboms, skaito Molière'o knygą). Skaitytų romanų personažai ir įstrigę atmintin eilėraščiai lydi jį visur kaip artimiausi bendrakeleiviai, kaip virtuali tikrovė, virstanti čia pat regimais pavidalais. Berlyno gatvėse sutinka Th. Fontaine'o romanų herojus – miniatiūrinius senokus „juodais senamadiškais kostiumais“, o karo našlės, „visuomet vienos, visuomet tik su savimi“, jam primena Charles'o Baudelaire'o eilėraščių *petites vieilles*. Nakčia su mylima mergina eina per tamsų miestą „nelyginant Orfėjus su Euridike per Plutono karalystę“. Lyja lietus, vėjas, šalta, ir viena atklydusi Paulio Valéry eilutė staiga viską

nušviečia ir įprasmina. Snieguoti Schwarzwaldo kalnai, nuplieksti saulės, atsiverkia kaip Pieterio Brueghelio paveikslas „Žiemos peizažas su medžiotojais“.

Estetinė pajauta, įgimta, o paskui išstobulinta gausios lektūros, išilieja į poeto dialogą su gamta, atrinkdama jos realijas, persijodama, jungdama į būsimų kūrinių užuomazgas ar impulsus. Gamta nušviesta ilgesio: kiekvienas tėviškės medis šniokščia savo balsu, padangėmis skrieja debesų kalnai, skaidriu upelio vandeniui mergaitė vėsina degančias krūtis. Tik tenai, Nemeikščiuose, gyvenau „absoliučioje darnoje ir draugystėje su aplinka“. Ten „mano gyvybinė erdvė“, kur ligi šiol klauju sapnuose po rudenėjantį mišką, klausau velykinio varpų skambėjimo, skaldančio pašalą, giedu Panelės Švenčiausiosios litaniją kaimo gegužinių pamaldų metu. Nostalgiskas grįžimas į „vasarėjančios žolės šiurenimą“ ir tėvų namus mėlynomis langinėmis – nuolatinė atminties trasa kaip ir Meko dienoraštyje. Nyka-Niliūnas liko tipiškas lietuvių egzodo rašytojas, taip ir nepajėgęs galutinai išeiti iš Lietuvos („aš iš tikrųjų visą laiką gyvenau Lietuvoje – giliai, nebepasiekiamai“). Dvieju laikų paralelizmas, skaudžiai dilginantis, išplėtoja 1978 m. balandžio 20 d. įrašą į poetiškai išjaustą dramatinio vyksmo fragmentą.

„Eidamas su malkų glėbiu per kiemą staiga imu kristi į praeitį. Nepaprastai karštas ir tvankus sekmadienio vidudienis Utenoje (kokiais 1931 metais). Stoviu po šventoriaus kaštonais, prie tarp kitų dalykų ir knygas pardavinėjančio „karabelninko“ būdelės, negalėdamas atitraukti akių nuo paslaptinai viliojančių pavadinimų: *Veidas tamsoj, Durys su septyniais užraktais, Baltaveidis vadas, Raitelis be galvos, Paryžiaus katedra, Trys muškietininkai, Gitanžali*. Norėčiau nusipirkti, bet neturiu pinigų. Iš pietryčių, anapus varpinės, kyta grėsmingi debesys, ir tolimas griaustinis susilieja su pro atviras bažnyčios duris plūstančiu vargonų ūžimu. kažkas šalia manęs sako: „Kregždės žemai skraido, bus lietaus“ (d. II, p. 177).

Estetinė pajauta ir vizinis gamtos regėjimas Nykos-Niliūno dienoraštyje turi paklusti giluminei refleksijai, kuri viską transcendentuoja į beribiškumo nuojautą, į amžinų klausimų be aiškių atsakymų plotmę. Aš esu ir galiu būti tik aš, bet aš nežinau, kas aš esu. Aš stoviu prieš būtį, o ne prieš istoriją, bet laikas yra vienintelis mano egzistencijos laukas. Aš galiu ieškoti Dievo tik vienas pats, kaip tik vienas pats galiu mylėti ir mirti. Bet kur ieškoti: arba Dievo nėra būtyje, arba būtis yra mistinis Dievo kūnas. Tačiau ką reiškia mano tikėjimas ar netikėjimas prieš Nieką? Nuolatinis metafizinis alkis (buvimas Nieko angoje) suteikia dienoraštiniam užrašams vidinio neišsprendžiamumo, nerimastingos intelektualinės įtampos ir atitveria nuo autoanalitinės psichologinės išpažinties. Autorius sugeba racionalizuoti savo minties eigą, neleidžia jai supleišėti į priešingybę,

kurios ardytų asmenybės branduolį, verstų be paliovos graužtis, niekinti ir neapkęsti savęs. Nyka-Niliūnas rašė prancūziško tipo filosofinį dienoraštį, kibirkščiuojantį aštria intelektualine pagava, poetiško sakinio polėkiu, elegantiška frazuote, perimta iš klasikinės prancūzų literatūros (kartais jis pats prabyla prancūziškomis frazėmis, kurios rezonuoja gausias Lamartine'o, Gautier, Baudelaire'o, Valéry eilėraščių citatas).

„Dienoraščio fragmentus“ rašė ne tik poetas, troškęs „gyventi sau, savyje ir su savimi“, bet ir aštria maštantis kritikas, tiesęs kelius žemininkų generacijai ir braižęs estetines ribas savo paties kūrybai. Atsiveria plati literatūrinio gyvenimo panorama: autorius prisimena Vinco Mykoliaičio-Putino ir Vinco Krėvės paskaitas (pastarasis pamiršta „Hamlet“ autoriaus pavardę); girdi studentų bendrabutyje Vytauto Mačernio ir Kazio Bradūno dainavimą; keliauja su Henriku Nagiu ir Juliumi Kaupu per sugriautus Vokietijos miestus; dalija literatūrines premijas; išjuokia „literatūrinę industriją“, kai verčiama poezija iš visų kalbų, nė vienos svetimos dorai nemokant; laidoja draugus („ypač krito į akį duobės gilumas“). Skvarbiai įsižiūri į žmogaus veidą, įpročius, vidinę esmę (puikūs Henriko Radausko, Kaupo portretai). Vaizdingai perpasakoja girdėtus pasakojimus (Antanas Vaičiulaitis pasiūlo Salomėjai Nėriai knygos pavadinimą – „Diemedžiu žydėsiu“; Aleksys Churginas įskundžia Švietimo ministerijai istoriką Vinčą Trumpą, vaikščiojantį Paryžiuje į kairiųjų mitingus). Sugeba lakoniškais štrichais apibūdinti žmogaus charakterį, jo kūrybos turinį ir vertę, nepasiduodamas memuaristinei beletrizacijai (Juozo Girniaus pomirtinė epitafija). Jo sintetiškos charakteristikos „be kilnių fasadų“, be emocinio patoso, kartais šaržo linija apibrėžtos (Pulgio Andriušio, Stasio Pilkos siluetai), kartais skausmingai polemiškos (susitikimai ir išsiskyrimai su Mykoliaičiu-Putinu, Nagiu).

Gęstant egzodo kūrybinei energijai, tilstant kartų poleminiams mūšiams, vis labiau smulkėjant literatūrinio gyvenimo įvykiams, į Nykos-Niliūno dienoraštinį pasakojimą ėmė skverbtis bodleriškas nuobodulys, mizantropiška apatija, blausi tų pačių išpūdžių vienodybė („Viskas įgriso ad vomitum“ – d. II, p. 111). Antroji „Dienoraščio fragmentų“ knyga, skirta 1971–1998 m.

laikotarpiui (ypač artėjant į dabartį), nepasiekia pirmosios knygos aukštos intelektualinės temperatūros ir vaizdų unikalumo.

„Dienoraščio fragmentuose“ Nyka-Niliūnas – kritikas kalbėjo radikalių sprendimų kalba, kuri nepripažino jokių pateisinančių išlygų ar pagarbos literatūriniam rangams. Nesvyravo ir nesigailėjo pavargusio ar išprievartauto, ar lagerių golgotos palaužto žmogaus, kurio kiekvieną žingsnį ir žodį Lietuvoje sekė 22 KGB agentai bei informatoriai. Nekaitaliojo savo tribunišku nuosprendžiu, kaip ir Adomas Jakštas („iš Jakšto išmokau griežtai kritiškai vertinti“). „Racionalaus idealizmo“ ir ankstyvosios modernizmo stadijos auklėtinis liko kurčias avangardizmo bangoms, pokario abstrakcionizmui ir absurdo literatūrai, bitnikų įteisintam gatvės žargonui ir brutaliai „kūno kalbai“. Kūrybinės veiklos pagrindas jam buvo „tradicijos (klasikų) interpretacija generacijų ritmu“ (d. II, p. 455). Netekęs šito pagrindo, menas virsta kiču. Todėl niekino „sudaiktėjusią“ ame-

Pirmas Vasario 16-osios minėjimas Fišbergo Perkeltųjų asmenų (DP) stovykloje Vokietijoje 1945 m. Vytauto Augustino fotografija. LNM ikonografijos skyrius

rikiečių poeziją, kuri stovi ne būties, o dienos klausimų akistatoje. Nepripažino Williamo Faulknerio, Jerome'o

Salingerio ir Ernesto Hemingway'aus („antiintelektualas“), Jameso Joyce'o ir Eugène'o Ionesco, daugumos pokarinių Nobelio premijos laureatų (išskyrus italų poetą Eugenio Montale). Buvo „perfekcionistas“ (kaip ir Henrikas Radauskas, kaip prancūzų parnasistai), šukavęs literatūrą pagal autentiškos intelektualinės gelmės ir kristališkai skaidrios stilistikos kriterijus, atliepiančius jo paties kūrybinę prigimtį. Net garsiausių lietuvių poetų rinkiniuose rasdavo tik po kelis ar keliolika tikrai gerų eilėraščių. Maironio lyrikos lietuviškumas jam buvo „negilus, iškilmingas, ritualinis“. Jurgio Baltrušaičio poezijoje regėjo „hiperstilizaciją“, o Vinco Mykolaičio-Putino eilėraščiuose girdėjo „XIX a. kantileną“. Nėris atrodė gimnazistiška savo intelektu ir estetiniu skoniu, Antanas Škėma – vieno kalbos matavimo rašytojas, stokojantis „betarpiškos intelektualinės patirties“, besigraibas viską „iš antrų ar trečių rankų“, o Aloyzo Barono novelėje nerado „nė vieno sakinio, kuris nesišauktų stilisto ar kalbininko rankos“.

Tik „radikalia ir absoliučia laikysena“, pasak Nykos-Niliūno, „laimima mene, literatūroje, politikoje“. Sovietinės Lietuvos kultūros atžvilgiu jo pozicija buvo kategoriškai neigiama. „Legalus galvojimas“ – talento savižudybė, vedanti į moralinį oportunizmą. Todėl Lietuvoje dominuoja „iškilios vidutinybės“, kurių kūryba „paremta valdžiai priimtina etika ir estetika“. Poezijoje – daugiažodė retorika, prozoje – dogmatiška juoda-balta poliarizacija. Rašytojai parazitiškai tebesimaitina prieškarinio literatūrinės kalbos resursais. Išprievartauti klasikai žudo savo ankstyvesnius kūrinius, taikydami „prie laiko dvasios“. Nuolanki tarnyba totalitariniam režimui, nedrįstant „viskuo rizikuoti“. Anapus Berlyno sienos – kultūros dykvietė; čia neįmanoma tikra poezija, kuri yra „išsivadavimas iš esamos daiktų ir idėjų tvarkos“.

Nykos-Niliūno griežti nuosprendžiai sovietmečio lietuvių literatūros kolaborantiškai prigimčiai ir propagandinėms funkcijoms, išsakyti su aistringumu ir nirstu, – pagrįsti. Jie skaudūs. Nelabai kas nori juos išgirsti. Mes atpratome nuo kategoriško tiesos sakymo. Nenorime prisipažinti savo menkumo. Dedamės ano siaubingo laikotarpio didvyriais ar aukomis. Gindamiesi skubame atversti antrąją medalio pusę: o gal derėjo dienoraščio

autoriui pasilikti Lietuvoje (kaip pasiliko jo studijų kolegos Bronius Krivickas, Mamertas Indriliūnas) ir čia pačiam pademonstruoti drąsą „viskuo rizikuoti“, ko nepajėgė daugelis jo nusmerktų vyresniosios ir jaunosios kartos rašytojų, išgąsdintų Sibiro lagerių. Totalitarinėje imperijoje lietuvių meninis žodis iš tiesų turėjo išsipirkti egzistavimo teisę valdžios pašlovinimais, optimistiniu melu, kūrybinių individualybių niveliacija. Bet vis dėlto išliko gyvas po kietu bolševikinės cenzūros padu, kalėsi į viršų kaip žolė iš po pašalo, laužė imperinės ideologijos ledą, žadino tautinę savimonę ir geriausia, sovietinėje Lietuvoje parašytais, kūriniais ruošė žmones didiesiems Sąjūdžio mitingams. Kaip Lietuvos valstybės atgimimas buvo įmanomas tik Lietuvos teritorijoje, taip ir lietuvių literatūros tąsa galima tik Lietuvos žemėje, kur muša gyvieji kalbos šaltiniai ir sprendžiasi tautos likimas.

***

Meko ir Nykos-Niliūno dienoraščiai – skirtingų mentalitetų ir stilistikų kūriniai – išplėtė lietuvių dokumentinės literatūros horizontus ir raiškos galimybes. Stulbinama erudicija ir lyrinis impulsyvumas, „atsiminimų opiumas“ ir momentinė sutikto žmogaus nuotrauka, sapno hipnozė (Kūčių vakaras tėviškėje) ir panoraminė aplinkos apžvalga, vidinio monologo nuotrupos ir autodidaktinė refleksija – ką aš rašau ir kur link einu. Autentiškas kalbėjimas apie save be egzaltacijos, manieringo koketavimo, misionieriško pamokslavimo. Besiformuojančio vidinio pasaulio dinamika, pulsuojianti kontrastingomis nuotaikomis, bet nepatirianti sprogdančių krizių ir lūžių. Valingas savęs brandinimas intelektualinėje aplinkoje, godžiai sugeriant naujas idėjas ir estetinius išpūdžius, ambicingai programuojant kolektyvines kultūros atnaujinimo akcijas. Narsi savo talento gynyba: nepasiduoti jokiam moraliniam spaudimui ir „visuomeniniam pragmatizmui“, rašymo inercijai ir skubėjimui (Nykos-Niliūno metų kūrybos norma – 5 eilėraščiai). Šiuos dienoraščius galima skaityti ir kaip jaudinančią istoriją – dviejų vargingų Lietuvos kaimo vaikų kelią į pasaulinės kultūros viršūnes ir savo kūrybos Aš atradimą.

LIETUVOS BAŽNYTINĖ DAILĖ

1918–1940 M. (1)

Tarp klasikos idealo ir tautiškumo raiškos

Giedrė Jankevičiūtė

Lietuvos bažnytinės dailės palikimas vis daugiau tyrinėjamas. Tačiau pačios naujausios, t. y. XX a. bažnytinės dailės, klausimai svarstomi dar retai. Publikacijų šia tema, išskyrus pavienių paminklų aprašymus bažnytinės dailės paminklų sąvado tomuose, beveik nėra. Tiesa, garsesnių dailininkų biografijose tarp kitų kūrinių minimi Bažnyčios užsakymu sukurti darbai, nors jie paprastai aptariami vien stilistiniu požiūriu, nenuklystant į platesnį kūrinio atsiradimo bei funkcionavimo kontekstą. Kitaip tariant, norint susidaryti pilnesnį bei išsamesnį XX a. bažnytinės dailės palikimo visumos vaizdą, trūksta medžiagos. Neaprašyta net tarpukario bažnytinės dailės raida, nors atrodytų, jog šis laikotarpis tikrai nesunkiai aprėpiamas: šaltiniai pakankamai gausūs, dailininkų vardai žinomi, kūriniai išlikę.

Kodėl modernioji bažnytinė dailė netraukė tyrinėtojų dėmesio?

Kliūtis buvo ne ideologinio pobūdžio suvaržymai, stabdę senesnių laikų bažnytinės dailės paminklų studijas (nors jie, be abejo, ir šiuo atveju būtų apsunkinę faktografinės medžiagos kaupimą bei šaltinių tyrinėjimus), bet požiūris į XX a. pirmos pusės bažnytinę dailę kaip į marginalinį reiškinį. Vertinant meninį paveldą, remtasi autentiškumo, estetiškos vertės, senumo, meistriškumo kriterijais, tad vos keletas XX a. pradžios bei tarpukario bažnytinės dailės pavyzdžių pateko į paminklų sąrašus. Tik visai neseniai „atrasta“, jog šis margas, nevienalytis palikimas, kurio didžiąją dalį sudaro menkaverčiai amatininkų dirbiniai, geresnės ir ne itin geros žinomumo kūrinų kopijos, pramoniniu būdu pagaminti įvežtiniai liturginiai įrenginiai bei devocionalijos, gali būti aktualus jau vien kaip visuomenės skonio studijų ar kaip

---

GIEDRĖ JANKEVIČIŪTĖ (g. 1960) – hum. m. dr., dailės istorikė, Kultūros ir meno instituto Dailės istorijos skyriaus vyresnioji mokslinė bendradarbė, Vilniaus Dailės akademijos dėstytoja. Tyrinėja XIX a. pab. – XX a. dailę. Paskelbė mokslinių straipsnių, surengė parodų, sudarė katalogų ir dailės albumų.

---

dailių amatų plėtotės Lietuvoje tyrinėjimo šaltinis (kaip tik šie aspektai aptariami neseniai pasirodžiuose Aleksandros Aleksandravičiūtės bei Skirmantės Smilingytės straipsniuose). Tačiau ne tik dėl to įdomi tarpukario bažnytinės dailės raida. Jos tyrinėjimai ne tik padėtų pažvelgti į to meto Bažnyčios bei visuomenės gyvenimą nauju rakursu, bet taip pat leistų papildyti informaciją apie meninės kūrybos formas bei rūšis, suteiktų naujų žinių apie atskirų dailininkų kūrybinės biografijos vingius, tai savo ruožtu leistų pakoreguoti esamą dailės istorijos vaizdą.

Bandant kiek platesniu žvilgsniu aprėpti nepriklausomos Lietuvos bažnytinę dailės panoramą, piršte peršasi bent keli aspektai. Aktualus bažnytinės dailės meninės kokybės klausimas, susijęs su XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje visuose katalikiškuose kraštuose iškilusia kičo problema, svarstytas, nors palyginti vėlai (trečio dešimtmečio pabaigoje), taip pat ir Lietuvoje. Ryškūs ir bandymai suteikti bažnytinei dailei tautinį pobūdį, savo ruožtu paveikę jos stilistinę raidą bei suteikę savitų bruožų ikonografijai. Pagaliau kūrinio meninei kokybei neabejingam tyrinėtojiui įdomiausias klausimas – pastangos atnaujinti bažnytinę dailę, įkvėptos neokatalikų sąjūdžio idėjų, imponavusių ir tarpukario intelektualams (Juozui Keliuočiui, Antanui Maceinai), ir dailės kritikams (Julijai Maceinienei, Ignui Šlapeiui), ir patiems dailininkams (Pauliui Augustinavičiui, Vytautui Kazimierui Jonynui, Juozui Mikėnui, Liudui Truikiui, Stasiui Ušinskui, Adolfui Valeškai). Jau vien šie trys aspektai leidžia pakankamai įvairiapusiškai pažvelgti į tarpukario Lietuvos bažnytinės dailės palikimą ir aptarti pagrindinius jo bruožus.

Nors iki trečio dešimtmečio pabaigos vyravo nuomonė, kad lietuvių dailininkai nesidomi bažnytine daile, tačiau Bažnyčios užsakytų darbų sukūrė ne vienas vyresnės kartos tapytojas bei skulptorius. Ir iš Bažnyčios, ir iš dailininkų pusės būta ketinimų megzti tarpusavio ryšius, svarstyta, kaip skatinti lietuviškos bažnytinės dailės plėtotę. Pastaruoju klausimu pareikšta įvairių

nuomonių, pradėdant siūlymais bažnytinės dailės kūrybą patikėti kunigams, baigiant mėginimais burti bažnytinės dailės srityje pasiryžusius dirbti menininkus, steigti šios srities specialistus rengiančius kursus ar mokyklas. Greta organizacinio pobūdžio klausimų, kurie, kaip tikėtasi, turėjo pagyvinti bažnytinės dailės raidą, svarstyta bažnytinės dailės stilius, pirmiausia, be abejo, rūpinantis jo tautiniu pobūdžiu.

Kadangi lietuvių dailės kūrimo pastangas nuo pat pra-

Vladas Didžiokas. Kauno Šv. Arkangelo Mykolo bažnyčios apsidės dekoras

džių lydėjo tautinio stiliaus problema, tad jau Lietuvių dailės draugijos parodų laikotarpiu išgalėjo nuomonė, jog tautiškumo bruožų būtina suteikti taip pat ir bažnytinei dailei. Ją sulietuvinti viltasi pritaikius liaudies meno formas bei ornamentus. Dėl to, kaip pastebėjo ši klausimą tyrinėjusi Smilingytė, viešai džiaugtasi pirmais sąmoningos stilizacijos pavyzdžiais, dienraščiuose skelbiant, kad Antanas Vivulskis sukūrė „žemaitišką bažnyčių stilių“, Adomas Vaitkevičius lietuviškų juostų motyvais papuošė Žemaičių vyskupijos seminarijos bažnyčią, o rašytoja Marija Pečkauskaitė sumanė margučių bei prijuosčių raštus pritaikyti liturginių drabužių siuvinėjimui¹. Panašiu keliu eita ir vėliau. Pavyzdžiui, trečiame dešimtmetyje Kaune įsteigtas „Šv. Luko cechas“ užsibrėžė tikslą „padaryti bažnytinį meną visai atskira ir originale dailės šaka įvedant į jį tautinio meno pradus ir prisilaikant Katalikų Bažnyčios ikonografijos principų“². Kaip tai turėjo atrodyti praktikoje, sunku pasakyti, nes „Šv. Luko cecho“ ženklu (Mariją tapančio evangelisto ar jo simbolio – sparnuoto jaučio atvaizdu) paženklintų kūrinių neturime. Matyt, pagrindinė priemonė būtų buvusi liaudies meno dirbinių formų bei ornamentų stilizacija, plačiai taikyta ir pasaulietinėje, ir

religinėje dailėje, siekiant išreikšti „tautiškumą“. Kaip tik tokią lietuviško bažnytinės dailės stiliaus sampratą pristatė Paulius Galaunė, 1921 m. dekoravęs Kauno Vytauto bažnyčią. Puošdami šventoves, jos laikėsi skirtingų kartų „Šv. Luko cecho“ nariai, pradėdant vyresniesiems atstovavusiu Vytautu Bičiūnu ir baigiant jaunosios kartos tapytoju Adolfu Valeška.

Klaidžiojimus, bandant apčiuopti lietuviško stiliaus bruožus, liudija mėginimai su kūriniu tautiškumu sieti jo autoriaus tautybę. Ši aplinkybė ypač sureikšmintą, siekiant sudaryti sąlygas šalies rinkoje įsitvirtinti vietiniams amatininkams. Žinovų nuomonė darė išpūdį užsakovams, ir, pavyzdžiui, Vytautui Landsbergiui-Žemkalniui gauti pirmąjį užsakymą suprojektuoti bažnyčią padėjo ne tik profesinės savybės, bet ir tautinė priklausomybė. Šią aplinkybę kaip lemtingą argumentą galutiniam pasirinkimui laiške Žemkalniui įvardijo vienas Kybartų bažnyčios statybos komiteto narių: „Statybos komitetas jau pora mėnesių, kaip negali susitarti atžvilgiu stiliaus. Jau mums buvo pagaminęs vienas Vokietijos architektorius projektą, bet mes visgi nutarėm kreiptis prie Tamstos, kaip Lietuvos architektorių, kad į stilių ir statybą įnešti tautiškumo“³. Vieša diskusija dėl architekto tautybės bei religijos šalies dienraščių puslapiuose užsimezgė svarstant Prisikėlimo bažnyčios projekto konkurso rezultatus. Paskelbus, kad ši šventovė, sumanyta kaip katalikybės ir lietuviybės paminklas, bus statoma pagal latvių kilmės architekto Karolio Reisono projektą, pastarasis užsipultas ir kaip nelietuvis, ir kaip nekatalikas. Nors Reisono tautybė tebuvo tik vienas ir anaipol ne pats svarbiausias kontrargumentas abejojantiems projekto tinkamumu, tuometinės Lietuvos visuomenės požiūriu ši aplinkybė, matyt, buvo pakankamai reikšminga. Gal neatsitiktinai Adomas Jakštas, ginčydamasis su vienu karščiausių Reisono projekto oponentų Baliu Sruoga, aiškino, jog nederėtų sureikšminti „tautiškai patriotiško“ priekaišto. Plėtodamas šią mintį, jis rašė: „Priėmus p. Reisono projektą, lietuviams, girdi, būtų gėda, nes tuo „mes parodytumėm pasauliui... savo kūrybinės potencialios nepajėgumą“. Bet prieš ką gi mums būtų gėda: prieš Lietuvą, ar prieš Europą? Po teisybei, nei prieš vieną, nei prieš antrą. Nekaltins mūsų architektų atsilikimo Lietuva, nes ir ji pati per 11 metų savo nepriklausomo gyvenimo nekaip toli kultūroje tėra nužengus. Neras juose kaltės nei Europa, anaipol dar gal ir pagirs mus, kad, priimdami kitataučio projektą, vadovavomės daugiau *grožiu*, negu *tautiniu šovinizmu* ir to projekto autoriuje esame pagerbę daugiau jo *talentą*, negu jo *tautybę* bei *konfesiją*“⁴. Tema buvo išsemta Sruogai

¹ Žr. Smilingytė S., „Apie lietuvių dvasininkiją ir dailininkus XX a. pradžioje“, in: *Menotyra*, 1997, Nr. 3, p. 62.

² *Gerbiamiems dvasiškiams*, MAB RS, f. 189, b. 91, l. 13.

³ Viktoro Kuraičio laiškas Vytautui Landsbergiui-Žemkalniui, 1926

12 23, LLMA, f. 81, ap. 1, b. 221, l. 15.

⁴ Jakštas A., „Atsikėlimo bažnyčia ir jos kritikai“, in: *Rytas*, 1930 04 12.

patikinus, jog projekto gerumu jis abejojaš visai ne dėl to, kad architektas nelietuvis, ir kad „jei koks turkas ar kinietis mums pastatytų *tolygią* bažnyčią kaip italai pastatė rusams cerkves“, jis „visomis keturiomis“ pultų garbinti tokį autorių⁵.

Panašios polemikos tarpukario metais vyko visose Europos šalyse. Bene plačiausiai nuskambėjęs atvejis – čekų visuomenės nepasitenkinimas Prahoje dirbusiu talentingu slovėnų kilmės architektu Josipu Plečniku, kuriam buvo patikėti valstybiškai bei tautiškai reikšmingi užsakymai. Dėl Hrado rekonstrukcijos bei paminklinės Šv. Jėzaus Širdies bažnyčios statybos Prahos Vynohradų rajone jis kritikuotas taip pikta, kad buvo priverstas išvykti į Liublijaną, nebaigęs Čekoslovakijos sostinėje pradėtų darbų.

Panašiai kaip ir tie, kurie siejo architekto tautybę ir pastato stilių, į tautinio meno paieškas žvelgė ir siūliusieji lietuviškumo ieškoti pasitelkus romantikų išbandytą būdą – nacionalinį savitumą atskleisti vaizduojant „liaudies tipus“. Prisimindamas tokius atvejus, Vytautas Bičiūnas aprašė susitikimą su kunigu, kuris, užsakydamas bažnyčiai vitražą, prašė šventajam suteikti lietuvių išvaizdą, aiškindamas, kad taip vitražas „prabilis į liaudį“ ir padės žmonėms suprasti, kad šventasis „buves toks pats, kaip ir jie, žmogus“⁶. Nepaisant diskusijų, kuriose bandyta atskleisti pastarojo požiūrio paviršutiniškumą bei naivumą, tarpukario bažnytinėje dailėje netrūko „vietinių tipų“, lietuviškų kraštovaizdžių, kitų panašių lietuviškumo atributų. Šiuo principu remdamiesi kūrė, vyresnės kartos dailininkai, orientavęsi į klasikinę tradiciją arba akademinės dailės paveldą, jį pasitelkė modernios raiškos siekę jaunosios kartos kūrėjai. Štai Vladas Didžiokas, su mokiniais dekoravęs Kauno Šv. Arkangelo Mykolo (Įgulos) bažnyčios apsidę, rėmėsi ankstyvosios krikščionybės mozaikų stilistika bei ikonografija. Tačiau siekdamas tautiškumo, angelų sparnus nudažė lietuviškos trispalvės juostomis, nors taip (sunku pasakyti, sąmoningai ar ne) vėlgi parafrazavo italų viduramžių bei ankstyvojo renesanso dailėje paplitusią išraiškos priemonę. Tuometinės jaunosios kartos atstovas Stasys Ušinskas, gana nuosekliai taikęs modernizmui būdingas išraiškos priemonės, lietuvinio dekoratyviai traktuotus personažus, priderindamas jų aprangoje stilizuotas tautinio kostiumo detales. Pavaizdavęs būdingus peizažo elementus (ornamentuoti kryžiai, garsios Kauno bei Vilniaus

šventovės), lokalizavo Lietuvoje tradicinius krikščioniškos ikonografijos siužetus (pavyzdžiui, vitražas „Jėzaus širdis“ Berčiūnų bažnyčioje).

Būta vilčių, jog lietuviškas stilius bažnytinėje dailėje susiklostys ir išitvirtins tada, kai vietiniai dailininkai atsigręš į krikščioniškas temas. Tačiau tikrovėje tai pasirodė ne taip paprasta. Pirmųjų bažnytinių paveikslų lituanistiniais motyvais autoriai (Petras Kalpokas, Jonas Mackevičius) laikėsi įprastos realistinės vaizduosenos, turinčios akademizmo bei simbolizmo bruožų. Šią stilistiką, be abejo, lėmė jų individualus braižas, įprastas kūrybos metodas. Kita vertus, lygiuotasi į Lietuvos bažnyčiose paplitusius užsienio autorių darbus arba į garsių paveikslų kopijas, kuriomis prekiaavo bažnytinių reikmenų parduotuvės. Vietiniams dailininkams rūpėjo parodyti, kad jie pajėgūs varžytis su atvežtinių

Petras Kalpokas tapo altorinį paveikslą Kauno Vytauto bažnyčioje. Apie 1921 m.

⁵ Sruoga B., „Atsikėlimo bažnyčios klausimu“, in: *Rytas*, 1930 04 29.

⁶ Bičiūnas V., „Bažnytinio meno reikalai“, in: *Židinys*, 1926, Nr. 5, p. 335.

paveikslų autoriais. Štai Juozas Zikaras, kurdamas bene pirmą skulptūrinį šventojo atvaizdą – šv. Jurgio statulą Paįstrio bažnyčios puošybai, – sekė žinomu Donatello kūriniumi iš Florencijos Šv. Mykolo oratorijaus, na, o Vytautas Bičiūnas, apžvelgdamas pirmuosius lietuvių dailininkų kūrinius katalikiškoms šventovėms, akcentavo, kad Vytauto bažnyčios didžiojo altoriaus paveikslas, nutapytas Petro Kalpoko, bei to paties autoriaus darbas „Šv. Zita“ Kauno katedrai nenusileidžia garsių kūrinių kopijoms ir apskritai svetimtaučių kūriniams⁷.

Tautinio stiliaus kūrimo pastangas bei jas lydėjusius sunkumus ir kai kurias tų sunkumų priežastis iki šiol mums raiškiai liudija tarpukario metais statyta ir dekoruota Panevėžio katedra, kurios puošyba išsiskyrė lietuviškų motyvų gausa.

Katedra dedikuota Kristui Karaliui, tad jos di-

Panevėžio katedros presbiterija

džiajame altoriuje pastatyta Kristaus Karaliaus statula, kurią šventovės statytojo vyskupo Kazimiero Paltaroko užsakymu sukūrė Juozas Zikaras. Tačiau puošyboje vyrauja šv. Kazimiero atvaizdai, nes dekoru programą sudaręs vyskupas Paltarokas, garsėjęs kaip karštas šv. Kazimiero gerbėjas, ypač rūpinosi gaivinti rusų laikais slopintą vienintelio Lietuvos šventojo kultą. Apsidės skliaute virš altoriaus baldakimo skleidžiasi didinga scena, vaizduojanti šv. Kazimiero pasirodymą Lietuvos kariuomenei ties Polocku. Ši 1931–1933 m. Jono Mackevičiaus su padėjėjais nutapyta daugiafigūrė sienų tapybos kompozicija, aukštinanti ypatingą šv. Kazimiero globą lietuviams kovojant prieš pavergėjus, dominuoja šventovės erdveje. Bažnyčioje gausu ir kitų šv. Kazimiero atvaizdų, skirtų susikaupti asmeninėje maldoje: ties altoriaus baliustrada įkomponuota medi-

nė polichromuota XVIII a. statula, kairės navos pradžioje pakabintas Aušros vartų Marijai besimeldžiančio šv. Kazimiero atvaizdas, o Švč. Sakramento koplyčios altoriuje – Mackevičiaus darbo šv. Kazimiero paveikslas. Kiek vėliau, veikiausiai karo metais, katedros „kazimierinės“ temos kūrinių „galeriją“ papildė dekoratyviai stilizuotas Aleksandro Marčiulionio bareljefas „Šv. Kazimieras tarp vargšų“, sukurtas turbūt 1943 m. konkurso, skirto paminėti 340-ąsias šventojo kanonizacijos metines, proga.

Akivaizdu, kad vyskupą Paltaroką bei jam talkinusius dailininkus pirmiausia domino bažnyčią puošiančių kūrinių simbolinis skambesys bei emocinis poveikumas: nesibaiminant eklektikos, kaimiško baroko pavyzdys – medinė šv. Kazimiero statula – gretintas su akademinio realizmo Mackevičiaus paveikslais, o apsidės skliauto scena komponuota pasižvalgant į šventųjų apoteozes vaizduojančias barokines drobes. Nepaisant patriotinių Paltaroko ketinimų, Panevėžio katedros dekoru nuotaikoje vyrauja susižavėjimas Alpių gamta, smailiais neogotikinių bažnyčių bokštais bei primygtinai reiškiamą pagarbą klasikai, ypač Italijos renesanso šedevrams. Vyskupo prašymu Mackevičius su mokiniais apsidės sienoje už altoriaus nutapė Panevėžio vyskupijos dekanatų bažnyčias, kurių vaizdas labiau primena rausvame rūke skendinčią Tirolio panoramą nei žaliuojančių Panevėžio lygumų peizažą. Viename šoninių altorių, kaip minėta, įtaisyta to paties Mackevičiaus darbo Rafaelio „Siksto madonos“ kopija, o katedros paskliautis Paltaroko pageidavimu dekoruotas Povilo Puzino darbo liunetėmis, vaizduojančiomis Mikelandželo sibiles bei pranašus iš Vatikano rūmų Siksto koplyčios. Lubų dekorą užbaigė žydra spalva

⁷ *Ibid.*, p. 337.

nudažytas skliautas, kurį Puzinas išmargino rokokinių angeliukų bei gėlių puokščių motyvais, derančiais prie apsidės peizažo pietietiškos nuotaikos.

Pasitelkęs vietinius dailininkus, Paltarokas parodė, kad Lietuvoje matomi ir vertinami didieji bažnytinio meno lobiai. Tačiau vyskupo proteguota meninė kūryba akivaizdžiai paliudijo, jog ši pagarba kartu yra ir sunkiai įveikiama kliūtis stilistinėms naujovėms bažnyčių puošyboje, nes nukreipia užsakovų žvilgsnį į kūrinius, sukurtus plėtojant akademizmo principus, pirmiausia į kopijas, replikas, masinės gamybos reprodukcijas, kuriomis prekiaavo liturginių reikmenų parduotuvės.

Nieko nuostabaus, jog kilus diskusijai dėl bažnytinės dailės meniškumo, jos dalyviams – katalikų intelektualams, dailės profesionalams bei Bažnyčios atstovams – nesisekė rasti bendros kalbos: pernelyg skyrėsi dailės kūrinių vertinimo kriterijai. Kunigai, kalbėdami apie bažnytinės dailės reikalus, pirmiausia kėlė religinio bei patriotinio auklėjimo uždavinius, nes buvo įsitikinę, jog estetinės problemos išsispres savaime. Katalikų veikimo centro posėdžiuose pirmiausia rūpintasi, kaip pagaminti bei paskleisti lietuvių dailininkų „religinio ir tautinio turinio“ darbų reprodukcijas, kurios išstumtų iš apyvartos menkaverčius, „lietuvių dvasiai svetimus paveikslus“⁸, nesigilinant, kokie turėtų būti reprodukuojami darbai. Katalikų veikimo centras premijas už geriausius dailės kūrinius skyrė vadovaudamasis ne estetiniais, bet etiniais bei ideologiniais motyvais, apie ką, tiesa, privačiai, užsiminė net vienas premijos laureatų – Vladas Drėma⁹. Tad Bažnyčios veikėjams tikrai nebuvo lengva suvokti, kodėl intelektualai bei kai kurie dailininkai nerimauja dėl bažnytinės dailės meninio lygio nuosmukio. Tad be atsako iš Bažnyčios pusės liko slapyvardžiu Peregrinus pasirašyta Lietuvos bičiulio iš Vokietijos replika „Naujojoje romuvoje“ dėl pavojaus, kurį tikinčiųjų skoniui bei dvasios būviui kelia masinės gamybos įvežtinių bažnytinių dirbinių gausa, bei būtinybės susirūpinti, kad „Lietuva pasiliktų iš tikro Lietuva, o ne be charakterio sklypas, kuriame viskas lygu, sušlamštinta, vienoda“¹⁰. Nebuvo suprasta ir Julija Maceinienė, 1938 m. iškėlusį bažnytinio kičo paplitimo Lietuvoje problemą¹¹. Tiesa, į jos publikaciją sureaguota greitai bei neįprastai gyvai. Tačiau atsiliepta ne dėl to, jog Maceinienė palietė skaudų bei aktualų klausimą. Atvirkščiai, skubėta atremti jos kritines pastabas, viešai pasiteisinti. Pavyzdžiui,

⁸ J. Lmn., „Katalikų veikimo centras“, in: *Lietuvių enciklopedija*, t. 11, Boston, 1957, p. 157.

⁹ „Tai buvo paprastas amatininkiškas darbas užsakymui, bet už tat su Aušros Vartų Panelės paveikslu, o to juk ir tereikėjo Katalikų Veikimo Centrai, kad pristatyti jį premijai“, – rašė Drėma savo bičiuliui Vaclovui Kosciuškaiti 1939 04 16 iš Vilniaus („Vlado Drėmos laiškas Vaclovui Kosciuškaiti“, in: *Kultūros barai*, 2000, Nr. 11, p. 65). Drėmos pastabą būtų galima laikyti menininko savikritikos pavyzdžiu, nes jo raižinys tikrai nebuvo silpniausias iš apdovanotų kūrinių. Gerokai aiškiau komisijos

Vladas Drėma. Aušros vartų Marija. Raižinys, skirtas Švenčionių lietuvių gimnazijai atminti

jėzuitų leidžiamo žurnalo „Žvaigždė“ redaktorius kunigas Jonas Paukštys, oponuodamas Maceinienei, tvirtino, kad jo leidžiamas žurnalas reprodukuoja vertingus meno kūrinius, ugdančius visuomenės meninį skonį, kaip argumentą šalia Leonardo da Vinci bei Beato Angelico su pasididžiavimu minėdamas generolo Nagevičiaus pastangomis išgarsintus istorinių ir batalinių paveikslų tapytojus lenką Janą Styką, Lietuvoje dirbusius Igną Rudolfą, Juozą Ignatavičių¹². Kitaip tariant, polemikos pobūdis dar sykį patvirtino romantinės pasaulėžiūros įtaką vertinant dailę, paliudijo, jog romantinė prizmė daugeliui dailės mėgėjų. Bažnyčios bei visuomenės veikėjų tarpukario metais neleido reikliau pažvelgti nei į amžininkų kuriamą istorinio žanro dailę, nei į šalyje plintančius bažnytinės dailės kūrinius. ❧

kriterijus liudija premija skulptorei Natalijai Luščinaitei-Žiurenkovienei už skulptūrinę kompoziciją „Sėk, sūneli“. Šis darbas tebuvo įdomus vien propagandiniu požiūriu, nes meniškumu apskritai nepasižymėjo.

¹⁰ Peregrinus, „Svečiuose pas lietuvius“, in: *Naujoji romuva*, 1938, Nr. 6, p. 147.

¹¹ Maceinienė J., „Mūsų religinis šunmenis“, in: *Naujoji romuva*, 1938, Nr. 37–38, p. 700–701.

¹² Paukštys T. J., „Ultimatumas religiniam menui“, in: *Naujoji romuva*, 1938, Nr. 45, p. 835.

Apie amžiaus pabaigą pasaulyje ir Lietuvoje

IRENA VAIŠVILAITĖ

„Europiečiai tiki viskuo, todėl iš tikrųjų netiki niekuo“, – rašo savo naujoje knygoje „Prarasta ramybė, 1989–2000, didžioji pasaulinė netvarka“* Sergio Romano, italų istorikas, diplomatas ir žurnalistas, Lietuvoje pažįstamas iš knygos „Laiškas bičiuliui žydui“. Romano pastebi, kad vienintelė iškilesnė XX a. pabaigos idėja buvo laisvosios rinkos ideologija. O vienintele pasaulio galybe tapo Jungtinės Amerikos Valstijos.

Tačiau tam, kad galėtų tapti tikrai supergalingi, amerikiečiai pernelyg demokratiški, turi per daug taisyklių, per daug brangina žmonių gyvybes ir pernelyg priklauso nuo viešosios nuomonės. Amerika yra galinga – galingesnė negu kada nors anksčiau, bet nemoka iki galo primesti savo sąlygų, neišnaudoja savo pranašumo ir todėl nepajėgia įtvirtinti naujos tarptautinės pusiausvyros. „Tačiau nedera pamiršti, kad tarptautinėje politikoje netvarka daugeliu atveju gali būti laisvės garantija“, – teigia Romano.

Jo parašyta „pasaulinės netvarkos“, kuri yra ir „naujoji laisvė“, istorija nepretenduoja į išsamumą. Tai pastabos ir pasvarstymai, skatinantys kitus pasvarstymus. Romano mintys neretai atliepia britų istoriko ir žurnalisto Timotey Gartono Asho, daug rašančio apie praėjusio dešimtmečio Vidurio Europą, mintis. Romano ir Ashas iš daugybės kitų autorių išsiskiria kritišku Vakarų Europos valstybių pozicijos vertinimu, manymu, kad Berlyno sienos griuvimui jos iš

* Romano S., *La pace perduta, 1989–2000, il grande disordine mondiale*, Milano: Loganesi, 2001.

tikrųjų buvo nepasirengusios ir naujos tikrovės akivaizdoje nesugebėjo atsisakyti anksčiau sukurtų stereotipų bei anksčiau užsibrėžtų tikslų. Tokio neįžvalgumo kaina buvo karai Balkanuose, Rytų ir Vidurio Europos valstybių išgyvenami sunkumai, Europos Sąjungos plėtros problemos, o kur dar Čėčėnija, Artimieji Rytai... Tikrai sunki laisvė.

Tarp dviejų pasaulinių galybių – Sovietų Sąjungos ir JAV – ir tarp dviejų ideologijų – komunizmo ir kapitalizmo – balansuoti įpratusiems europiečiams gal net labiau negu kai kurioms buvusių komunistinių valstybių gyventojų grupėms būdinga „senų gerų laikų“ nostalgija. Kritikuojantys amerikietišką pragmatizmą kairuoliškuose universitetuose išaugę Europos intelektualai nenori pastebėti, kad iš tikrųjų Europos visuomenėse, ypač Europos šalių politikoje, vykdomoje po 1989 m. pasikeitimų į valdžią atėjusių kairiųjų, vyrauja trumparegiškas ir todėl dažniausiai bevaisis pragmatizmas – tai, ką Romano vadina „tikėjimu viskuo, netikint niekuo“. Išnykus griežtai politinei „Rytų–Vakarų“ takoskyrai, Vakarų Europos šalių valdžioje atsidadė daugybė „kašmyru vilkinčių tribūnų“. Taip italų žurnalistas Indro Montanelli pavadino vieną valdžioje atsidadusių šalies komunistų lyderių.

Dešimtmetis po 1989 m. Vakarų Europoje buvo politinės kairės valdžios laikas. Komunizmui žlugus Rytuose, Vakarų kairė iš to laimėjo, nes išnyko jos atėjimą į valdžią stabdžiusi galimybės sąjungos su pasauliniu komunizmu ir visų pirma su SSRS grėsmė. Valdžioje atsidadė kairuoliškas „komjaunimas“ – 1968 m. karta, paveikta ne tik

marksizmo, bet ir maoizmo idėjų. Tos kartos vykdyta vidaus ir išorės politika buvo kaip reta apipinta įvairiausiaisiais lozungais ir oportunistinė.

Tiesa, Billo Clintono administracijoje irgi netrūko 1968 m. vaikinų bei merginų, netrūko ir oportunistų. Tačiau JAV visuomenėje ir politikoje idealai atlieka daug svarbesnį vaidmenį, todėl ta visuomenė ir politika yra gyvybingesnė, veržlesnė už europietiškąją, turi didesnių atsinaujinimo galimybių. Ir vis dėlto viena rimtesnių savo problemų amerikiečiai laiko visuomenės dalies nenorą arba nesugebėjimą naudotis demokratinėmis laisvėmis.

Ši problema ypač aštriai iškyla „naujosios demokratijos“, kurių piliečiai neturi savarankiško visuomeninio veikimo įgūdžių. Gana paplitusi nuomonė, kad pilietiškumą šiuose kraštuose, kaip ir JAV beturčių rajonuose, žlugdo skurdas ir kad tik atsigavus ekonomikai, žmonės taps pilietiškesni. Praktika liudija, kad žema kultūra ir skurdas yra susiję, ir tas saitas nėra lengvai nutraukiamas. Tačiau gerovė nebūtinai yra pilietiškumo laidas. Veikiau atvirkščiai. Žvelgiant į įvairias pasaulio valstybes, net į pačias JAV, galima pastebėti, kad nepasitvirtina kairės politikų viltys, dėtos į socialinės šalpos sistemą, kuri turėtų sudaryti skurdžioms gyventojų grupėms geresnes gyvenimo sąlygas ir paskatintų jų pilietiškumą. Patirtis parodė, kad socialinė šalpa skatina šelpiamųjų vartojimo, bet ne visuomeninius poreikius.

Vakarų pasaulyje šiandien pastebi-

ma *fin de siècle* – aklavietės, pasimetimo, bandymo atnaujinti ir atjauninti senas mąstymo ir elgsenos schemas būsena, kurią galima pavadinti „laisvės krize“. Tai „netvarkos“, krypties neturėjimo būsena.

Daug mažiau negu Europai ši būseną būdinga JAV, kur stiprėja „naujas“ konservatyvusis sąjūdis. „Naujas“ arba „solidarusis“ konservatizmas bando rasti išeitį iš laisvės, kuria žmonės nepajėgia naudotis, krizės, remdamasis ne tik ekonomika, bet ir kultūra. Todėl tiek dėmesio naujieji konservatoriai, šiaip jau nelinkę į socialinę inžineriją, skiria švietimo reformai. Svarbus konservatorių bruožas yra tas, jog jie ne tik išpažįsta „vertybes“, bet ir pripažįsta esant vertybių hierarchiją, antai teisė išpažinti savo religiją yra svarbesnė už naują ir nūnai madingą teisę „nebūti įžeistam kito religijos“.

Dešinysis politinis sąjūdis iš naujo „ateina į madą“ ir Europoje, kuri pastaruoju metu pradeda balsuoti „į dešinę“. Daugėja dešinės idėjomis pritariančių kultūros žmonių, ypač jaunesnių. Tai visai naujas reiškinys. Dar prieš penkiolika metų absoliuti dauguma Vakarų Europos intelektualų buvo kairieji, jei ne komunistai. Dešinėsios politinės pažiūros ir priklausymas kultūros pasauliui atrodė nesuderinami dalykai.

Bet net jei dešinieji Europoje per artimiausius dešimt metų sugrįš į valdžią, jiems nebus lengva išsiveržti iš trumparegiško pragmatizmo rato. Priežastis – Europos politinė dešinė neturi svaresnių intelektinių pajėgų, dešinės kultūra Europoje yra sunykusi. Akivaizdus to ženklas – Europoje apie „vertybių hierarchiją“ kalbama tik Katalikų Bažnyčios aplinkoje.

Kitokia padėtis JAV, kur antroje XX a. pusėje išliko normali ne tik politinių, bet ir kultūrinių idėjų konkurencija. Nors daugumoje universitetų ir čia išitvirtino kairieji, dešinieji sugebėjo išlaikyti savo leidinius, fondacijas, institutus. Trumpai tariant, būtent JAV gyvavo liberalizmo idea-

las – laisva ne tik prekių ir paslaugų, bet ir idėjų konkurencija, be kurios judėjimas į priekį neįmanomas. Todėl, žvelgiant į JAV gyvenimą, neatrodo, kad „amžiaus pabaiga“ ten jaučiama taip stipriai kaip Europoje. JAV galima kalbėti apie konservatyviają ir apie „politinio korektiškumo“ – kairiąją kultūrą. Europoje konservatyvios kultūros neliko, todėl ir politinis korektiškumas čia išsiskyręs, praradęs savo kovingumą, amorfiškas.

O kaipgi mūsų kraštas? Esame ir panašūs į Europą, ir nepanašūs. Nepanašūs tuo, kad daugelis vyresniosios ir vidurinėsios kartos kultūros veikėjų ir politikų, vartojant europietišką terminiją, gali būti pavadinti nacionalistais. Tautinė idėja jiems yra arba neseniai buvo viena svarbiausių. Bet socialiniame gyvenime jie linksta į kairę. Po Antrojo pasaulinio karo dešinės kultūrai susiklostyti Lietuvoje nebuvo sąlygų – tuo esame panašūs į Europą. Kaip ir Europoje, Lietuvoje vyrauja „kairuoliškas“ liberalizmas, t. y. socialinės valstybės, kurioje būtų oficialiai įteisintas vertybinis reliatyvizmas, idealas arba laisvė „tikėti viskuo, netikint niekuo“.

Kairės kultūra Lietuvoje primena dabartinę europietišką kairės kultūrą – gana amorfišką, paženklinatą paslėptu, bet dėl to nė kiek ne mažiau nuodingu cinizmu. Įdomu, kas nutiko tautinei idėjai Nepriklausomybę atgavusioje Lietuvoje. Nemaža dalis Lietuvos šviesuolių po trumpo patriotinio laikotarpio „atkritę“ į etniškumą. Sovietinis etnografizmas, kurio pavėsyje tarpo legalus, ribotas tautiškumas, yra artimesnis vakarietiškam „politiniam korektiškumui“, kuris pripažįsta ir gina etnografinius „mažumų“ savitumus, bet yra labai priešiškas nacionalizmui. Būtent tokiam „politiskai korektiškam“ etnografizmui atstovauja etninės lietuvių kultūros puoselėtojai ir gynėjai. Klausantis jų kalbų, vis kyla noras prilyginti juos Šiaurės Amerikos indėnų kultūrų gynėjams, siekiantiems atkurti tas kultūras, ir šventai tikintiems,

kad jos tikrai geresnės už tą, kurioje jie gyvena.

Amerikiečių kultūros kritikas Robertas Hugesas nelabai seniai nurodė kitą esminę politinio korektiškumo savybę – verksmingumą ir aukos pozą. Lietuvos kultūroje tokio verksmingumo, atrodo, daugėja. Stiprėja ir kairės kultūrai būdingos antikrikščioniškos nuostatos. Tiksliau, paprasčiausiai atsigauja neišnykęs sovietinis priešiškas institucinei religijai, kurio pavėsyje klesti namudinis ezoterizmas.

Ši „kairės kultūra“ yra nevienalytė ir amorfiška, todėl nepaiso politinio Lietuvos pasidalijimo ribų. Jos atstovų rastume ir Vytenio Andriukaičio, ir Vytauto Landsbergio elektorate, jos apraiškų nestinga ir „kairės“, ir „dešinės“, ir „centro“ aplinkoje. Tiesa, politikoje ši kultūra nėra vaisinga. Ji pirmiausia skleidžiasi kontroliuojant kalbą ir kalbėjimą. Tačiau per „priimtino“ arba „teisingo“ kalbėjimo kanoną – vieną būdingiausių kairiojo liberalizmo įrankių – yra kontroliuojama visa kultūros sklaida.

Dešiniojo liberalizmo idėjos Lietuvai niekada nebuvo itin savos, todėl neturime gyvos kultūrinio pluralizmo tradicijos. Pastangos kontroliuoti ir monopolizuoti mūsų kultūros gyvenimą pastebimos kiekviename žingsnyje. Ar sustiprės Lietuvoje kol kas tik pirmus žingsnius žengianti dešinės kultūra, priklausys nuo to, kaip klostysis Lietuvos dešiniojo liberalizmo reikalai. Mat jei ir galima įžiūrėti šiokių tokių konservatyvios kultūros apraiškų, tai Lietuvos liberalizmą gaubia Naujosios politikos rūkas. Iš toli ir iš šalies žiūrint atrodo, kad dešiniojo liberalizmo kultūros Lietuvoje kaip ir nesama arba jos negausūs atstovai glaudžiasi konservatyvios kultūros salelėje...

Šia prasme ir mes gyvename amžiaus pabaigos „netvarkoje“, kuri yra ne tik moralinė ar administracinė, bet ir kultūrinė. Tik kitaip negu tarptautinė netvarka, apie kurią kalba Romano, ji vargu ar yra tikros laisvės garantas. ❧

Besivaržančioji

PAULIUS SUBAČIUS

Po sovietmečio tikybos pamokos kai kuriose mokyklose spontaniškai įvestos dar 1989 m. rudenį, bet tik 1990 m. disciplina išsigalėjo. Dorinį ugdymą (tikybos ir etikos alternatyva) įteisinantį „Lietuvos Respublikos Švietimo įstatymas“ priimtas 1991 06 25. Todėl atnaujinto tikybos mokymo dešimtmetis minimas būtent šiais mokslo metais. Jam skirta visos šalies masto konferencija, surengta kovo 3 d. Kaune, praėjo beveik nepastebėta, nes visuomenės dėmesį prikaustė kardinolo ingresas. Neteko girdėti, kad Švietimo ir mokslo ministerija dorinio ugdymo sukakties proga būtų apdovanojusi geriausius mokytojus ar kitaip pažymėjusi pirmą realų posūkį nuo totalitarinės prie demokratinės mokyklos. Tačiau šios mūsų pastabos ir nėra skirtos išskilmėms apžvelgti. Verčiau iš dešimtmečio perspektyvos pasvarstykime, ar teisūs tie, kurie tvirtina, jog tikybos autoritetas nestabdomai smunka, nes disciplina ir jos dėstymas prasilenkia su šiandieniu gyvenimu.

Narstant kritiškus požiūrius labai svarbu atskirti: a) tikybos pamokų ydas, regimas idealaus mokymo perspektyvoje, b) trūkumus, kurie akivaizdūs palyginus tikybos ir kitų dalykų mokytojų pasirengimą bei mokymo priemones, c) priekabas, kurios eskaluojamos turint piktų kėslų ar stokojant informacijos. Viešajame diskurse minėti sluoksniai susipina, apauga storu įvaizdžių, prietarų ir kli-

šių sluoksniu. Puikus pavyzdys – šių metų kovo 22–25 d. interneto *Delfi* vartuose išsiplieskusi anoniminė diskusija¹. Ji kilo dėl svetainėje publikuoto žurnalo *Veidas* straipsnelio „Tikyba ir etika konkuruoja jau dešimt metų“. Į tinklalapį per keturias dienas suplaukė pusantro šimto atsiliepimų, liudydami, kad klausimas nepaprastai aktualus. Žinoma, toks forumas – tai ne sociologinė apklausa. Tačiau jis reprezentavo paplitusių nuomonių įvairovę, kuria pasinaudosime, dėl autentikos cituodami vieną kitą nesuliteratūrintą frazę, bet neminėdami slapyvardžiais pasirašiusių laiškučių autorių.

Teiginys apie menkstantį tikybos svorį valstybinėse mokyklose grindžiamas formalia statistika. Nuo 1995 m. lankančiųjų tikyba kasmet sumažėdavo maždaug trimis nuošimčiais (etikos pamokų naudai), ir tik pernai padėtis stabilizavosi (žr. schemą nr. 1). Su skaičiais ginčytis – beprasmiška, o juos interpretuoti sau palankiu būdu – neapdairu. Tačiau minėtos išlygos netrukdo abejoti įprastais aiškinimais, kodėl mokiniai „bėga“ iš tikybos, ir net pačia mintimi, kad situacija akivaizdžiai pablogėjo. Mat nelygu su kuo ir kaip ją gretinsime. Tarp sekuliarių viešojo gyvenimo komentotojų paplitusi nuomonė,

jog į tikyba, kitaip negu dabar, buvo plūste plūstama Atgimimo metais. Nurodomos dvi priežastys: žmones apėmusi euforija ir laisvamaniams grėsęs psichologinis diskomfortas.

Tuo tarpu faktai sako ką kita. Pirmaisiais ir antraisiais metais įvedus dorinį ugdymą, etiką rinkosi beveik 1/3 mokinių ir jų tėvų. T. y. kone dvigubai daugiau, negu per apklausas deklaravo esą netikintys. Proporcija iškalbingai byloja, jog šis pasirinkimas vargu ar vadintinas išskirtiniu, reikalavusiu ryžto ir priešinimosi bendrai srovei, kaip mėgina suponuoti laisvamanybės šalininkai. Savo ruožtu, nė tarp lankančiųjų tikyba negalėjo būti gausu tokių, kurie apsisprendė tik pabūge aplinkinių krevių žvilgsnių.

Gausiausiai tikyba lankyta 1993–1995 m. Atgimimo nuotaikos čia niekuo dėtos, nes kaip tik tuo laiku per Lietuvą ritosi pirmoji nusivylimo Nepriklausomybe banga. Tirštėjanti netolerancijos ir politinės poliariacijos atmosfera šen ten paskatino tikinčiųjų ir netikinčiųjų abipusius užgauliojimus. Tačiau sunku įsivaizduoti, kad socialinis spaudimas rinktis tikyba būtų išaugęs tuo metu, kai net

Schema nr. 1²

¹ <http://www.delfi.lt/> [2001 03 25].

² Sudaryta pagal Švietimo ir mokslo ministerijos duomenis, kurie renkami mokslo

metų pabaigoje; šių mokslo metų statistika preliminari; Lietuvos katechetikos centro duomenys, grindžiami vyskupijų katechetikos

centrų mokslo metų pradžioje pateikiamais skaičiais, „optimistiškesni“, tačiau tendencijos sutampa.

užumina apie laisvamųjų teisių pažeidimą išsiskambėdavo Seime. LDDP daugumos parlamentas svarstė „Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymo“ straipsnius bei „Švietimo įstatymo“ pataisas, kuriomis siekta tikybą prilyginti popamokiniams būreliams. Jos atmestos tik visuomenės ir Bažnyčios spaudimo dėka. Tiesa, būtų naivu manyti, kad atsirado daug tokių, kurie leido vaikus į tikybą protesto prieš politikų žingsnius vardan. Kita vertus, viešasis dėmesys dorinio ugdymo problemoms, matyt, paakino tėvus labiau domėtis pedagogų veikla, klestėjusia nesąžininga agitacija už etiką.

Kur kas svarbesnėmis tikybos populiarumo viršūnės priežastimis galėtume laikyti tai, jog apie 1993 m. davė ankstyvųjų vaisių Lietuvos katechetikos centro veikla, rūpestis tikybos mokytojų apgalvotų skyrimu bei darbu. Ėmė gausėti kunigus bei vienuoles keičiančių pasauliečių, susikūrė jų rengimo institucijos, baigtas leisti pirmasis mokymo programų ir priemonių komplektas. Tuo tarpu etikos stovykloje tuo metu vyravo sumaištis – šias pamokas dažnai vedė krūvio stokoiantys pedagogai, buvę etatiniai pionierių vadovai ir rusistai. Tik apie 1995 m. pradėjo rodytis programos ir vadovėliai, valstybiniu mastu buvo pasiryžta kelti etikos mokytojų kvalifikaciją. Ministerijos ir Atviros Lietuvos fondo pastangos, sutelktos etikai stiprinti, be abejo, paveikė dorinio ugdymo disciplinų balansą. Tačiau priežasčių, dėl kurių per kelerius tolesnius metus tikyba neteko per 15% ją lankiusių mokinių, derėtų ieškoti kitur.

Viena aplinkybių grupė sietina su pačiais moksleiviais, ypač vyresniais, kurie savo nuožiūra gali rinktis tarp alternatyvių pamokų. Nepriklausomybės penkmetis buvo apytikriai ta riba, po kurios masinės kultūros pasaulis ėmė jau be jokių skrupulų pašaipiai valkioti frazę „Lietuva

– Marijos žemė“. Dėl sekularioje žiniasklaidoje, jaunimo žurnaluose tvyrančios paniekos krikščionybei vaikščioti į tikybą vis platesniems pauglių sluoksniams tapo „ne lygiu“. Ši tą reišė ir tariamo savarankiškumo šuolis – per kelerius metus tarp dvylikamečių radosi nemažai mobiliųjų telefonų abonentų, o tarp penkiolikmečių – moksleivių parlamentų narių. Pridėję tendencinę informaciją, kurią apie „beraščių davatkų vedamas pamokas“ intensyviai skleidė laikraščiai bei televizijos, turėsime kone išsamų vaizdą, kodėl šeimos vis dažniau pritardavo vaikų norui pereiti į etiką. Tėvai, jautę nesmagumą dėl svyruojančios nuomonės, plačiai naudojami laikraščių pamėtu argumentu, esą tikybos mokytojų nekompetenciją buvo galima teisinti išsisk po sovietmečio, bet šeštais ar septintais dėstymo metais ji vargiai pakenčiama.

Pastaroji mintis slepia racionalų grūdą, tačiau būtina atsizvelgti į kontekstą, neprarasti nuovokos apie gana niūrią šiandienės mokyklos realybę. Katechetų kvalifikaciją visuomenės žvaigždės ir žmonės iš gatvės aptaria visokiose *arenose*, jai taikomi absoliutūs kriterijai. Tikybos mokymas lietuvių akyse yra tapęs dalyku, apie kurį išmano kiekvienas – kaip apie vaikų auklėjimą, ekonomiką bei valstybės valdymą. O štai istorikų ar lituanistų lygis, jo kaita nuo mokyklos reformų pradžios retkarčiais svarstoma nebent specializuotoje pedagoginėje spaudoje. O juk rimtai žvelgiant, ne vienos specialybės pedagogams reikėjo pakeisti tiek dėstymo turinį, tiek galvojimą. Ar išties „dėsto tikybą davatkos ir nupežę kunigėliai, kuriems tik poterius vapėti“? Kadangi kritikai nėra pateikę jokių priešingų įrodymų, galima manyti, kad vidutinis

tikybos mokytojas daugeliu požūrių nenusileidžia vidutiniam mokytojui apskritai. Juolab kad reikšminga dalis dėstančių tikybą anksčiau dirbo kitų dalykų mokytojais, o kai kurie, ypač pradinių klasių specialistai, ir dabar veda įvairias pamokas. Būtent pas-

Schema nr. 2³

tarieji sudaro daugumą toje didelėje, nerimą keliančioje aukštojo išsilavinimo neturinčių tikybos pedagogų grupėje (žr. schemą nr. 2).

Per dešimtmetį situacija pasikeitė radikaliai. Pasauliečiai, pirmąjį rudenį sudarę dešimtadalį katechetų, dabar tik tokių mokytojų vietų nuošimtį teuzleidžia kunigams, klierikams ir vienuoliams kartu sudėjus. Slogūs pasakojimai *Delfi* svetainėje, kaip per kunigų (jų ir pavardės minėtos) vedamas pamokas „buvo daromi „tūkstanočio“ čempionatai, mokinama lošti mažąjį bridžą, kalbama apie pasiekimus geriant ir nusigeriant...“ – jau praeitis. Rengti tikybos mokytojus pradėta beveik nuo nulio, todėl privalu įvertinti, kad maždaug kas trejus metus padvigubėja diplomuotų specialistų skaičius. Dar optimistiškiau nuteikia, jog beveik pusė mokančių tikybos šiuo metu studijuoja katechetiką aukštojoje ar aukštesniojoje mokykloje. Žinoma, ne visada didesnius mokslus baigęs žmogus – geresnis pedagogas, vis dėlto kelia nuostabą, kodėl iš mokančių tikybos 10% tebėra neišklausę net trumpųjų kursų⁴.

³ Sudaryta pagal Švietimo ir mokslo ministerijos bei Lietuvos katechetikos centro

duomenis; kunigai laikomi turinčiais dalykinį išsilavinimą.

⁴ Žr. <http://www.lcn.lt/bl/svietimas> [2001 03 25].

Į nepasitenkinimą prastais pedagogais galima pažvelgti dar ir iš kito šono. Tiek tikintieji, tiek laicistai, aptardami tikybos mokytojų ydas, kelia jiems labai aukštus reikalavimus, samprotauja apie idealius pavyzdžius ir mokinių vedlius per tykančių pavojų pasaulį. Dažnai nuskamba mintis, kad geriau jokių pamokų, nei religijos profanacija. Ar šiaip, ar taip begalvosi, tōkios reiklios nuostatos, užuot paneigusios tikybos poreikį, liudija jos ypatingą svarbą, kurią suvokia net disciplinos priešininkai. Juk neteko girdėti skelbiant: geriau jokios matematikos, negu surūgusi pensininkė.

Be to, tam tikra dalis priekaištų dėl informacijos stokos siunčiama ne tuo adresu. Antai etikos šalininkai paprastai tvirtina, kad mokykloje apskritai neturėtų būti rengiama sakramentams, mokomasi maldų, o daugiau dėmesio skiriama religijų istorijai, svarstomos jaunimui aktuales moralinės dilemos. Radikalesnieji apibendrina: „lauk iš mokyklos tikybą, nes poteries galima mokyti prie bažnyčios sekmadieninėse mokyklėlėse“. Jie tikriausiai nustebtų patyrę, kaip mokyklinę tikybą supranta Bažnyčios vyresnybė. Vyskupai įsakmiai ragina kunigus rengti sakramentams „prie bažnyčios“, o tikybos pamokas vesti pagal hierarchų ir ministerijos aprobuotą programą, kurioje apstu bibliinių, filosofinių, psichologinių, istorinių temų. Deja, ir mokytojai, ir dvasininkai ne taip retai atsiduria keblioje padėtyje, nes tėvai, vengdami papildomų rūpesčių, įsakmiai reikalauja, kad vaikas būtent mokykloje „būtų sutvarkytas“, t. y. parengtas Pirmajai Komunijai ir Sutvirtinimui. Niekam nelinkėtume atsidurti kailyje mokytojo, kuriam tenka rinktis – arba siaurinti tikybos pamokas iki „sutvarkymo“, arba rizikuoti, kad aplaidžios šeimos numos ranka į parapinę katechezę, ir vaikas išvis nebus pavedėtas įbažnytinimo keliu.

Dėl mokyklinio rengimo sakramentams nukenčia tikybos dėstymas kitoms tradicinėms krikščioniškoms

konfesijoms. Ne vienas tėvas evangelikas liuteronas ar reformatas, gyvenantis atokiau nuo kompaktiškų bendruomenių Tauragėje, Kėdainiuose ar Biržuose, tvirtina, kad geriau leistų vaikus į katalikų tikybą negu į etiką. Žinoma, su sąlyga, jog jie nebus nuolat mokomi katalikiškų apeigų. Toks pastebėjimas nereiškia, kad tikybą reikėtų paversti ekumenine, tačiau vienas kitas žingsnis šia kryptimi tikrai nepakenktų. Veikti vienybės dvasia, be kita ko, skatina aktyvių pseudoreliginių grupių apsuptis. Antai, nors romuvių negausu, tačiau *Delfi* diskusijoje kone ketvirtadalį nuomonių pareiškė *Krivių, Perkūnų* bei panašiais vardais pasivadinę asmenys, kurie ragino vietoj tikybos visiems įvesti etnokultūrą.

Prie broliškų konfesijų geresnių santykių bei teisingumo prisidėtų ir tai, jei Katalikų Bažnyčia aktyviai paremtų mintį, kad tradicinėms mažumoms turi būti sudarytos santykinai geresnės tikybos mokymo sąlygos. Pavyzdžiui, sumažintas reikalaujamas minimalus mokinių skaičius klasėje ar dosniau iš biudžeto paremtas pedagogų ir vadovėlių rengimas. Šiandien katalikai podraug su valdininkais linkę skėstelti rankomis: visiems lygios galimybės, ką padarysi, jei protestantai nepajėgūs rasti mokytojų ar suformuoti reikiamo dydžio grupių. Formaliai viskas taip, tačiau tuomet nereikia stebėtis, jog gausu besipiktinančių neva išimtinėmis katalikų teisėmis valstybinėse mokyklose. Mat dauguma žmonių nesidomi įstatymais, jie sprendžia arba pagal realią padėtį, arba pagal žiniasklaidos skleidžiamus išsigalvojimus.

Kad ir kaip būtų keista, nemažai piliečių net nežino, kad tarp tikybos bei etikos renkamas. *Delfi* forume vieni skundėsi, jog tikyba visiems privaloma pradinėse klasėse, kiti – jog klasė dalijama lygiai pusiau, nors nieko panašaus galiojančios taisyklės nenumato. Aukštyn kojom tikrąsias aplinkybes apvertė ir minėtas įvadinis diskusijos straipsnis, kuriame teigta: per 10 metų „buvo kilę gausybė diskusijų, ar

tikybos mokymą padaryti privalomą“. Mažai tikėtina, kad šį ne kartą viešumoje mirgėjusį teiginį skelbia visiškai nemokšos. Juk kiekvienas, nors kiek domėjęsis dorinio ugdymo reikalais, žino – diskutuota kaip tik dėl priešingo dalyko, etikos privalomumo ir tikybos pašalinimo. Nesunku įsivaizduoti, kokių dividendų duoda „gašdinimas“, esą bažnytininkams vaidenasi „tikyba visiems“. Naivūs teisuoliai išsyk šoka ginti etikos teisių. Žodžiu, kelias paprastas tezes apie laisvą pasirinkimą ir tradicinių religijų paritetą derėtų kartoti kiekviena proga nesibaiminant įgristi.

Deja, vien linksniavimu neįpirši nuostatos, kad tikyba ir etika – jokios priešininkės. Visus tuos metus dorinio ugdymo specialistai kovoja su pažiūra esą jos konkuruoja tarpusavyje. Tačiau manding įtaigesnė rinkos ekonomikos taisyklė, jog pasirinkimas ir varžymasis yra du neatsiejami to paties visuomeninio reiškinių aspektai. Tikyba jau įprato būti *besivaržančiaja* – ši anksti įgyta patirtis nenueis vėjais monolitinei vidurinei mokyklai transformuojantis į profiliuotų grupių, pasirenkamų disciplinų konglomeratą planuojamoje ateities gimnazijoje. Be to, doriniam ugdymui kenksminga ne vien kaktomuša, bet ir alternatyvos niveliavimas. Mat „taikos vardan“ kai kurių mokyklų vadovai išties rodo norą formuoti apylyges tikybos ir etikos grupes, idant abiejų disciplinų mokytojams pakaktų krūvio. Cinikas net galėtų tvirtinti, kad per dvejus pastaruosius mokslo metus benusisistovinti proporcija, kai tikybą lanko 60, o etiką 40 nuošimčių mokinių, formaliai patenkina švietimo administratorius. Tęsiant statistinius samprotavimus, gal galima spėti, jog dabartinis tikybos ir etikos rinkimosi santykis atitinka realų santykį tarp, viena vertus, praktikuojančių bei kalėdinių–velykinių tikinčiųjų ir, kita vertus, krikštytų, bet Bažnyčiai visiškai svetimų asmenų bei laisvamanių.

Manipuliuoti skaičiais būtų galima ir toliau, tačiau mums atrodo žalinga vaizduotis, kad trejus ketverius metus

trukęs proporcijos keitimasis etikos naudai ties tam tikra riba sustojo natūraliai, savaime. Pamėginkime įvardyti „aktyvias“ priežastis – Bažnyčios pastangas ir pasikeitusias visuomenines aplinkybes. Atrodo, kad vienon krūvon susidėjo tiek ankstesnių darbų kiekybinė plėtra, tiek kokybinis šuolis – naujos programos, vadovėliai, specializuotas žurnalas⁵. Reikšminga, kad į nerimą kėlusią tendenciją vyresnėse klasėse nesirinkti tikybos specialistai reagavo aštria tarpusavio diskusija dėl disciplinos pobūdžio ir pedagoginių strategijų⁶.

Vienu požiūriu tikyba nustojo būti *besivaržančiąja* – šis žodis reiškia ne tik rungtyniavimą, bet ir gėdijimąsi, nepasitikėjimą savimi. Turėdami normalią dalykinę programą, krūvą pagalbinės literatūros, kritiškai svarstydami padėtį, rečiau teužsiimantys priešsakramentine katecheze tikybos mokytojai pagaliau ėmė kratytis „kitoniškumo“ kompleksų. Tiesa, kanoninis siuntimas pabrėžia jų specialų statusą. Tačiau tai, jog vyskupai dvejus trejus pastaruosius metus ėmė labiau prižiūrėti, kaip laikomasi skyrimo tvarkos, veikiaulygino katechetus su kitais pedagogais. Viešosios kritikos atakos hierarchus pamažu įtikino, kad per brangiai kainuoja nuolaidos, kurios anksčiau buvo daromos ištikimiams, tačiau nebetenkinantiems dabarties reikalavimų tikybos mokytojams.

Nepaisant įvairių sumaiščių, per dešimt metų tiek mokyklų bendruomenės, tiek neutralioji visuomenės dalis tiesiog *priprato* prie tikybos, ji tapo įprastine pedagoginio peizažo dalimi. Tai liudija ir kalbinė „smulkmena“ – mokykliniame žargone plintanti, neutraliai, kaip *matematikė* ar *lituanistė*, vartojama sąvoka *tikybininkė*. Lemtingu posūkiu laikytina Konstitucinio Teismo 2000 06 13 nutartis, patvirtinusi, kad dabartinė tikybos ir

etikos mokymo tvarka yra konstitucinė. Nuo 1998 m., kai buvo priimta nauja „Švietimo įstatymo“ redakcija, tvyrojo neaiškumas, nes kairieji viešai abejojo su doriniu ugdymu susijusių įstatymo nuostatų teisėtumu. Sunku būtų įrodyti, bet, matyt, radosi tėvų, kurie nuolat girdėdami, kad tikybos gali nelikti pamokų tvarkaraštyje, „dėl viso pikto“ leido vaikus į etiką. Dar skaudžiau nežinia palietė pedagogus, ir jos išsklaidymas žada, kad bus daugiau norinčiųjų studijuoti katechetiką, kelti kvalifikaciją, įsitvirtinti mokykloje.

Tad ar stabilizavosi tikybos autoritetas? Ar galima tikėtis, kad artimiausiais metais šias pamokas lankys bent ne mažiau mokinių negu dabar?

Prognozės – nedėkingas dalykas, aplinkybės, su kuriomis tenka grumtis pedagogams, nenumaldomai kinta. Pavyzdžiui, narkotikų baimė artimiausiu metu turėtų priversti tėvus atsigręžti į dorinį ugdymą. Jau šiaudien pastebima konfrontacija tarp tų, kurie pabrėžia moralinių imperatyvų svarbą, ir valstybiškai remiamos propagandos, skelbiančios svarbiausiomis išoriškais bei medicininėmis priemonėmis. Panašiai buvo AIDS atveju. Tik nuo katechetų priklauso, ar jie iniciatyvą šioje keblioje srityje perleis pasaulietinės etikos žinovams. Tam, kad tikyba iš besivaržančios taptų besiveržiančia, reikia gerų idėjų, kūrybingų žmonių ir Apvaizdos Malonės. Kaip ir visoje Bažnyčioje. ☒

Prarasto (neatrasto?) Dievo beieškant

TOMAS KIAUKA

Kas, kam ir apie ką: byla veda žinovai

Dalyvaujant VU Religijos studijų ir tyrimo centro (RSTC) organizuotoje konferencijoje „Religija ir kultūra“, vykusioje šių metų kovo 15–16 d., kilo mintis pasidalyti patirtais išpuodžiais ir apie šį bei tą pasamprotauti. Iš karto noriu prisipažinti, kad užsikrėčiau dvasia daugelio konferencijos pranešimų, kurie suprastini ne kaip išsami temos ar klausimo analizė, o kaip provokacija ar kvietimas diskusijai. Žemiau išdėstytomis mintimis nesiekiami objektyviai atpasakoti konferencijos eigos ir jos turinio, tai

ne daugiau kaip subjektyvi, fragmentiška, ne vien protu, bet ir emocijomis paremta impresija.

Taigi duetas „religija ir kultūra“ lyg ir žadėjo jei ne dialogą tarp religijos ir kultūros, tai bent jau mėginimą apčiuopti sąsajas, religijos ir kultūros santykio kritinius taškus. Nežinau, ar tikrai to buvo siekta, bet tai, mano manymu, būtų buvusi prasminga klausimo svarstymo kryptis.

Pirma, kas krito į akis – visi pranešėjai atstovavo „kultūrai“. Nebuvo nė vieno Bažnyčios atstovo, kunigo ar teologo (neskaičiuojant vysk. Jono Borutos sveikinimo žodžio), kuris kalbėtų remdamasis ne asmeniniu požiūriu ar laiko madomis, bet tam tikra krikščioniška pozicija. Antra – tai ir nenustebino – pranešimai, nors ir vengė konfesiškumo, vis

⁵ 1997 m. pradėjęs eiti *Sėjėjas* nuo 2000 m. pakeitė pavadinimą į *Žodžio versmės*.

⁶ Plačiau žr. Subačius P., „Brendimo krizė: Katechezė kryžkelėje“, in: *Naujas Židinys-Aidai*, 1999, Nr. 4, p. 186–193.

TOMAS KIAUKA (g. 1968) – Heidelbergo un-to evang. teologijos doktorantas.

dėlto atstovavo labiau katalikiškai religingumo sampratai. (Pranešėjų būta tik iš RSTC ir Vytauto Didžiojo universiteto, kurie, kiek galiu spręsti, yra daugiau ar mažiau katalikiškos orientacijos.) Tai miniu ne dėl to, kad pranešimai būtų buvę netolerantiški kitų konfesijų atžvilgiu. Tiesiog pats mąstymo būdas arba religinės problemos suvokimas neretai esti sąlygotas tam tikros tradicijos (antai požiūris į sekuliarizmą). Kitoks požiūris į tą patį klausimą, manau, visada yra prasmingas. Tai viena. Kita vertus, manau, kad Lietuvos kultūra be savo protestantiško, stačiatikiško, judaistinio balsų, nepaisant to, kada ir dėl ko jie skambėjo, tikrai šio to netektų ir nebūtų tokia, kokia yra. Ne vien todėl, kad pirmoji lietuviška knyga, pirmas Biblijos vertimas, pirma lietuvių kalbos gramatika ir dar daug kas buvo protestantizmo – ne tiek paskirų asmenų – nuopelnas. Žinia, tai praeitis, dėl kurios niekas ir nesiginčija. Bet praeitis visados turi ir dabartiškumo aspektą – ji pasako nei daugiau, nei mažiau, o tik tiek, kas mes esame, ir kartais – kodėl esame tokie, kokie esame. Jeigu jau lietuvių kultūra save mato tik kaip katalikišką, pagal šūkį – tikras lie-

tuvis yra katalikas, – tai esama dar ir kitų priežasčių į Lietuvą pažvelgti ne vien tik kaip į katalikybės ir religingumo sergėtoją, bet ir kaip į Europos kultūrinių bei religinių procesų neatsiejamą dalį, tegu ir labai periferinę, ir daugeliu atžvilgių gerokai atsilikusią. Protestantizmas savo ruožtu turi daugiau kaip dviejų šimtų metų poravimosi su kultūra patirtį, kuri baigėsi neoficialiomis skyrybomis. Todėl ši patirtis galėtų būti įdomi, o kartais gal ir pamokoma, jeigu kalbame apie kultūrą ir religiją. Esama ir geopolitinio pobūdžio priežasčių, skatinančių nevengti tradicijų įvairovės. Mūsų kaimynai latviai ir estai, taip pat visa Skandinavija, Didžioji Britanija ir nemaža dalis Vidurio Europos daugeliu atžvilgių yra paveiktos protestantiško mąstymo ir gyvenimo būdo, ir ne vien vėberiška prasme.

Klausantis konferencijai skirtų pranešimų, kilo klausimas, kam ir dėl ko jie skaitomi, nes konferencija pati savaime dar nėra klausytojas. Šį mano nesupratimą pagimdė labai nevienodas pranešimų lygis (ne vienu atveju tai buvo pasidalijimas asmeniškai išspūdžiais ir nuomonėmis kuriuo nors klausimu, pvz., Danutės Gailie-

nės, Ryčio Juozapavičiaus ar Egdūno Račiaus – beje, pastarojo išspūdžiai apie pažintį su Islamu buvo daugiau turistinio pobūdžio), svyruojantis nuo gana siauram specialistų ratui suprantamų, pvz., Marijos Oniščik arba Ritos Šerpytytės pranešimų, iki vargiai akademinio pobūdžio jau minėto Račiaus arba Donato Glodeno pasisakymų. Kita vertus, ir temų atrankos kriterijai liko neaiškūs. Keturios sesijos buvo skirtos keturioms temoms: „Religija ir viešasis diskursas“, „Religija ir filosofija“, „Religija ir menas“, „Religiškumo šiuolaikinės apraiškos“. Vieningos koncepcijos, kuri būtų galėjusi susieti šias pakankamai autonomiškas temas, vis dėlto trūko. Todėl lieka tik spėlioti, kokio būta konferencijos tikslo.

Tačiau norėčiau pereiti prie konkrečių konferencijos temų ir pakalbinti ten išsakytas mintis ir pozicijas.

Religinės vertybės ar religija kaip vertybė?

Taigi pirma sesija buvo skirta religijai ir viešajam diskursui, o tema skambėjo: „Religinių vertybių sklaidos galimybė Lietuvos viešajame diskurse“. Po šios pranešimų, pasisakymų ir diskusijos komunikacijos taip ir liko neaišku, ar kalbama apie vadinamųjų religinių vertybių sklaidimo būdus ir galimybes, ar apie tai, kas vis dėlto yra ta religinė vertybė. Klausantis diskusijos, kartais buvo nelengva atsikratyti išpūdžio, kad religingumas jau pats savaime yra suvokiamas kaip vertybė, jį beatodairiškai supriešinant su sekuliarumu. Žiūrint iš posovietinės perspektyvos, toks dalykų suvokimas, kai po mokslinio ateizmo bankroto linkstama garbinti bet kokias religiško apraiškas, pernelyg nestebina – veikia primena rinkimų į valdžią logiką, paremtą opoziciniu principu. Tačiau bėda yra ta, kad pasigilinus nedviprasmiškai paaaiškėja, kad antai ir sovietinis komunizmas, ir nacių fašizmas, fenomenologiškai žiūrint, buvo ne kas kita kaip pseudoreligijos

su visa tipiška atributika – mitu, kultu ir etosu (mitas apie komunizmą, kurį skleidė Marxo ir Lenino raštai, turėję kanono ir šventumo statusą, kultinės reikšmės turėjo sovietiniai paradai, SSKP suvažiavimai, piligriminės kelionės į Lenino mauzoliejų; būta ir inkvizicinės struktūros, saugančios tikėjimą nuo erezijų). Todėl religingumas sekuliarumo atžvilgiu dar nėra jokia vertybė. Kita vertus, buvo galima justi garsiai neišsakytą nuostatą, kad vertybe laikytinas krikščioniškas dvasingumas, moralė. Tai polinkis religiją suprasti kaip priemonę ugdyti moralei, kuri yra didžiausias deficitas posovietinėje Lietuvoje. Nepaisant nuoširdžių ir dorų intencijų, šis kelias į dorovę, mano manymu, yra pasmerktas nesėkmei. Ne vien todėl, kad, kaip rodo Krikščionybės istorija, ne visada aistringas religingumas buvo aukštos moralės garantas. Turiu galvoje ne tik Kryžiaus žygius ar raganų ir eretikų deginimus, bet ir jau pačioje Biblijoje aptinkamus tikėjimo prototipus ir religines patirtis, pvz., Abraomą, kurį tikėjimas vertė aukojimui papjauti savo vienintelį sūnų (pabandykit tai paaiškinti vaikams mokykloje per religijos pamokas, remiantis krikščioniška morale), pranašų Dievo išrinktai tautai skelbiamą teismą, kuris reiškia neišvengiamą visų, neišskiriant nė vaikų ar moterų, žūtį, Evangelijos pagal Joną antisemitines apraiškas, vėliau paskatinusias atsirasti nuostatą, kad žydai – dievažudžiai ir pan. Žinoma, visam tam galima priešpriešinti Jėzaus išakymą mylėti priešus ir savo artimą kaip save patį, taip lyg ir demaskuojant visų ką tik išvardytų dalykų nekrikščioniškumą... Tačiau šis imperatyvas semiasi gyvybingumo ne iš savęs, o iš transcendentinio šaltinio, kuris yra nulemtas mano santykio su Dievu. Todėl krikščioniška meilė nėra mano dvasinės galios produktas. Ji manyje yra iš Dievo. Kai tai lieka nesuvokta, kiekvienas apeliavimas į moralumą virsta įkyriu ir atstumiančiu pamokslavimu. Moralę pagimdo tikėjimas,

bet ne atvirksčiai. Moralė, diegiama dėl savęs pačios, netenka ją įprasminančio pagrindo ir tampa moralizavimu, kuris dažniausiai turi priešingų pasekmių, negu buvo siekta. Todėl be prasmio eschatologinio horizonto, kurį pagrindžia religija, moralės skiepijimas neturi galios.

Manau, kad ši problematika turi būti orientuota į du klausimus. Pirma, kas gi yra ta vadinamoji religinė vertybė? Kas jai suteikia religinį statusą? Šia tema taikliai pasisakė Rūta Tumėnaitė, klausdama, kas yra pas mus jau madingu spėjus tapti dvasingumas. Ar tai ėjimas į teatrą arba į koncertą, ar pasėdėjimas prie žvakelės? Galima šį klausimą iškelti radikaliau: ar esama tokių religinių vertybių, kurios šiuolaikinėje visuomenėje nepakeičiamos bendražmogiškoms vertybėmis? Ar tai nėra tos pačios bendražmogiškos vertybės? Kokia yra religinės vertybės savastis, identitetas, be kurio žmogus negali teisingai egzistuoti? Jeigu kalbėsime apie etiką, tai reikia paklausti, ar vadinamoji auksinė taisyklė (elkis su kitu taip, kaip norėtum, kad su tavimi elgtųsi) nėra tas moralumo link vedantis dėsnis, kurio galiojimui, beje, visai nereikia Dievo?

Antras klausimas, kylantis iš pirmojo, yra apie religinės vertybės kaip tokios galiojimo sąlygas. Šiuo požiūriu prasmingas buvo Pauliaus Subačiaus pranešimas, atskleidęs religinės vertybės egzistencinę vietą visuomenėje. Iš tikrųjų Subačiaus iškeltas klausimas, ar dabartinėmis sąlygomis dar įmanomas religinių vertybių galiojimas, kai jos tampa diskusijų objektu ir faktiškai yra kvestionuojamos, o nėra besąlygiškai išplaukiančios iš pačios religijos absoliutaus autoriteto, pataiko, mano manymu, į problemos nervą. Jeigu vertybę kaip tokią mes identifikuojame kaip tam tikrą išskirtinį statusą turintį dydį, tai įrodo, kad mes turime galimybę rinktis. Šia prasme religija, žiūrint iš jos pačios perspektyvos, vertybių neturi. Ji pretenduoja į vieną, absoliučią ir nedalomą tiesą, galiojančią besąlygiškai. Mes galime kalbėti apie

religiją kaip vertybę, arba, geriausiu atveju, apie tam tikrą vertybes implikuojančią tradiciją, kurios šaknys yra religinės. Bet tada reikia pripažinti, kad dabar pasirinkdami ją kaip vertybę, remiamės ne jos religine kilme, o racionaliai suvokiama nauda. Todėl pati sąvoka – religinė vertybė – kvepia anachronizmu. Tokiu atveju manau, kad mūsų sąlygomis kalbėti tiek apie krikščionišką moralę, tiek ir apie jos skleidimo būdus yra beprasmiška. Neneigiu, kad Bažnyčia turi rūpintis moraliniu ugdymu, bet tai savaiminis rezultatas, jeigu jai sekasi vykdyti tikrąją paskirtį – skelbti Evangeliją. Vienintelė prasminga galimybė šiuo atveju lieka pats krikščioniškas tikėjimas...

Tarp Atėnų ir Jeruzalės

Antra sesija buvo skirta religijai ir filosofijai; beje, ji sutraukė didžiausią klausytojų būrį. Visi pranešimai buvo įdomūs savaime, kaip atskirų temų ar klausimų pristatymas. Neketinu vertinti pranešimų turinio kokybės, nes neturiu tam reikiamos kompetencijos. Labiau norėčiau atkreipti dėmesį į komunikatyvią dalyko pusę – kuo išsakytos mintys gali būti reikšmingos ir prasmingos mums čia ir šiandien.

Marija Oniščik kalbėjo, kaip galimas tomizmas šiandien. Iš tokio pavadinimo tikėjausi išgirsti apie tomizmo reikšmę ir aktualumą postmoderno sąlygomis, tačiau, jeigu teisingai viską supratau, pranešėja kalbėjo tik apie tomizmo interpretacijų variantus bei iš jų kylančias problemas. Neabejoju, kad tomistui visa tai turėjo būti labai įdomu, bet nežinau, ar tarp klausytojų tokių buvo. Dalius Jonkus supažindino su Ortegos y Gasseto gelmės ir tikėjimo filosofija – patraukliu intelektualaus religingumo modeliu. Gudriausia, nes saugią ir nepažeidžiamą poziciją užėmė Tomas Sodeika. Kalbėdamas tema „Ką dar gali religijos filosofija?“ ir išradingai kaitaliodamas akcentus ant pavadinimo žodžių, pranešėjas santūriai koketavo su filosofijos potraukiu ir impotencija religijos at-

žvilgiu. Vis dėlto į pasimatymą su religija filosofija čia ateiti neišdrįso, nors kvietė į jį ateiti kitus, tai iš dalies įvyko diskusijoje. Tad nepaisant vis iverpiamų Kierkegaard'o paradoksalių ištarų apie tikėjimą ir mąstymą, šis pasisakymas, greta retorinių ir erotinių (platoniška prasme) vingrybių ir dviprasmybių, nieko, išskyrus viliones filosofijos ir religijos pasimatymui, taip ir nepateikė. Nors pavykusi provokacija gal ir yra kaip tik tai, ko buvo galima tikėtis ir ko, regis, labiausiai ir siekė pats pranešėjas. Belieka apgailestauti, kad pats Sodeika vengė įsikišti į vėliau vykusią jo pranešimo išprovokuotą diskusiją.

Šią sesiją baigė religijos filosofijos gurmanams skirtas Ritos Šerpytytės pranešimas apie religiją filosofijos postmetafizinėje perspektyvoje. Mano galva (kuri čia pasirodė esanti ribotos darbinės atminties), tokio pobūdžio pranešimas, pasižymintis minties koncentruotumu ir netrumpais sakiniais, labiau tinka straipsniui, negu konferencijai. Komunikaciją sunkino dar ir tai, kad šių intelektualybių teko klausytis po kitų devynių pranešimų. Kiek supratau, kalbama čia buvo apie dabartinę postmetafizinę religijos filosofijos situaciją, po Apšvietos religijos kritikos žlugimo, po apmirusio Dievo mirties skelbimo, beieškant naujų transcendentinių fundamentų, bandant atsiremti į Martino Heideggerio filosofijos religinę „potekstę“, toliau plėtojama postmoderno sąlygomis, kaip antai bando tai daryti italų mąstytojas Gianni Vattimo. Nestebina, kad ir ši tematika diskusijos dėmesio nesusilaukė, galbūt dėl jau minėtų techninio pobūdžio priežasčių, o gal todėl, kad šios temos realijos, nors profesionaliam mąstytojui ir labai aktualios ir masinančios, neprofesionalui gana (nesakau, visiškai) svetimos, jeigu žiūrėsime iš mūsų lietuviškų tekstų ir kontekstų perspektyvos. Šia prasme postmodernas su savo slogučiais mums yra egzotiška importinė prekė, bet ne mūsų dvasinį ir intelektualinį klimatą užpildantis oras, kuriuo kvėpuoja visi.

Po pranešimų vykusį diskusiją nebuvo labai vykusį ta prasme, kad keičiant klausimą apie tai, *kaip* galėtų susikalbėti religija su filosofija, nebuvo klausama, apie *ką* ir *kodėl* jos turėtų kalbėtis. O būtent nuo to priklausoma, ar mes galime būti ir Atėnų, ir Jeruzalės piliečiai, anot vieno diskusijos dalyvio vaizdingo pareiškimo, ar tik arba – arba.

Jeigu susikalbėjimas suprantamas kaip galimybė ar net sąlyga religiją skleisti, kitaip tariant, kalbėti apie religiją *taip* ir *tam*, kad ja būtų galima patikėti ar įtikėti, tai toks tikslas atrodo labai abejotinas. Geriausiu atveju filosofija gali atverti erdvę tikėjimui arba parodyti radikalaus nihilizmo negalimybę. Bet tai tik formalūs dalykai. Religijos turinys negali būti filosofijos objektas. Ar galima logiškai pagrįsti ir verifikuoti, pvz., Kristaus atpirkimo auką? Ar galima logiškai paaiškinti Dievo meilę ir įrodyti jos naudą? Net ir įrodžius jos gerį ar naudą, pačios meilės tai nesukurs, nes remdamiesi logika mes galime suprasti, bet ne mylėti ar tikėti.

Panašu, kad šiuo klausimu sukamasi apie seną problemą tarp prigimtinės teologijos, kuri grindžiama logiškais samprotavimais (klasikinis pavyzdys – Tomo Akviniečio Dievo buvimo įrodymai), ir apreiškimo teologijos, kuri remiasi tikėjimu kontingentišku Dievo apsiereikimu istorijoje. Šis konfliktas arba dilema pasirodo vis kitais pavidalais – žinojimas ir tikėjimas, protas ir apreiškimas, imanencija ir transcendencija, kultūra ir religija ir t. t., ir yra gerokai senesnis už pačią Krikščionybę. Nedviprasmiškai jis išskyla jau Senojo Testamento laikais, pagimdytas vadinamosios išminties krizės, kai veiksmo ir pasekmės dėsniu paremtas tikėjimas pradėjo nebeatikti realybės. Naujajame Testamente apie tai kalba Paulius, kurio skelbiamas nukryžiuotasis Kristus graikams tėra kvailystė, o žydams – papiktinimas. Pasaulio išmintis, pasak Pauliaus, prieš Dievą pasirodo kaip kvailybė. Ankstyvieji Bažnyčios Tėvai ir apologetai visai siekė paliaubų tarp

proto ir apreiškimo, įrodinėdami, kad tikroji filosofija neprieštarauja, bet įrodo apreiškimo logiškumą, scholastika bandė – ne be rezultatų – šią taiką įtvirtinti, nors tai ir buvo „šaltojo karo“ taika, kurią negailestingai demaskavo reformacija su Liuteriu priešakyje. Apšvieta šventė įsivaizduojamą pergalę prieš religijos iracionalumą – dabar šios šventės pagirių metas, vadinamas postmodernu. Mat ima aiškėti, kad kovotojas, nugalėjęs priešą, pats neišvengiamai užima jo vietą ir tampa tuo, prieš ką jis pats anksčiau kovojo.

Ką visa tai byloja? Čia reikėtų ieškoti prasmingo klausimo, arba, remiantis hermeneutine logika, po visu dalyku užslėpto atsakymo, kuris pagimdo klausimą. Viena vertus, aišku, kad religija ir filosofija – tai du skirtingi būties modusai su nesuderinamomis metodologijomis (jeigu tam tikrą religijos sistemą pagrindžiantį principą apskritai galima vadinti metodologiniu). Kita vertus, prieš mus nenuginčijamas faktas, kad jau nuo Herakleito ir Platono iki Wittgensteino ir Heideggerio postmetafizinio mąstymo paženklinytoje filosofinėje erdvėje klausimas apie Dievą – nepaisant skirtingos šio žodžio-metaforos interpretacijos – vis dėlto nenumirė, kaip anksčiau skelbė Apšvieta, o visai neseniai – ir pragmatiškoji analitinė filosofija. Šio fakto ignoruoti negalima, belieka pasistengti jį suprasti. Gal vis dėlto pats filosofavimas savo prigimtimi yra ne kas kita kaip tam tikra religingumo forma? Kąkas verčia žmogų kelti baigtinio atsakymo negalinčius turėti klausimus apie egzistencijos prasmę ir tikslą. Heideggerio, ir ne vien jo, sakymu, būtis nebūties aki-vaizdoje išgyvena baimę ir rūpestį, kurie ir verčia klausyti iš esmės. Kalbėdamas apie nebūties ir mąstymo arba filosofijos santykį, Hansas Georgas Gadameris yra pateikęs įdomią mintį: „Mąstymui, norinčiam mąstyti mirtį ją atitinkančiu būdu, atrodo, nelieka nieko kita kaip mąstyti pačią baimę, arba, tiksliau pasakius, pačią baimę pripažinti kaip mąstymą“.

Vieną išsamiausių šios temos analizių mūsų laikais pateikė filosofo Willhelmo Weischedelio veikalas *Der Gott der Philosophen: Grundlegung einer Philosophischen Theologie im Zeitalter des Nihilismus* (Darmstadt, 1971–1972). Pasak jo išvados, filosofinė teologija reiškiasi kaip klausimas apie klausiamybės IŠ KUR kilmę. Weischedelis tai vadina Dievu: *Gott als das Vonwoher der Fraglichkeit*. Tačiau ši radikali klausiamybė, jos turinys išsisemia suvokimu, kad *Vonwoher*, arba Dievas, lieka paslaptis, kad lieka tik pačios klausiamybės faktiškumas ir kad žmogui nelieka nieko kita, kaip šią paslaptį pripažinti. Tačiau šis filosofų Dievas nėra krikščionių Dievas. Iš krikščioniškos pozicijos žiūrint, tai apskritai ne Dievas, vei-

kiau klausimas apie Dievą, erdvė ir galimybė Dievui...

Turbūt ir religiją, ir filosofiją, nepaisant jos skirtingų kalbėjimo būdų ir Dievo sampratų, sieja tas pats patirties šaltinis – baimė ir nuostaba būties ir nebūties akivaizdoje, pagimdanti amžinos ir išlaisvinančios tiesos troškimą. Viena eina į ją per logiką paremtą pažinimą, kita – per apreiškimo paremtą tikėjimą. Būdamos absoliučiai priešingos savo prigimtimi, jos negali apsieiti viena be kitos. Šiame kelyje joms lemta būti sąjungininkėmis, nepaisant jų potraukio konkuruoti, demonstruojant savo pranašumus. Idant instrumentas suskambėtų, reikia, kad juo kas nors grotų, o kad suskambėtų melodija, dar reikia ir kūrinio... ❧

Kuo aktualus Motiejus Valančius?

Šiomet sukako 200 metų nuo Motiejaus Valančiaus (1801–1875) – Žemaičių vyskupo, teologo, religinių raštų autoriaus, rašytojo, istoriko, švietėjo – gimimo. Jis dažnai vadinamas „ryškiausia žvaigžde mūsų XIX a. istorijos danguje“ (Vaclovas Biržiška); jo įtaka prasiskverbė į visas Lietuvos gyvenimo sritis. Jis vadinamas ir tautos blaivintoju, ir sumaniu kovotoju prieš rusifikaciją, ir lietuvių grožinės prozos pradininku. Vaižgantas „Pragiedruliuose“ Valančių pristato kaip tautos didvyrį. Į jį žvilgsnius kreipė poetai „žemininkai“, jo poveikį pabrėžė Vytautas Mačernis, Alfonsas Nyka-Niliūnas. Marcelijus Martinaitis stilizavo pagrindinį Valančiaus grožinės kūrybos principą – didaktiškumą. Sovietinės spaudos metais kuni-gams jo autoritetas buvo didžiausias

ramstis. Valančius dažnai vadinamas Žemaičių Didžiuoju, o XIX a. viduryje apibūdinamas kaip Valančiaus epocha. Kas sudaro Žemaičių vyskupo didybę? Kas jį sieja su dabartimi? Kuo jis aktualus Bažnyčiai, visuomenei, kultūrai? Ar suvokiame Valančiaus kaip „idealaus vyskupo“ asmenybės ir darbų visumą? Kas lėmė jo veiklos sėkmę ir efektyvumą?

Apie Motiejaus Valančiaus ir dabarties sąsajas maloniai sutiko pakalbėti prof. *Vanda Zaborskaitė*, dr. *Antanas Kulakauskas*, dr. *Paulius Subačius*, Žemaičių vyskupystės muziejaus Varniuose direktorius *Antanas Ivinskis*, kun. *Julius Sasnauskas OFM*.

Vanda Zaborskaitė. Mane labai nudžiugino žurnalo iniciatyva pakalbėti apie Motiejų Valančių ir dabartį.

Valančiaus sukaktuvės – labai reikšminga data ir Bažnyčiai, ir kultūrai, ir visuomenei. Bet man atrodo, kad Valančius yra visiškai neaktualizuotas. Per minėjimus jis buvo apibūdinamas kaip švietėjas, blaivintojas, žinoma, Bažnyčios atnaujintojas, tačiau vyravo istorinis požiūris. O klausimas, ką Valančius reiškia dabarčiai, galima sakyti, beveik nepajudintas. Paprastai iškeliami jo, kaip blaivintojo, veiksni, bet tai, man atrodo, sritis, kur Žemaičių vyskupą galima mažiausiai suaktualinti, nes nei jo veiklos metodai, nei motyvacija dabar neturi reikšmės. Čia yra neatitiktumas tarp to, kas Valančius buvo savo laiku ir kas yra šiandien. Ką galima pasakyti apie Valančių ir Bažnyčios viešąją veikimą? Pvz., labdara, karitatyvinė veikla yra svarbus Bažnyčios veiklos kelias, bet Valančiui tai nelabai būdinga, nes jis nemėgo ubagų, išmal-dos. Tokio veikimo patronu Valančius negalėtų būti.

Dar vienas aspektas – Valančius kaip švietėjas daug svarbesnis negu Valančius – špitolių statytojas. Daug švietimo žmonių buvo nusivylę, kai švenčiant Lietuvos mokyklos 600-ųjų metų jubiliejų nebuvo leista prie katedros pritvirtinti paminklinės lentos. Net nežinau, kodėl.

Paulius Subačius. Per Valančiui paminėti skirtus renginius dažnai buvo kalbama apie tai, kas neatitinka istoriško jo paveiklo. Vyskupas buvo pristatomas kaip didaktiškus apsakymėlius kūręs rašytojas, išreiškęs primityvų liaudiškumą. Koncertavo pseudotautiniai „Lietuvos“ stiliaus ansambliai, nors Valančius yra rodęs subtilaus dėmesio autentiškai etnografijai, o jo rašymo stilius byloja apie sąsajas su gaivališku žemaičių folkloru.

V. Z. Gal akivaizdžiausia sąsaja tarp Valančiaus laiko ir dabarties: tai visuomeninio socialinio lūžio epochos – baudžios panaikinimas bei naujų laikų pradžia ir sovietmetis bei naujas laikotarpis. Ypač įsidėmėtinas jo požiūris į kaimietį. Jis ugdė

iniciatyvų, veiklų, verslų žmogų, ne labdaros adresatą, o tokį, kuris pats norėtų ir mokėtų savo gyvenimą tvarkyti. Šia prasme vyskupas galėtų būti verslumo (smulkiojo verslo) pavyzdžiu ir globėju, taip pat pavyzdžiu, kaip ugdyti pilietinę visuomenę. Valančius mokė šviestis, steigti slaptas mokyklas (knygnešių sąjūdis), galų gale kurti blaivybės, rožinio brolijas, tretininkų organizacijas, pratino kaimo žmones organizuotis.

Valančius aktualus dar ir tuo, kad šokiravo savo meto dvarininkiją, nes buvo muzikų vyskupas, orientuotas į žemuosius plačiuosius visuomenės sluoksnius. Galima sakyti, jis sulaužė gana tradicinį Bažnyčios ryšį su valdančiąja visuomenės viršūne. O dabar Lietuvoje akivaizdi Bažnyčios sąsaja su dešiniuosiomis politinėmis jėgomis. Pačiai Bažnyčiai, man atrodo, būtų svarbu parodyti, kad krikščioniškos vertybės puikiai dera ir su kairiąja visuomenės orientacija.

Antanas Ivinskis. Valančiaus jubiliejui skirti renginiai vyko Vilniuje, Klaipėdoje, Kretingoje, Telšiuose, Varniuose, Šiauliuose, Plungėje (beveik visur čia buvo surengti minėjimai, konferencija). Ryškiausias įspūdis buvo Varniuose, kur pati atmosfera – nesumeluota, tikra. Pvz., čia pasiklausyti mokslinių pranešimų atėjo apie 100 brandžių varniškių.

Kitur vyravo minėjimų stereotipai: kai Valančius suklupdė tautą „Pulkim ant kelių“, taip visi ir tebeniūniuoja odes liaudies vyskupui. O iš tikrųjų Valančius buvo labai aukšto meninio skonio žmogus (pvz., jo rezidenciją Varniuose puošė Pranciškaus Smuglevičiaus paveikslai). Ir minėjimų stilistika tiesiog neatitiko tikrojo Valančiaus, jo interesų, pažiūrų. Galima aiškiai just, kur Valančius yra gyvas, o kur per didžiųjų jo kultūros projektų privatizuotas idėjas tik vaizduojamas toks. Dar nesuprantama, kad jis buvo ne tik muzikų vyskupas, bet ir aristokratas.

Atrodo, prie Valančiaus minėjimui skirtų renginių prisidėjusios įstaigos

ir organizacijos visų pirma stengėsi pataisyti savo finansinius reikalus ir gauti kuo daugiau lėšų savo poreikiams. Suprantama, tada sunku paremti didesnius projektus, išskyrus raštų leidimą ir paminklą Valančiui.

Antanas Kulakauskas. Čia galima kalbėti apie istorizmo principą: ar adekvačiai pažįstame tikrąjį Valančių. Masinis mentalitetas didžiausias istorines asmenybes supranta pakankamai suprimityvintai. Ir šiuo požiūriu kitaip negali būti. Tai mąstymas pagal klipų logiką.

Galiu pasakyti, kad dar maždaug prieš 15 metų lankantis Varniuose jautėsi, jog čia Valančius gyvas. Kalbant apie žymių istorinių veikėjų didumą, reikia pasakyti, jog jį apskritai lemia asmenybės integralumas ir tai, kiek jį atitinka savo laikotarpį. Turint omenyje Valančių, tai jis visa galva pranoko gyvenamo meto bajorų ir valstiečių mentalitetą. Žemaičių vyskupo būdingiausi bruožai – išmintis ir veiklumas visose srityse. Tai suvokė ir jo amžininkai: tiek priešininkai, tiek, ko gero, pati liaudis. Caro valdininkų dokumentai prieš 1863 m. sukilimą liudija, kad Valančius – didi asmenybė, XIX a. šiame krašte išsisknijęs nekvestionuojamas autoritetas. Ir rusų valdžiai tai atgrasė imtis prieš Žemaičių vyskupą kokių nors represijų, nors niekam nebuvo paslaptis, kad jis veikė prieš ją. Tokių asmenybių būna labai retai.

A. I. Valančiaus keistą didumą rodo ir tokie faktai. Kun. Antanas Juozapavičius prieš karą klebonavo Varniuose (mirė 1940 m.) ir surinko Valančių prisimenančių žmonių atsiminimus. Vyskupo paveikslas juose nėra vienodas. Vyresni prisimena, kad jis riestainį yra davęs, jaunesni kalba jau fantastinius dalykus – apie Valančiaus kovą su burtininkais, demonais. Tiesiog matome, kaip mitas atplyšta nuo asmens ir paverčia jį mitiniu simboliu kaip Viduramžiais.

A. K. Norėčiau pastebėti, kad Va-

lančiui nebūdinga priešprieša tarp aristokratiškumo ir demokratiškumo. Neslėpdamas savo liaudiškos kilmės, jis buvo savas žmogus bajorų salonuose, t. y. suvokė, kad norint ką nors padaryti, reikia „žaisti“ pagal savo meto taisykles. Bet kartu Valančiaus nuostata bylojo: dabar visi (ir valstiečiai) turime būti kaip asmenys ponai. Taigi jis pripažino, jog reikia keisti stereotipinius, iš baudžios išplaukiančius žmonių santykius.

P. S. Kuo Valančius kaip vyskupas galėtų būti Bažnyčiai pavyzdys dabartinių pilietinių įtampų akivaizdoje? Jis nepalaikė vienos visuomenės grupės, buvo *visų* tikinčiųjų katalikų ganytojas. Valančiaus pastoraciniuose laiškuose „Ponai“, kaip įprasta, rašomi didžiąja raide, bet laiške apie rengiamą baudžios panaikinimą „Žmoneliai artojai“ jau taip pat rašoma didžiąja raide. Po to ir „Ponai“, ir „Valstiečiai“ – jau taip pat rašomi didžiąja raide.

A. I. Svarbiausia, kad Valančius tą valstiečių orumą *de facto* ir pakėlė.

Julius Sasnauskas. Džiaugiuosi, kad dabar Valančius „iš to aktualumo tarsi išimtas“. Juk Bažnyčiai sovietiniais laikais jis buvo visų pirma kovotojas prieš rusifikaciją arba blaivybės apšaltalą. Pirmoji Valančių turi atrasti pati Bažnyčia, juk jis buvo vyskupas, teologijos mokslų daktaras, dėstytojas. Tad derėtų kalbėti ne tik apie jo išmintį ir veiklumą, bet apie jo tikėjimą, Evangelijos supratimą. Valančius dabar aktualus kaip evangelizuotojas, apimantis blaivybę, švietimą, ūkį, verslą. Šiuo metu tokio ganytojo neturime ir nežinia, kada jis bus. Valančius labai gerai buvo susipažinęs su savo vyskupijos parapijomis, Sutvirtinimo sakramentą suteikė daugiau kaip 600 tūkst. žmonių. Tuo Žemaičių vyskupo kapitalu gyveno dar nepriklausoma Lietuva. Todėl jo susiaurinimas, vienos kurios jo veiklos srities iškėlimas trukdo suvokti visą Valančių.

Juozas Ambrazevičius yra rašęs,

kad „vyskupas Motiejus jėga veržėsi į dangų su visais ganomaisiais...“. Jo tikslas, kad ir kaip tai banaliai skambėtų, buvo sielų išganymas ir Evangelijos skelbimas. Dabar yra atsiradusi tarsi Valančiaus suvokimo spraga, nes kaip kovotojas su stačiatikybe jis neaktualus.

V. Z. Vis dėlto savo publicistikoje Valančius stačiatikybę labai smerkia, tai ypač akivaizdu šiuolaikiniame ekumeniniame kontekste.

A. K. Bet reikia prisiminti politines aplinkybes...

J. S. Kita vertus, vyskupas labai klausė popiežiaus ir vykdė Vatikano nurodymus.

V. Z. Stačiatikybė anuo metu buvo politinis įrankis.

A. K. Ir Valančius čia užėmė gynybinę poziciją. Toks griežtas požiūris buvo ne apskritai į stačiatikybę, o kaip į valdžios įrankį, nors stačiatikybę ir valdžios institucijas sunku atskirti. Žmogus, persikrikštijęs stačiatikiu, galėjo ne tik Sibiro išvengti, bet dar ir žemės gauti kur nors Gudijoje.

J. S. Atrodo, rusų valdžia skyrė lenkus ir lietuvius katalikus.

A. K. Čia Valančius irgi „žaidė“. Nors politika nebuvo svarbiausia jo veiklos sritis, didesnio politiko kaip jis XIX a. nematau, nes jis sugebėjo pergudrauti visus, taip pat ir caro valdžios pareigūnus.

P. S. Kai dabar kalbama apie Valančiaus santykius su valdžia, atrodo, pasąmonėje slypi nenoras aktualizuoti šį jo veiklos aspektą. Akivaizdu: vyskupas bendravo su carine administracija, kiek reikėjo, bet niekada neperžengė aiškios religinių ir vyskupo jurisdikcijos požiūriu neleistinų nuolaidų ribos, kurią brėžia Bažnyčios mokymas ir tradicija. Tad,

viena vertus, jis buvo didis diplomatas ir politikas, kita vertus, nepaprastai principingas ganytojas. Sovietinės ir šiaurinės Lietuvos minkštakūniškumo kontekste Valančiaus pavyzdys, kaip galima suderinti tvirtą stuburą ir įvairius taktinius manevrus, kelia pernelyg daug moralinės atsakomybės dilemų.

J. S. Man jis yra pavyzdys, kuris pagal Evangeliją visiems tapo viskuo.

A. K. Priekaištaujama, kad Valančius aprobavo lietuvių maldaknyges rusiška abėcėle. Jo nuostata buvo: jei bus lietuviškas raštas rusiška abėcėle ir valdžia nesikiš į patį turinį, tegu būna. Bet kai pamatė, kad tai įran-

kanonus – kol knygos nebuvo nieko priešingo tikėjimui, jis dėjo *imprimatur*, kai tik atsirado neleistinų pataisų – atsakė tai daryti.

V. Z. Valančių galima laikyti konformistu ta prasme, kad jis žinojo, ko laukti iš rusų valdžios ir kaip jos tiesiog neerzinti. Pavyzdžiui, jis surinko visas rusiškas rubriceles, uždarė į spintą, bet jų demonstratyviai nedegino. Čia konformizmas – tam tikras politinis gudravimas.

A. K. Vis dėlto caro valdžia nelygintina, pavyzdžiui, su Stalino valdymu, kai buvo stengiamasi Bažnyčią iš viso sunaikinti.

V. Z. Neabejotina, Valančius labai tvirtas Bažnyčios žmogus, bet kartu jis turėjo ir kultūrinių interesų: švietėjų pasauliečių telkimas, domėjimasis tautosaka.

A. K. Čia nereikėtų atskirti buvimo Bažnyčios žmogumi ir rūpinimosi kultūros interesais.

V. Z. Žinoma, tik aš prieš Valančiaus bažnytinės veiklos absoliutizavimą.

A. K. Tai priklauso nuo to, kaip suprantame bažnytinius interesus. Ar Bažnyčia užsidaro kaip sovietiniais laikais ir lieka tik tikinčiųjų poreikių tenkinimo institucija, ar ją suvoksime daug plačiau...

P. S. Valančius nepriešino religinės ir pasaulietinės literatūros.

V. Z. Valančius neapsiribojo Bažnyčios, katalikybės reikalais, apie jį telkėsi ir pasauliečiai: Simonas Daukantas, Mikalojus Akelaitis, Laurynas Ivinskis. Valančiaus veiklos sėkmę lėmė ir nepalyginamai didesnis vyskupo autoritetas. Jo žodis buvo daug veiksmingesnis anuo metu negu dabar, antra vertus, pats Valančius buvo be jokios moralinės dėmės.

Vincas Grybas. Vysk. Motiejaus Valančiaus paminklo eskizas. Gipsas. 1930

kis stačiatikybei brukti, tada užėmė aiškia, tvirtą poziciją. Tad Valančiaus nebūtų galima pavadinti nei kolaborantu, nei konformistu.

P. S. Vyskupas tiesiog elgėsi pagal

A. K. Valančius pasiekė tai, ko anksčiau nebuvo; prieš jį dirbę Bažnyčios hierarchai to skrupulingai ir nesiekė. Šiuolaikinėje visuomenėje toks poveikis būtų neįmanomas. Bet dabartinės Bažnyčios uždavinys – rasti šių dienų visuomenę atitinkančius veiklos metodus. Ne paslaptis, kad Jonas Gintila ir kiti vyskupijų valdytojai darė kompromisų su sąžine. Be to, sėkmę lėmė Valančiaus veiklumas ir gebėjimas organizuoti. O prieš prasižengėlius buvo naudojami ir įvairūs moralinio spaudimo būdai.

P. S. Valančius ne tik atnaujino dvasininkijos sudėtį, pertvarkė kurijos aparatą. Klebonai, dekanai buvo „užpilti“ raštais, reikalaujama į nurodymus nedelsiant reaguoti. Ypač svarbios buvo Valančiaus vizitacijos. Sukilimo išvakarėse jis Romai pranešė: visas parapijas per dešimt metų aplankiau mažiausiai du kartus. Kiekvienai vizitacijai parapija ruošėsi kelis mėnesius, ant kojų būdavo pakeičiami ne tik kunigai, bet ir valstiečiai bei dvarininkai. Gana paprastos administravimo priemonės buvo labai veiksmingos, nes taikomos sistemingai ir apgalvotai.

A. K. Valančius – ne tik puikus vadybininkas šiuolaikine prasme, bet

taip pat modernėjančios visuomenės vyskupas, modernizacijai davęs nepaprastai stiprų postūmį.

J. S. Beje, esu matęs kelias tų gaudamų raštų registravimo parapijose knygas. Įdomu, kad XIX a. antroje pusėje eina laiškas po laiško, paskui jie staiga dingsta. Kaip vis dėlto Valančius sugebėjo dvasininkus priversti dirbti ir imtis atsakomybės!

Pagalvojau, kad Valančius dabar galėtų įkvėpti ir Vatikano II Susirinkimo nuostatas įgyvendinti, nes tuo laiku jis su Bažnyčia ėjo koja kojon. Valančiaus – kaip asmenybės ir kaip vyskupo autoritetas – visai įmanomas šiandieninėje Lietuvoje. Pavyzdžiui, tėvo Stanislovo, monsinjoro Kazimiero Vasiliausko populiarumas, nors kartais ir nesveikas, vis dėlto yra įrodymas, kad žmonių kunigas turi autoritetą. Žmonės limpa prie to dvasininko, kurį mato renginiuose, mato bendraujantį su žmonėmis, kurį laiko savu. Po Valančiaus Lietuvoje nebuvo ganytojo, veikusio taip plačiai ir paprastai. Man labai rūpi, kad Bažnyčia atrastų Valančių ne kaip siaurą moralizuotoją, blaiivybės apaštala, lietuviybės gynėją, bet kaip europinio masto ganytoją. ❧

Parengė G. M.

ti nėra labai sunku, be to, Lietuvoje daug raštingų ar tokiomis save laikančių žmonių, o ir grafomanijos potvynis, išgašdinęs ne vieną literatūros kritiką, dabar imtas vertinti atidžiau, kaip jėga, kurią naudinga pažinti. Daugiausia provincijos auditoriją „kultūrinantys“ poezijos pameistriai įtvirtina lengvai tiražuojamas ir įsime-namas, plačiai pasklindančias masių vertybes ir jų mąstymo standartus. Popliteratūra, legalizuota Atgimimo laikais ir atliepusi ilgai balso nekėlusios visuomenės poreikius, dabar iš tolo akina viršelių blizgesiu lentynose. Leidėjai bei rėmėjai ją pristato kaip paprastų žmonių nuotaikų barometrą (šiam kontekste dera paminėti ir sakinės-dainuotinės kūrybos „perliukus“, „Dviračio žynių“ kupletus) ar kaip alternatyvą nesuprantamiems šiuolaikinių menininkų eksperimentams (juk kičo kūrėjai visada apeliuoja į tradicijos ir grožio jausmą). Lėkštas vulgarumas ir pigus sentimentalumas – geriausiai estetinės intuicijos stokojančią sąmonę veikiantys dirgikliai, tad ganėtina reali atrodo grėsmė, kad madingus emancipuotų europiečių ginčus apie postmodernizmo erą netrukus gali nuslopinti visus aštrius kampus užglostančio ir nuo galvojimo prievolės išvaduojančio grafomanijos balzamo svaigulys. Lietuvių literatūrinei tradicijai, kuriai, pasak Tomo Venclovos, ir šiaip nesvetimas polinkis į alkoholinę-armonikinę stilitiką, tokiomis aplinkybėmis grėstų sunkios pagirios.

Kokiomis mintimis šiandien gyvena tie, kurių samprotavimai ir kūryba pasiekia skaitytoją iš spaudos puslapių, užklydus į vis retėjančius poezijos vakarus ar netyčia įsijungus elektroninės žiniasklaidos aparatą? Tai daugumoje interviu pasitaikantis klausimas: kuo gyvenate, kaip šiandien jaučiatės, ką manote veikti ateity?.. Kūrėjas turbūt nejaukia sudreba („negi taip prastai atrodau, kad tokia svarbi mano nūdienė savijauta?“), kartais, atvirksčiai, apsidžiaugia gavęs progą išlieti nuoskaudas dėl blogai sutvarkyto pasaulio (idealu, jei jis turi

Nuovargio ženklai

MANFREDAS ŽVIRGŽDAS

Lėtais, bet atkakliais žingsniais į ežerų, lygumų ir poetų šalį besibraunant pavasariui, net ir stropiausiai skaitytojui sunku ilgiau susikaupti ties giliamintišką mokslingumą spinduliuojančiais tomiais. Atvertę knygą ar kultūros būtį bei buitį apžvelgiantį (kartais tiesiog apverktį) savaitra-

tį, nesąmoningai kreipiame drovias akis link tvarkingomis eilutėmis išdėlioto ar ryžtingai sulaužyto, skeveldromis pabirusio teksto – eilėraščio. Poezijos situaciją šiandien daug kas laiko nepavydėtina – žodžių muzika ir prasmių sąskambiais besimėgaujantių keistuolių būrelis linkęs retėti. Eiliuo-

jam vienam rezervuotą tribūną spaudoje). Už šiuos pasisakymus gerokai vertingesnė ar daugiau pasakanti apie autoriaus išgyvenamus pakilimus ir nuosmukius yra pati kūryba, joje pasklidę prasmės vienetai.

Žodžiai sau pačiam: atsigręžimas į buitį ir prozą

Pervertus poezijos publikacijas, per vieną mėnesį pasirodžiusias įvairiuose leidiniuose, prieš akis iškyla *imago poetae tremenda*, kurią senais laikais atpažino Jonas Aistis – būtybė, net su pačia savimi nerandanti bendros kalbos, tačiau dėl to, kitaip nei ankstesnių kartų kūrėjai, pernelyg nesisielojanti: susitaikoma su puikiai išmokta tiesa, kad komunikacija su kitais prasmių žaismo dalyviais neefektyvi, visi pavidalai reliatyvūs: „bendrauju su savim kaip su pamėnu / ir nežinau ką iš savęs išsiderėt / pajuodusiu senos pušies kamienu / nuskrieja išsigandus voverė“¹. Poeto figūra ir eilėraščio subjektas kurio nors kito autoriaus vaizduotėje susilieja, skaitytojui užkraunama sunki pareiga įsiklausyti į čia pat ekspromtu kuriamas metaforas ar įsijausti į iš sąmonės srauto gėmės besiveržiančio žodžio, kuris perkošiamas griežtos logikos ar laisvų asociacijų tinklais, jėgą ar bejėgiškumą: „žodžiai tik žodžiai kalba paprasta nepatraukianti / kad net gėda klausytis net gėda / su tokia poezija tokiom skylinėjančiom gyslom, krūme“². Atsispyrus nuo gamtos objektų (į krūmus ir išsigandusias voveres, aišku, žvelgiama išskylančio miestiečio akimis), nuo jų nepaneigiamo konkretumo, nerinama į iki skausmo pažįstamą kūrybinių kančių vandenyną: sukuriamas eilėraštis apie eilėraščių. Tačiau poetai šiais laikais nėra hermetiški, kaip

gali pasirodyti nenuovokiam diletantui: jie kaip tik atvirauja, pateikdami visuotiniam dėmesiui savo „dainos gimimo“ ataskaitą – iš kur atkeliauja idėjos, kaip dirbama su įvaizdžiais. Negėda ir prisipažinti rašant „nepatraukiančia kalba“, pademonstruoti, kaip iš prozaizmų išsunkiamą juose glūdinti energija. Gamtoje aptinkama kaita, spontaniškas pradai, svarbus besipriešinant tvarkingai klasikinei poetikai (neaišku, ko siekiama mez-

Iliustracija Donaldas Kajoko eilėraščių rinkinei „Tylinočio aidas“. 1988. Dail. Alfredas Žalys

gant komunikaciją su savo *alter ego*: „ir nežinau ką iš savęs išsiderėt“), tačiau (bent jau Antano A. Jonyno atveju) atsižvelgiama ir į formaliąją tradiciją: pasirenkamas išbandytas soneto modelis, literatūros istorijai reikšminga erdvė (Veimaras). O štai kitas autorius (Gintaras Bleizgys) užima radikalesnę poziciją: kreipiasi į neišvaizdų krūmą (šiandien kategoriškai vengiama kalbėtis su rože ar lauro medžiu), nors ir žino nesulauk-

sią patarimo, be to, prabyla kalba, kuriai nereikia pašnekovo.

Yra ir tikinčių, kad poezijos įtaiga galima atnaujinti vien prozinėmis priemonėmis, per tamsų ir klaidų metaforų mišką nutiesus siužeto, nuoseklaus pasakojimo taką. Štai Vytautas P. iš Švendrių paprastutei istorijai apie tai, kaip negerai šventadienį kaimynams matant darbuotis pjūkleliu, suteikia kone metafizinį pavadinimą „Tuštuma“. Esama net dienoraštinio pobūdžio užuominų, rodančių, kad sąmoningai atsisakoma distancijos tarp fikcijos ir tikrovės (tai labiau įprasta išpažintinei ar momentinius išpūdžius fiksuojančiai poezijai): „nuo ryto skaičiau šį bei tą ir net rašiau tą bei šį“³. Pasirinkus neornamentuotą kalbą, išsklinda žanrų ribos. Tai technologijų sąmyšio laikais neatrodo itin nauja: verlibras dabar virtęs beveik norma, nevaržoma kūrėjo išraiškos laisvė, nebėra kanonizuotų ar uždraustų temų. Vis dėlto laisvę žmonių pasaulyje neretai keičia niveliacija, pasibodėjimas visomis galimomis prasmėmis ir įvaizdžiais. Tada iškyla teksto „išvalymo“, metaforų šalinimo būtinybė, reguliariai sureikšminama (struktūralistų, pvz., Jurijaus Lotmano, nuomone) tam tikrais literatūros istorijos raidos etapais. Matyt, poetai ėmė jausti, kad eilėraščių struktūra nebeatlaiko kitų žanrų ar užtekstinės tikrovės spaudimo, todėl ją reikia keisti...

Proziškos buities įvaizdžių veržimasis į eilėraščių erdvę tradicinės sanklodos kūrėjų parodomas kaip negatyvios dabarties destruktivus iššūkis, į kurį atsakymą pateiks laikas, su viltimi pasitinkamas naujas tūkstantmetis: „ir gariūnams geismų užsivėrus atsiveria esmės / [...] iki duonos naujos kokių tūkstantmetį dar iškęsim“⁴. Aiškiai jaučiama vertybinė priešprieša, skiriamas gėris,

¹ Jonynas A. A., „Du Veimaro sonetai“, in: *Šiaurės Atėnai*, 2001 03 10, Nr. 10, p. 2.

² Bleizgys G., „Gamtiškasis“, in: *Šiaurės*

Atėnai, 2001 03 03, Nr. 9, p. 2.

³ Vytautas P. iš Švendrių, „Tuštuma“, in: *Literatūra ir menas*, 2001 03 09, Nr. 10, p. 4.

⁴ Baliukonytė O., „Iš priešaušrio kuždesių“, in: *Šiaurės Atėnai*, 2001 03 03, Nr. 9, p. 7.

tvarka ir blogis, palaidumas: „esmės“ ir „gariūnai“. Socialinio gyvenimo atgrasios realijos, nuo kurių nenusisukama autentiškos tiesos vardan, toje pačioje strofoje susisiekiama su archajine lietuvių pasaulėvaizdžio atrama – duonos simbolika. Taigi Onés Baliukonytės eilėraštyje užaštrinama poetizmo ir prozaizmo priešprieša, įkvėpimo semiamasi iš įtampos. Kadangi priešingų pradų kova begalinė, tai ir įkvėpimo ištekliai atrodo neišsenkami.

Spaudos puslapiuose debiutuojančių jaunų poetų kūryboje etinę įtampą, apsaugančią dvasios pasaulį nuo subyrėjimo, keičia jau išnaršytos tikrovės vaizdas: plačiai po lyrinio subjekto akiratį pabyra daiktų nuolaužos, laiko ir erdvės orientyrai blankūs ir atsiktiniai. Viena poetė, lipdydama įvaizdžių koliažą, taip pat mini esmę, nors lieka neaišku, ką ji čia žymi: „Artėju link vinies smaigalio, / Tuščių laikraščio pastraipų, / Baltų naktų pasirodymo / Šiaurės pašvaistės esmėje“⁵. Tuštumos, trūkumo jausmas, kuri išreiškia balta spalva, sienoje įkalta vinis be paveikslų, taip pat kyla iš esmės patyrimo, nors poetė ir pripažįsta artėjanti link ribos, už kurios prasminės atramos netenka autoriteto.

Stabtelėjimas ištuštėjusioje vietovėje

Nuovargio atmosfera dvelkia iš naujausių Donaldo Kajoko eilių. Klausama savęs ne tik kur eiti, bet ir apskritai, ar žygis turi prasmę. Kovos ir ieškojimų įkarštis atvėses, pasitikėjimas savo galia išgaravęs, buvęs herojus apatiškai apmąsto savo kariaunos lėtą žlugimą: „Ar mums verta keliauti toliau? / pailsai? mirtinai pailsau / būgnai trata tyliau ir tyliau/ tartum sau“⁶. Galima numanyti, kad poetas silpstančio karo vado metafora šifruoja nūdienę situaciją – intelektinių pajėgų

išsekimą, būdingą pretendentams į autoriteto poziciją (tarp menininkų plačiai paplitęs „amžino opozicionieriaus“ vaidmuo). Kita vertus, tai ir intymaus atvirumo akimirka: pakiliais posmais šaukiąs tautą dainius nūnai atrodytų lyg koks anachronizmas. Moderni poezija apskritai vengia retorinių kreipinių, daug dažniau tiesiog klausama ir sau tyliai atsakoma. Kūrėjas nesutinka būti skaitytojo vedliu, jis renkasi Rytų išminčiaus pozą: svarbu išsiklausyti į save, nes pasitikėti galima vien savo juslėmis ir potyriais; kalba turi būti taupi, reikia keliais štrichais apibrėžti išpūdį ar nuotaiką, nepasiduoti tuščiažodžiavimo pagundai. Iš atskiros frazės galima išskirti sudėtingą filosofinę potekstę, nors ir paslėptą po paprastų, gal net banalių įvaizdžių apvalkalu. Tokia poezija skaitoma lengvai, tačiau suprasti ją sunku: interpretuojamas dažnai apsi- gauna paveiktas paviršinės kasdienių žodžių įtaigos. Šio tipo eilėraščiuose vengiama stiprių aistrų, šokiruojančių posūkių – prieš išstariant mintį, ji gerai apmąstoma, todėl atrodo, lyg skaitytum įdėmaus filosofo, stebinčio nepalaujamą gamtos ir žmonių pasaulio kaitą, pastabas.

Dvasinio išsisėmimo pajauta, kaip žinia, mąstytojų aplinkoje būna patogus atsparos taškas pradėti dialogą apie viską ardantį laiką. Tokie pašnekesiai iki galo neaprepia ir neišsprendžia proto galimybes pranokstančios problemos, galbūt todėl svarstymai apie nusivylimą priklauso amžinųjų žmonių neraminančių temų ratui. Atsidėjimas pradžios ir pabaigos, prasmų ir beprasmybės refleksijoms kartu turėtų rodyti ir kūrėjo pasiektą idėjinio brandumo lygį; jam jau nebentinka pasiduoti vidiniam balsui, be užuolankų vertinančiam kūrybinių pastangų rezultatą: „kad net gėda klausytis net gėda“ (Bleizgys). Tiesa, ir meditacinės mokyklos atstovai (tarp kurių viena ryškiausių figūrų

yra Kajokas) pripažįsta, kad poeto žodis netobulus, paleistas į pasaulį, po kurio laiko sugrįžta neįgijęs gilesnės užtekstinės prasmės, „partolsta“, t. y. iškyla nutolusiu, susvetimėjusiu pavidalu: „nueina eilutė, nuklibikščiuo-ja // žiū – / jau ir partolsta“⁷. Nepasitikima žodžiu, neneigiamas jo luošumas – išraiškos plano ir semantikos nedermė, bet kalba vis tiek lieka vienintelė kūrybos medžiaga: poetas neturi kito pasirinkimo... Komunikacija linksta į susvetimėjimą, vienakryptį monologą, žmonės pavargsta ir sensta, o medituojančiojo ramybę, nepaisant jo atsiribojimo pastangų, atrodo, trikdo tie patys klausimai, kaip ir kelyje paklydusį žygūną: „būgnai trata tyliau ir tyliau“.

Dėl šiuolaikinio žmogaus vienatvės ir nekomunikabilumo kaltas abejingumas kito kalbai, persisotinimas tuščia žodžių ornamentika, kai nesąmoningai trokštama tylos, užuot pasimėgavus eilėraščio tobulu skambesiu, kai nebeatpažįstama sava erdvė ir suyra asmenį, vietą ir laiką apibrėžiantys ženklai. Tai katastrofiška padėtis, tačiau, pvz., Kęstučio Navako lyrinis subjektas apie ją kalba be jokių intonacinių pokyčių, jam nesvarbu, kuri šiandien diena, kur jam lemta šįvakar apsisototi ir kaip prabilti negirdint savo paties balso, ką pasakyti tiems, kurie nesiklauso: „mums vata ausyse – visos kalbos teprimena tylą / ir keista ši tyla – tarsi choras pamirštų žodžius / ir nėra dabarties tik diena kurios temos sudyla / vos parėjus namo taip nedrąsiai nelyg į svečius“⁸. Jo sukonstruotame pasaulyje maža nuorodų į konkrečius daiktus, apmąstomas žodžio ir tylos ryšys, atsietas nuo neišvengiamo žmogaus išsipareigojimo, būtinybės įteisinti save laiko ir erdvės koordinacinių plokštumoje (kalendorius nuplėšytas, ir nėra prasmės jo klįjuoti iš naujo – atsiveria lyg ir utopinio, mitinio, pasibaigusio laiko sfera). Čia veikia pabrėžtinai asociali būtybė,

⁵ Razumaitė J., [eilėraščiai], *Nemunas*, 2001, Nr. 2/3, p. 11.

⁶ Kajokas D., „Vėlyvasis“, in: *Dienovidis*,

2001, Nr. 2, p. 15.

⁷ Kajokas D., „Eilėraščių rašymas“, in: *op. cit.*

⁸ Navakas K., „Nuplėšytas kalendorius“, in: *Šiaurės Atėnai*, 2001 03 17, Nr. 11, p. 9.

tvarkingai surimuotomis strofomis tarsi kompensuojanti žmogiškų santykių nepatvarumą, išorėje tvyranti chaosą.

Durys žodžiui išeiti

Bene daugiausia pastaraisiais mėnesiais publikuojamas poetas – Aidas Marčėnas. Greta nostalgiško išžiūrėjimo į prarastus, ankstesne šviesa nebešvytėjančius laikus ir laukus savaimė išsirutulioja senstančios dvasios, liūdesio dėl juslių nusilpimo, perėjimo nuo intensyvių aistrų prie pastabaus ir šalto tikrovės stebėjimo tema. Autorius neatrodo visai susenęs ar prislėgtas staiga užkrautos klasiko atsakomybės. Tiesiog pasitvirtina kritikų prielaidos ir nuogaštavimai: poetai, nuolat eikvodami vaizduotės energiją, ima stokoti kūrybinio stimulo, paskatos, jiems periodiškai būtina atsinaujinti; antraip kryptama (menkesnes tos energijos atsargas sukaupusių) link išsirašymo arba palinkstama prie vis tragiškesnių pasaulio slinkimo myriop vaizdų.

Atrodytų, Marčėno transformuotose gamtovaizdžiuose ar iš kasdieniškų situacijų išsikristalizavusiuose poetiniuose vėrinuose dar neišryškėjo kraštutinio egzistencinio nuovargio ženklai, senio kaukė neužgožia atvėsusių, tačiau be nuoskaudos prisimenamų jausmų „iženklinimo“ į kelionę išlydinčiuose ir pasitinkančiuose, savo teritoriją nuo svetimos atribojančiuose

perėjimo simboliuose – duryse, vartuose, languose: „durys meilei išeiti, mylėti / yra tokios mažos drelės / [...] / langas mano senatvei / stebėtis viskuo, kas dar juda // langas su pelargonija“⁹. Kajoko minėta „partolstanti“ eilutė čia sujungia mintis apie įvykusį praradimą su numatoma ne itin džiaugsmingos ateities perspektyva: ko nors netenkant susimąstoma apie nebūtin riedančius metus, vientisoje erdvės struktūroje atsiveria baugūs plyšiai ar dailiai sukaltos durys „į dangų bilsnoti“. Ilgesingas išžiūrėjimas nenuveda Marčėno lyrinio subjekto į klaidžias graudulingo romano lankas (įvaizdžių taupumas ir kasdieniška kalbėsena tarsi priartina jį prie Kajoko praktikuojamos meditacijos, kuri objektyvuodama atsiriboja nuo greitai išblunkančių ir atvėstančių aistrų ir asmeniškumų). Kartu neišklystama iš lyrinės-eleginės lietuvių poezijos tradicijos vieškelio: pasiremiant neįmantriomis išraiškos priemonėmis naujai sudėliojami taškai sename tekste apie meilę ir vienvatę, egzistenciją ir metafiziką. Pats poetas skverbiasi ir į platesnį kontekstą, mini Li Po, Homerą, Kavafį, jų įtaką ir įtaigą traktuodamas ironiškai, ignoruodamas chronologijos faktus: „keičias amžiai, epochos ir eros, / laikas gremžiasi kelią ratu, / nuo Platelio nutašo Homeras / prie Viduržemio prūdo [...]“¹⁰. Tai poeto atsakymas nedėmesingiems kritikams, pasiryžusiems išskaidyti ir sudėlioti į dėžutes belaikes, amžinai

pasikartojančias metaforas, skirtingų epochų sąšaukas.

Tad ką apie dabartinę padėtį poetų kariaunos stovykloje mano tie įkyruoliai kritikai? Apsiribosime citata iš recenzijos apie Kornelijaus Platelio, anot Marčėno, atgaline data įkvėpusio patį Homerą, eilėraščių rinkinį simptomišku pavadinimu „Atoslūgio juosta“ (2000); ji pakankamai taikliai nusako meninių ieškojimų sferoje ryškėjančius mito (o kartu ir metaforos, daugiaprasinės kalbos) nuvertėjimo požymius: „Jei mitas išauga iš giliųjų, archetipinių galių nederės ir įtampas, tai K. Platelis visame rinkinyje kalba apie konfliktinių sandūrų ir ekstatiškos akistatų, šventų pasijų ir deginančių gundymų pabaigą: apie gyvybės vienišumą gyvybėje, mirties – mirtyje, dievų – nemirtingume“¹¹. To negalima laikyti priekaištu kūrėjui, gal net priešingai: juk laiko pulsą jaučiantys poetai neišvengiamai perspėja apie intelektualų bendruomenei būdingą nuovargį, sukeltą postmoderno persisotinimo kultūra, varžantį vaizduotę, uždarančią akliname autoritetingų citatų, kasdienei buičiai atstovaujančių „gariūnų“ ar didmiesčio gyventojui neprabytančios gamtos rate, „esmėje“, nepakančioje poezijos apraiškoms. Bergždžia klijuoti nuplėšytą kalendorių, tik gal prieš plėšant naują verta pagalvoti, kokie pakitimai laukia „atoslūgiui“ pasibaigus, kokio „potvynio“ galima tikėtis ir kaip jam pasirengti. ❧

⁹ Marčėnas A., „Durys meilei išeiti“, in: *Metai*, 2001, Nr. 3, p. 10–11.

¹⁰ Marčėnas A., „Homo ludens“, in: *7 meno dienos*, 2001 03 23, Nr. 12, p. 5.

¹¹ Kvietkauskas M., „Mito pabaiga: lygiosios“, in: *Metai*, 2001, Nr. 3, p. 141.

ATITAIŠYMAS

Š. m. „Naujojo Židinio-Aidų“ Nr. 1–2 Dariaus Udrio teksto pavadinimą ir pirmoje pastraipoje (p. 61) vietoj „paprasciausia valdžios forma“ reikėtų skaityti „prasčiausia valdžios forma“. Atsiprašome autoriaus ir skaitytojų.

Quid sit homo?

VLADIMIRAS LAUČIUS

Paskutinę kovo mėnesio dieną surengtoje konferencijoje Lietuvos konservatoriai aiškinosi savo „partijos strategiją ir tapatybę“ bei tvirtino šiais žodžiais pavadintą 17 puslapių dokumentą. Išsamų artimiausių metų veiklos planą konservatoriai grindžia trimis pamatinėmis idėjomis: „protinga ir stipri valdžia, solidari bendruomenė, vakarietiška saugios gerovės Lietuva“. Šių idėjų praktinė sklaida dokumente aptariama dalykiškai ir dinamiškai; daugelyje vietų justi politiškai tvirtėjančios Andriaus Kubiliaus rankos braižas.

„Tapatybę ir strategiją“ komentavę žurnalistai daugiausia dėmesio skyrė joje aptartiems santykiams su kitomis partijomis. Liko beveik nepastebėta, ką konservatoriai galvoja apie savo tapatybę – nors apie ją teikiama reikšmę byloja pats dokumento pavadinimas. Juolab kad dauguma Lietuvos partijų apie savo tapatybę beveik nemąsto, ir sunku pasakyti, kur šiuo atveju žioji didesnės properšos – tapatybės ar mąstymo plotmėje. Tokiomis aplinkybėmis konservatorių savivokos pastangos vertos atskiro svarstymo.

Nors „stiprios valdžios“ ir „solidarios bendruomenės“ siekiai grindžiami ir nupasakojami gana konservatyviai, tekste vis dėlto pasitaiko netikėtų akibrokštų. Pavyzdžiui, jame randame šūkį, kuris labiau pritiktų tipiškoms technokratams ir kuriuo vargu ar žavėtusi tikri konservatoriai. Jis skelbia:

VLADIMIRAS LAUČIUS (g. 1972) – VU politologijos mgr., LR Seimo Konservatorių frakcijos seniūno referentas, Demokratinės politikos instituto valdybos narys.

„Mokslo ir technologijų Baltoji knyga turėtų tapti Biblija [...] mūsų partijai“. Tiesa, šis priesakas atsiranda kalbant apie vadinamąją „žinių visuomenę“, o ne ten, kur deklaruojama partijos tapatybė, todėl jo ideologinis vaidmuo, ko gero, yra šalutinis. Reikia manyti, didesnės reikšmės šiuo atžvilgiu turi mintys, išdėstytos pirmajame skirsnyje – „Tapatybė, problemos ir perspektyvos“.

Pasak konservatizmo klasiko Edmundo Burke'o, prasmingas politikos apmąstymas turi remtis pamatine prielaida – atsakymu į klausimą „kas yra žmogus“, kitaip tariant – tam tikru žmogaus prigimties vaizdu. Lietuvos konservatoriai savo dokumente apie tai nekalba. Užuoat bandę atsakyti, kas yra žmogus, jie kruopščiai gvildena klausimą, kas yra Gediminas Vagnorius. Ši tema užima net pusę Tėvynės sąjungos tapatybę aprašančio skirsnio. Perskaičius visą skirsnį, susidaro įspūdis, kad savo identitetą ši partija suvokia per ypatingą santykį su dviem asmenimis – Gediminu Vagnoriumi ir Vincu Kudirka.

„Kudirkos ideologija, geriausiai išreikšta Tautiškoje giesmėje, [...] jau irgi Lietuvos minties tradicija, geriausia prasme konservatyvioji vertybė [...] ja remiamės, ja remsimės“, – rašoma „Tapatybėje“. Tačiau negirdėtas dalykas, kad keli toli gražu ne subtiliausios poezijos posmai būtų iškilmingai paskelbti „minties tradicija“ ir taptų ideologine atrama politinei partijai. Tokios sąvokos, kaip „ideologija“ ir juo labiau „minties tradicija“, šiuo atveju apskritai nelabai vartotinos¹.

¹ Dėl ideologijos apibrėžimo žr. Nisbetas R., *Konservatizmas*, Vilnius, 1993, p. 5.

² Kudirka V., *Raštai*, Vilnius, t. 2, 1990, p. 608.

Be abejo, „Tautiškos giesmės“ žodžiai išreiškia patriotizmą, bet nereikėtų pamiršti, kad patriotiškas eiles rašė ir Baranauskas, ir Maironis, kurių kaip ir Kudirkos kūryba gali mėgautis visi poezijos gerbėjai ir patriotai, nepaisant ideologinių pažiūrų.

Kudirkos pažiūrose nesama beveik nieko, kas būtų specifškai būdinga konservatizmui ir leistų pagrįstai kalbėti apie šios idėjų tradicijos lietuviškas šaknis jo veikaluose. Revoliucingos bei radikalios Kudirkos mintys galėjo įkvėpti liberalus, iš dalies – tautininkus ir net socialdemokratams, bet jos vargu ar gali imponuoti konservatoriams. Jo nuostatos gerai matyti epitetuose, kuriais jis apdovanojo ano meto „konservatistus“: „senieji prabaščiai“, katalikiški „tamsuliai“ ir pan.² Kudirka visai bandė suniekinti konservatyvius lietuvių katalikus, vadindamas jų pažiūras „gryna popiežyste“³. Popiežius jam buvo tarsi blogio įsikūnijimas. Jis išivaizdavo galįs viešai peikti Leono XIII enciklikas ir nurodinėti, kas ir kaip jose turi būti rašoma (antai priekaištavo, kad jose nesirūpinama lietuvių „tautiška kilme“⁴). Kudirka neįtūt jokios pagarbos Bažnyčios hierarchijai ir aiškino, kad kunigas – tokia pat profesija, kaip ir visos kitos⁵. Įdomu, ar Tėvynės sąjungoje aiškiai suvokiama, ką jos atstovai, balsuodami konferencijoje, paskelbė savo ideologiniu pirmtaku ir įkvėpėju?

Pabrėžtinai „Tapatybės“ autorių dėmesys Kudirkai, matyt, susijęs su bandymais atrasti ypatingą „lietuviškąjį“ konservatizmą. Pasak dokumento, „sampratoje „Lietuvos konservatoriai“ atkreipiame ir atkreipsime daugiau dėmesio į pirmąjį žodį [...] tada svarbi bus ne tiek teorinė ir tarptautinė konservatizmo tapatybė, kiek lietuviškasis konservatizmas“. Tokia „teorinės“ ir „lietuviškos“ tapatybės priešprieša byloja apie dvi esmines šio teiginio autorių daromas klaidas. Jas abi iš

³ *Ibid.*

⁴ *Ibid.*, p. 596

⁵ *Ibid.*, p. 562.

dalies lemia tai, ką Ericas Voegelinas vadino „teoriniu neraštingumu“. Pirmoji klaida atsiranda dėl paties santykio tarp politinės praktikos ir teorijos nesuvokimo, dažnai lemiančio, kad šie du dėmenys nepagrįstai supriešinami – tarsi jie priklausytų skirtingoms tikrovėms. Šią problemą gerai suvokė Karlas Mannheimas: „klysta tie, kurie per daug pabrėžia skirtumą tarp politikos ir filosofijos. [...] Toks politikos, filosofijos, literatūros ir kt. atskyrimas egzistuoja tik vadovėliuose, bet ne gyvenime“⁶.

Kitos klaidos esmė ta, kad konservatizmas traktuojamas kaip viena tautiškumo (tautinės kultūros) politinių atmainų – t. y. griežtąja prasme partikuliaristiškai. Šiuo atveju neatšizvelgiama, jog tai pirmiausia yra Vakarų minties tradicija. Apskritai „Tapatybėje“ deklaruojamas tautinis konservatizmo išskirtinumas prieštarauja partijos skelbiamai vakarietiškai orientacijai – ką ir kalbėti apie Lietuvos istorinę tikrovę. Tėvynės sąjunga pripažįsta, kad reikia skatinti *lietuvišką* pramonę, bet kartu pabrėžia, jog labiausiai Lietuvai reikia *Vakarų* investicijų. Ji sako, kad reikia kurti stiprias, mobilias, okupantui pasipriešinti galinčias *lietuviškas* ginkluotąsias pajėgas, tačiau pabrėžia, kad saugumą pirmiausia užtikrins *Vakarų* gynybinis aljansas – NATO. Ji skelbė, kad Vakarai turį ateiti į Lietuvą – tad kodėl jai pačiai šis šūkis tarsi nebegalioja, kai reikia remtis vakarietiška politinės minties tradicija? Kodėl staiga pradedama dangstyti ir atsitverinėti išgalvotais „lietuviškumais“?

Tėvynės sąjungos „Strategijoje“ įrašyti tokie žodžiai: „Konservatoriškasis tautinių etninių vertybių branginimas turės atsverti liberalų kosmopolitizmą“. Konservatoriai visai pagrįstai bėgsta, kad modernizacijos procesai kenks tautinei kultūrai, ardys nusistovėjusius socialinius ryšius

ir devalvuos tradicines vertybes. Be to, jie sako, kad patriotizmas – viena svarbiausių konservatyviųjų dorybių. Šią dorybę maitinantys šaltiniai, kurie galimi tik tam tikroje kultūroje, bendruomenėje, tautoje, savo ruožtu neišvengiamai yra ir partikuliarizmo šaltiniai. Tačiau Lietuvos konservatoriai kažkodėl kalba tik apie „etninėmis tautinėmis vertybėmis“ grįstą patriotizmą ir nemato kitokio – pilietinio/ respublikoniško patriotizmo, kurio istorinės šaknys yra daug gilesnės ir kurio kilmė nesujusi su tautiškumu.

Kita vertus, rasdami atsvarą „liberalų kosmopolitizmui“ tautiškume ir propaguodami kultūrinį etnocentrizmą, Lietuvos konservatoriai atsiduria priešpriešoje ne tik su liberaliuoju kosmopolitizmu, bet ir su klasikiniu bei krikščioniškuoju universalizmu. Iš Vakarų patirties matyti, jog pastarasis konfliktas sukuria įtampą pačioje konservatizmo minties tradicijoje. Ji atsiranda perskyroje tarp prigimtinės ir paprotinės teisės, tarp moralės, kaip žmogaus prigimtyje įrašyto Die-

vo įstatymo, ir tokios moralės, kurios svarbiausias bruožas yra jos išmokstamumas tiesiog perimant konkrečios bendruomenės gyvenimo būdą. „Bendruomeninės“ ir „prigimtinės“ moralės bei teisės normų sankirta aiškiai matyti, pavyzdžiui, JAV pastarųjų kelių dešimtmečių konservatyvios minties raidoje. Leo Strausso mokykla pabrėžia prigimtinės teisės viršenybę ir moralinių normų universalumą, o Russello Kirko ir Lietuvoje iš vertimų žinomo Roberto Nisbeto konservatizmas, nors ir pripažįstantis transcendentinę normatyvinę tvarką, daugiau akcentuoja bendruomenės, papročių ir nusistovėjusios institucinės sąrangos reikšmę.

Prigimtinės teisės užuominų randame jau Senajame Testamente; jos pagrindus apmąstė Aristotelis ir Platonas, skelbė Sofoklis ir Hipokratas; jos sampratą Antikoje plėtojo Ciceronas, Viduramžiais – Tomas Akvinitis, mūsų laikais – Leo Straussas. Konservatyvią prigimtinės teisės esmę gerai perteikia Ciceronas: „Yra tikroji teisė, pasėta į visų žmonių protus, nesikei-

Lietuvos banko pinigų lankstinukas. Monetos autorius Gediminas Karalius

⁶ Mannheim K., „Konservativnaja myslj“, in: *Diagnoz našego vremeni*, Moskva, 1994, s. 582.

čianti ir amžina, teisė, kuri įsakmiai kviečia mus vykdyti pareigas, o uždraudama atbaido nuo nusikaltimų, tačiau jos reikalavimai ir draudimai veikia tik gerus žmones, o nejaudina blogų. Ši teisė negali būti pakeista kitų, nei kokia nors jos dalis negali būti atšaukta ar visiškai panaikinta. Nuo jos negali mūsų išlaisvinti nei senatas, nei tauta. Nereikia ieškoti jai nei vertėjo, nei komentatoriaus. [...] Ji nėra kitokia Romoje, kitokia Atėnuose, kitokia dabar, kitokia vėliau, bet kaip vienintelė tokia teisė yra amžina ir nesikeičianti, apimanti visas tautas ir visus laikus. Panašiai kaip vienas yra visų dalykų vadovas ir valdovas – Dievas. Jis sugalvojo ir suformavo šią teisę ir suteikė jai galią“ (*Apie valstybę*).

Ši ištrauka padeda geriau suprasti dviejų konservatyvios minties tėkmių skirtingumą ir iš jo kylančią tautiškumu bei kudirkiškumu besirūpinančių Lietuvos konservatorių ideologinę problemą. Tautiškumo išaukštinimas implikuoja nelygstamos normatyvinės galios priskyrimą konkrečios tautos papročiuose įkūnytoms kultūrinėms ypatybėms, aprėpiančioms politiką, moralę ir teisę. Tačiau toks kultūrinis partikuliarizmas, kadaise įkvėptas Herderio reakcijos į Apšvietos idėjas, skatina reliatyvizmo išsikerojimą. Herderiškas reliatyvizmas remiasi pamatine prielaida, kad žmogaus prigimtyje nėra nieko universalaus, taigi nesama bendro vertybinio pagrindo, kuris leistų objektyviai pasmerkti, pvz., kanibalizmą arba vergvaldystę. Tik prigimtinė teisė, pripažįstanti žmogaus širdyje įrašytus Dievo įstatymus, tam tikrais atvejais, kaip nutiko Amerikoje vergystės klausimu, suteikia paspirtį pažeistam teisingumui apginti ir atstatyti.

Žmogaus prigimtis ir transcendentinės tvarkos normos – tai du pasto-

⁷ Crowther I., „Eric Voegelin“, in: *Conservative Thinkers*, London and Lexington: The Clarendon Press, 1989, p. 264.

⁸ Manent P., „Krikščionybė ir demokratija“, in: *Tradicijos likimas: konservatyvios minties metmenys*, Vilnius: Aidai / Demokratinės politikos institutas, 2001, p. 261.

vūs dalykai nuolat besikeičiančioje socialinėje tikrovėje. Tiems, kurie ja pasitiki labiau negu prigimtimi, nieko kita nelieka, tik plaukti pasroviui ir šlovinti upės dievą. Universalus matmens neturintį prisirišimą prie „tautinių vertybių“ dažnai papildo nereflektuojamas pritarimas visuomenėje vykstančių ar jau įvykusių permainų pasekmėms, nurodant tik jų neišvengiamybę ir nekeliant klausimo apie permainų nešamą gėrį ar blogį. Tokia nuostata, pasak Voegelino, „remiasi socialinio prisitaikymo pavyzdžiais, apeinant klausimą apie tų pavyzdžių ar paties prisitaikymo moralumą“⁷. Savo ruožtu Ciceronas įspėja, kuo gali baigtis toks plaukimas pasroviui: „įpročių jėga yra tokia naikinanti, kad, jiems veikiant, gęsta tarsi kibirkštėlės to, ką mums davė prigimtis, o tarpsta ir stiprėja kaip tik priešingos ydos“ (*Apie įstatymus*).

Tėvynės sąjungos „Tapatybės“ dokumente rašoma, kad jai reikia tik tų konservatizmo idėjų, kurios „tinka Lietuvos dabarties tikrovei“ ir „visuomenės reikmėms“. Apie aukštesnius kriterijus net neužsimenama. Be to, neaišku, kas turėtų nustatinėti konservatizmo idėjų tinkamumą ir visuomeninę paklausą „dabarties tikrovėje“. Iš esmės tokių pat segregacinių nuostatų laikomasi ir krikščionybės atžvilgiu. Universalusis – *katholikos*–

krikščionybės matmuo veiksmingai šalinamas iš rinkėjams skirtų idėjų apyvartos. Joje lieka tik politiškai korektiškos, su „visuomenės reikmėmis“ ir vyraujančiomis nuostatomis suderinamos vadinamosios „krikščioniškos vertybės“.

Pasak Pierre'o Manent, „idealas' ar 'vertybė', skirtingai negu įstatymas, negali būti įsakytas, bet paliekamas vien tik individo laisvai iniciatyvai ir 'kūrybingumui“⁸. Todėl konservatoriams kartais visai naudinga ir nerizikinga inkrustuoti savo įvaizdį „krikščioniškomis vertybėmis“, „kurions, skirtingai negu senajam Dekalogui, ir taip pat skirtingai negu demokratiniam įstatymui, neįmanoma nei paklusti, nei nepaklusti“⁸. Tačiau adekvatus tapatybės suvokimas, kaip ir nuoseklus politiškai įpareigojančių pažiūrų deklaravimas, negali tiek priklausyti nuo politinės konjunktūros, kiek priklauso šiandien. Neatsakius į esminius klausimus ir iškart įspainiojus į antraeilius, tolesnę refleksiją ir diskusija sunkiai įmanoma – ją slopina pačių konservatorių sukurta ideologinė kakofonija, kurioje aiškiau girdėti nebent Tautiškos giesmės motyvai. Aiškumo ir prasmingumo daugėtų, jeigu politinio konservatizmo idėjinė savivoka prasidėtų ne nuo Kudirkos, o nuo principinio klausimo – „*quid sit homo?*“

Apie realizmą

VIRGIS VALENTINAVIČIUS

Kovo 21 d. Jungtinės Valstijos išprašė penkiasdešimt rusų diplomatų. Valsybės sekretorius Colinas Powelas įteikė Rusijos ambasadoriui Jurijui Ušakovui sąrašą keturių diplomatų, kurie turi palikti šalį tučtuojau. Dar

keturiasdešimt šešiams pasiūlyta išvykti iš Jungtinių Valstijų iki liepos pirmos. Vadinamieji diplomatai išsiųsti netrukus po to, kai buvo pagautas aukšto rango FTB pareigūnas Robertas Hanssenas, kuris penkiolika metų

buvo rusų šnipu ir išdavė daug svarbių paslapčių. Tai antras pagal dydį vienkartinis rusų diplomatų išsiuntimas iš Amerikos. Garbingas rekordas priklausė prezidentui Ronaldui Reaganui, kuris 1986 m. per vadinamąją operaciją *Famish* išprašė iš šalies aštuoniasdešimt rusų diplomatų.

Dar nepasitvirtinus pranešimams apie masinį rusų diplomatų išsiuntimą, aukščiausio lygio rusų pareigūnai pažadėjo „gražos“. Valstybės Dūmos pirmininkas Genadijus Selezniovas pareiškė, jog visada galima rasti priešas išsiųsti lygiai tiek pat amerikiečių diplomatų iš Maskvos, ir netrukus tai buvo padaryta.

Prezidentas George'as Bushas sprendimą išsiųsti diplomatus šnipus paaiškino jam būdingu užsikertančio telegrafo stiliumi: „Mane supažindino su faktais, padariau sprendimą, manau, kad pasielgiau, eee, teisingai“. Žurnalistą paklaustas, ar dėl šnipų parašė laišką Putinui, Bushas atsakė maždaug taip: „Ne – jis ir taip supras“.

Vadinamieji diplomatai – dar ne visos Rusijos problemos su Amerika. Kovo 25 d. Jungtinių Valstijų valstybės sekretoriaus pavaduotojo pareigas einantis Johnas Beyrle'is, šefuojantis „naujas nepriklausomas valstybes“, priėmė Čėčenijos užsienio reikalų ministrą Ilijasą Achmadovą. Dar prieš šį susitikimą Rusijos užsienio reikalų ministerija paskelbė pareiškimą, kuriame čėčenų ministro priėmimą Vašingtone vadina „atvirai nedraugišku veiksniu“, keliančiu klausimus apie „tikruosius Amerikos motyvus“. Maskvos nuomone, čėčenų pareigūno vizitas „gali rimtai apsunkinti bendrą kovą prieš tarptautinį terorizmą“.

Po Beyrle'io ir Achmadovo derybų paskelbto Rusijos užsienio reikalų ministerijos pareiškimo tonas buvo dar aštresnis – susitikimas paskebtas „amoralium“, pagarba čėčenų ministrui rodanti, kurią tarptautinės kovos prieš terorizmą pusę palaikančios JAV. Ministerijai buvo parankūs prieš kelias dienas Stavropolio krašte nugriaudėję trys sprogimai, per kuriuos žuvo daugiau negu dvidešimt žmonių,

o sužeista beveik pusantro šimto. Be ypatingų įrodymų Rusija dėl sprogimų apkaltino čėčenų teroristus, ką Vašingtone kategoriškai neigė Achmadovas, o Čėčenijoje – prezidentas Aslanas Maschadovas. Priminsime, jog Putino kelias į Kremių prasidėjo nuo daugiabučių Maskvoje ir kitur sprogdinimo.

Tačiau ne vien čėčenai kelia Rusijai rūpesčių. Savaitę anksčiau Vašingtone priimtas Afganistaną valdančio musulmonų fundamentalistų sąjūdžio Talibano vadovybės atstovas. Pasak dienraščio *Wall Street Journal Europe* korespondento George'o Melloano, Talibano vadovo mulos Mohamedo Omaro įgaliotinis Rahmatula Hašimi daugiausia kalbėjo apie Afganistano nuoskaudą dėl bendrų Amerikos ir Rusijos veiksmų prieš Kabulą. Hašimi pakartojo, kad Amerika lig šiol nėra pateikusi rimtų įrodymų dėl labiausiai išreklamuoto tarptautinio teroristo Osamos bin Ladenos kaltės, ir tvirtino, jog mula Omaras pasiruošęs bet kada derėtis dėl bin Ladenos su Vašingtonu (*Wall Street Journal Europe*, 2001 03 27).

Nuo sovietų invazijos 1979 m. JAV rėmė Afganistaną; rusų kariuomenei pasitraukus ir nesibaigiant pilietiniam karui, amerikiečiai palaikė Talibaną, kuris užvaldė beveik visą Afganistaną, išskyrus vietas šiaurėje, valdomas Rusijos bei Irano finansuojamo ir ginkluojamo šacho Achmedo Masudo partnerystė su Clintono laikais. Jungtinių Valstijų vyriausybei labiau parūpo moterų teisės, kurias esą pažeidžianti griežta Talibano tvarka. Tačiau *Spectator* komentuoja Justinas Marozzi pastebi, jog moterų teises krašte, kuriame dvidešimt metų nesiliauja karas, labiausiai užtikrintų būtent taika. Jis siūlo baigti maivytis dėl teisių, paremti Talibaną ir taip baigti karą. Tikrovėje nueita kitu keliu – 1998 m., per Monicos Lewinsky skandalo įkarštį, Clintonas sparnuotomis raketomis subombardavo aspirino fabriką Sudane – neva bin Ladenos cheminio ginklo fabriką, ir kelias pa-

lapines Afganistano kalnuose – bin Ladenos bazę. 1999 m. liepą JAV nutraukė visus santykius su Talibanu, o Clintono valdymo pabaigoje JT Saugumo Taryboje kartu su Rusija prieš Afganistaną „prastūmė“ sankcijas, uždraudžiančias skraidyti Talibano oro bendrovei *Aryana*. Beje, Maskva ne kartą sakė, be jokių įrodymų, girdi čėčenus remia bin Ladenas.

Žinoma *Washington Post* apžvalgininkė Jane Perlez, ir ne tik ji, pastaruoju metu pastebi, jog George'o Busho vyriausybės tonas Rusijos atžvilgiu nuolat aštrėja. Vienas šviežias pavyzdys: Amerikos gynybos ministro Donaldo Rumsfeldo pasisakymas, kuriame jis vėl griežtai kritikavo Rusiją už raketinio ginklo platinimą. Ministro pavaduotojas Paulis Wolfowitzas pridėjo, jog „šie žmonės už pinigus parduos bet kam bet ką“ ir apskritai „negalima tikėtis milijardų verslo ir pagalbos iš Jungtinių Valstijų ir jų sąjungininkių, ir apsisukus pardavinėti už mažesnes sumas visokią bjaurastį, kuri kelia grėsmę mūsų žmonėms, mūsų pilotams ir mūsų jūreiviams“ (*Sunday Telegraph*, 2001 03 18).

Rusų pareigūnams vis dažniau tenka skųstis, esą grįžta Šaltasis karas, ir tas skundas aidu atsikartoja kaiuriojoje Vakarų spaudoje. Bandoma išvelgti kovą Amerikos vyriausybėje: „vanagai“ (Pentagonas ir viceprezidentas Dickas Cheney) imantys viršų prieš „liberalus“ (prezidento patarėją saugumo klausimais Condoleezza Rice ir valstybės sekretorių Coliną Powelą). Žinoma, šiek tiek neapibrėžtumo esama, nes kol kas tik aiškėja, ko Amerika neketina daryti – tęsti Clintono „ypatingųjų santykių politikos“. Dar reikės spręsti, ką Amerika darys – Bushui dar teks, jo žodžiais, „sunkiai, eee, galvoti“ šiuo klausimu, tačiau jis bet kuriuo atveju žada realistišką politiką.

Buvęs valstybės sekretorės pavaduotojas Strobe'as Talbottas, pagrindinis Clintono rusiškos „ypatingųjų santykių“ politikos architektas, gąsdina kažkokiomis epistemologinėmis pinkleimis. „Norint pretenduoti į realizmą,

reikia žinoti, kas yra realybė“ (*International Herald Tribune*, 2001 03 24). Rusų kultūros specialistas ir Puškino gerbėjas Talbottas mano, jog Rusijos tikrovė nepažini pagal garsųjį principą „protu Rusijos nesuprasi“. Tačiau Bushas iš Teksaso Puškino neskaitė ir veikiausiai neskaitys, tad nesuka sau galvos, kas dedasi paslaptingoje ruso sieloje: jį supažindino su faktais, jis nusprendė ir yra tikras, jog teisingai padarė. O teisingam sprendimui padaryti pakanka vieno fakto – praėjusio dešimtmečio viduryje rusų šnipų Amerikoje buvo sumažėję perpus, bet dabar jų skaičius vėl pasiekė Šaltojo karo pabaigos lygį. Pasak Carnegio fondo Maskvoje analitiko Michaelo McFaulio, tai visai kitas požiūris į Rusiją – labiau konfrontacinis, labiau „skuduru į veidą“ (*International He-*

rald Tribune, 2001 03 24). Clintono vyriausybė visada stengėsi pranešti Rusijai blogas žinias „kuo švelniau ir be kraujo praliejimo“, bet to nepasakysi apie Busho ministrus.

Atsitiktinai ar ne, bet būtent šiomis dienomis Rusijoje paskirtas naujas propagandos „ministras“. Buvęs Kremliaus spaudos atstovas Čečėnijos klausimais Sergejus Jastržembskis paskelbtas naujo Kremliaus „informacijos poskyrio“ (*Informopodrazdelenije*) vadovu. Laisvosios Europos radijo korespondentė Maskvoje Sophie Lambroschini teigia, jog Kremlius veikiausiai nori pagerinti savo įvaizdį ir išvengti tokių viešųjų ryšių „avarijų“, kokia jį ištiko per povandeninio laivo *Kursk* tragediją.

Jastržembskis buvo pirmas Rusijos ambasadorius Slovakijoje ir, grįžęs iš Bratislavos, 1996 m. pradėjo dirbti Jelcino spaudos atstovu, praėjus mėnesiui nuo jo perrinkimo prezidentu ir likus trims iki prezidento širdies operacijos. Jastržembskio liežuvis gelbėjo Jelciną iš beviltiškiausių situacijų. Vos ne prieš pat operaciją Jastržembskis tvirtino, kad Jelcino rankos paspaudimas yra tvirtas, ir jam jokios operacijos nereikia. Kai 1997 m. Švedijoje Jelcinas pareiškė esąs Suomijoje ir pažadėjo trečdaliu sumažinti Rusijos branduolinių galvučių skaičių, Jastržembskis išaiškino, jog prezidentas buvo šiek tiek pavargęs, o kalbos apie branduolines galvutes reiškiančios, jog Amerika ir Rusija turi labiau pasistengti nusiginlavimo derybose.

Jastržembskis gerai patarnavo ir naujam šeimininkui Vladimirui Putinui. Žurnalistų darbą Čečėnijoje jis sutvarkė taip, kad Kremlius ilgainiui įgavo

informacijos apie Čečėniją monopolį. Sophie Lambroschini teigia, kad dėl Čečėnijos informacijos „reguliavimo“ nemažai rusų ir užsienio žurnalistų Jastržembskį laiko ne informacijos, bet dezinformacijos ministru.

Žurnalistė Anne Applebaum atmeta kalbas apie naują Šaltąjį karą: tai paprasčiausiai reiškia ypatingų Amerikos santykių su Rusija galą, ir tai labai gera žinia. Dešimt metų vykdyta lengvatinė politika Rusijos atžvilgiu kaip tik buvusi tikrų tikriausia Šaltojo karo taša. Kodėl dėl Rusijos Amerika Didįjį septynetą (G7) pavertė didžiuoju aštuonetu (G8), jei Jungtinių Valstijų prekyba su Olandija yra tris kartus didesnė negu prekyba su Rusija, tačiau Olandija septynetui nepriklauso? Realistiškesnė kalba su Rusija yra sveikintina pataisa. Žinoma, tai didelė ir sudėtinga šalis, turinti įdomią istoriją, gerą literatūrą, mokslo ir meno pasiekimų ir t. t., svarbi tarptautinės bendrijos narė, kurią Vakarams būtų neblogai turėti savo pusėje, „tačiau visa tai nereiškia, jog praėjus dešimt metų po Sovietų Sąjungos žlugimo, Rusijai turi būti taikomos išimties iš visų taisyklių“ (*Wall Street Journal Europe*, 2001 03 27). Jos nuomone, tęsti tokią politiką – tai palaikyti Šaltojo karo mitus, kuriuos seniai laikas palaidoti.

Nepaaiškinamu būdu įtikėję, jog Rusijoje vykstanti entuziastinga amerikanizacija, Vakarų politikai, ekonomistai ir bankininkai it užhipnotizuoti pumpavo į Rusiją dešimtis milijardų dolerių pagalbos. Tačiau toji amerikanizacija nejučia išvirto į finansinį kraichą, antrą Čečėnijos karą ir galop – antiamerikanizmo bangą. Didžiausiems Rusijos liberalams teko pripažinti, jog rusų antiamerikanizmas nėra tik sovietų propagandos dūmai, automatiškai išsisklaidysiantys vos dvelktelėjus spaudos, rinkos ir kitokių laisvių vėjeliui. Priešingai, per Kosovo karą išlindusi gilios neapykantos Vakarams yla tebestyro. Pasak Applebaum, kaip tik per Kosovo karą rusai rimtai įsisąmonino tikrąsias Sovietų Sąjungos žlugimo pasekmes – jie negalėjo

Agitacinis plakatas „Juodasis sąrašas“. 1971.
Dail. B. Jefimovas

patikėti, jog Maskvos protestas nėra pakankamai svarbus, idant sustabdytų oro antpuolį prieš Jugoslaviją, ir galop pasaulis sužūlėjo tiek, jog buvo areštuotas Slobodanas Miloševićius. Nuo Kosovo karo Rusiją tris kartus labiau graužia sovietų imperijos nostalgija, kuri iškėlė Putiną, atgaivino pasiryžimą „atkurti konstitucinę tvarką“ Čečėnijoje, gražino Stalino himną ir... daugiau nieko. Regis, imperijos ilgesys praktinėje plotmėje sulaukia ne daugiau paguodos negu pirmenybės kosmose nostalgija. Pastarajai tenka pasitenkinti džiaugsmu, jog iki skylių sudėvėtą stotį *Mir* pavyko numesti „tiksliai į apskaičiuotą rajoną“ – Rusijos laikraščių antraštės be lašo ironijos skelbė „triumfališką stoties misijos pabaigą“. Matyt, tai irgi duoklė senų laikų nostalgijai – tuomet bene labiausiai slegianti ir bukinanti žmones SSRS sistemos ypatybė buvo visiška viešo humoro jausmo atrofija.

Kovo 28 d. Rusijos prezidentas Vladimiras Putinas pakeitė kelis svarbius ministrus. Saugumo tarybos sekretorius Sergejus Ivanovas tapo gynybos ministru, pakeitęs Igorį Sergejevą. Prokremliškos Vienybės partijos Dūmoje vadovas Borisas Gryzlovas paskirtas vidaus reikalų ministru; jis pakeis Vladimirą Rušailą, kuris iš Ivanovo perims Saugumo tarybos sekretoriaus pareigas. Sergejevas taps Putino patarėju, ką komentatoriai laiko *sinecura*. Kelių Rusijos vyriausybių veteraną, branduolinės energijos ministrą Jevgenijų Adamovą pakeis Aleksandras Rumiancevas. Pakeitimus Putinas tepaaiškino taip: „Svarbiausias karinių žinybų pareigas užima civiliai. Tai daroma sąmoningai – tai žingsnis Rusijos visuomenės demilitarizacijos link“. Pastebėtina, jog keičiant ministrus, niekur nebuvo matyti ministro pirmininko Michailo Kasjanovo – Putinas jo be reikalo nevargino ir viską padarė pats.

Sergejus Ivanovas – ne visai civilis. Jis buvusio KGB generolas, kurį prieš metus, *Reuter* žinių agentūros žodžiais, Putinas padarė civiliu, kai

paskyrė vadovauti Saugumo tarybai. Pasaulio spauda pastebi, jog ir Ivanovo, ir naujojo policijos ministro Gryzlovo ryškiausia politinė savybė yra ištikimybė Putinui.

Ivanovas dar pasižymėjo metų pradžioje Miunchene, kai per saugumo konferenciją pasakė NATO ir Vakarų atžvilgiu „vanagišką“ kalbą. Tiesa, neseniai lankydamasis Vašingtone ir keliose Europos sostinėse, jis įrodė esąs gana lankstus – čia jis jau buvo „balandis“ ir kalbėjo apie realizmą bei bendradarbiavimą, kuriam nepakenksiantys jokie šnipų skandalai.

Trečiojo ministro pakeitimas, ko gero, ne mažiau svarbus. Buvęs branduolinės energijos ministras Adamovas turėjo didelę įtaką, jo vadovaujama įstaiga, geriau žinoma *Minatom* pavadinimu, „vartė“ dideles lėšas ir buvo susijusi su įvairiais grandioziniais ir pelningais (jei ne valstybei, tai valdininkams) projektais. Adamovas yra vienintelis atleistas ministras, negavęs kito posto. Šiomet Dūmoje jo adresu būta kaltinimų korupcija. Pastaruoju metu *Minatom* rengė ginčytiną sandėrį dėl laidotinių branduolinių atliekų importo, sandėrio vertė esą viršijusi šešiolika milijardų dolerių. Panaši padėtis ir su tarptautiniais branduoliniais projektais, ypač susijusiais su Iranu. Su Rusijos pagalba statoma Bušero branduolinė jėgainė Irane kelia didelį nerimą JAV, neslepiančioms savo neigiamos nuomonės šiuo klausimu. Tad blogesnio varianto už Adamovą Amerikai turbūt nėra, ir tokiu atveju Rumiancevo paskyrimas liudytų, jog Vašingtone beįsigalintis realizmas duoda vaisių. Matyt, neatitiktinai *Minatom* ministro pakeitimas sutapo su pranešimais spaudoje, jog Bushas įsakė griežtai peržiūrėti beveik milijardo dolerių per metus pagalbą, kurią Rusija gauna savo branduoliniam arsenalui prižiūrėti – užtikrinti branduolinių medžiagų saugumą, neplatinimą ir pan.

Visi trys pakeisti ministrai yra Boriso Jelcino palikimas. Tiesa, vienas jų, Rušaila, tarytum gavo aukštą

Saugumo tarybos sekretoriaus postą, – per jį iškilo Ivanovas ir pats Putinas. Tačiau šio posto „keliamoji galia“ galų gale priklauso nuo Kremliaus valios – pirmasis Saugumo tarybos sekretorius Aleksandras Lebedis dabar beveik užmirštas gubernatorius Sibiro užkampyje. Kita vertus, faktas, jog Putinas keičia Jelcino žmones savais, nereiškia, jog Vladimiras tolsta nuo pirmtako ir geradarijo Boriso. Pirma, Jelcinas tik tai ir darė, jog keitė svetimus savais, tiesiog jo laikais savųjų buvo mažiau; antra, lieka tas pats Jelcino ištobulintas stilius – stauga, netikėtai, be paaiškinimų ir be „ceremonijų“.

Beje, kovo 22 d. Maskvoje paskelbtas nuosprendis žmogui, kuris, prasidėjus NATO oro karui prieš Jugoslaviją, dalyvavo antpuolyje prieš JAV ambasadą. Skulptorius Aleksandras Suslikovas gavo šešis su puse metų kalėjimo už terorizmą, neteisėtą ginklo naudojimą ir pan. Kai nežinomas asmuo nesėkmingai bandė iššauti į ambasadą granatsvaizdžiu, Suslikovas sėdėjo ant šaulių vežusio automobilio užpakalinės sėdynės. Jis tvirtina nepažinojęs granatsvaizdininko, kuris lig šiol nerastas. Nuteistojo advokatas teigia, jog antpuolis buvęs ne terorizmas, bet protestas prieš Jugoslavijos bombardavimą. Maskvos dailininkų sąjungos narys Suslikovas negavo maksimalios įstatymo numatytos bausmės, nes teismas rado lengvinančių aplinkybių – jis „labai teigiamai charakterizuojamas darbe, anksčiau neteistas, aktyviai padėjo tirti nusikaltimą ir nuoširdžiai prisipažino“.

Nuosprendis Suslikovui, žinoma, tėra smulkmena, tačiau ir ji rodo, jog nuleista dar viena imperijos vėliava – kažkoks Maskvos teisėjas įkišo į kalėjimą žmogų, kuris prieš dvidešimt metų galėjo gauti auksinę didvyrio žvaigždę. Sloba areštas Belgrade – dar ryškesnis simbolis, reiškiantis svarbią NATO pergalę Balkanuose ir Rusijos įtakos šiame regione saulėlydį, galimas daiktas – ilgam. ❧

Manhetenas

EGIDIJUS VAREIKIS

Globalizacijos teorijų gausoje nestinga teiginių apie vadinamąjį globalųjį kaimą, kuriuo turėsias virsti mūsų pasaulis jau per artimiausius dešimtmečius. Siaurąja prasme tai bendra rinka su vienodomis „žaidimo taisyklėmis“ visoje Žemėje – suvienodėjusiomis kainomis, ilgainiui vienodėsiančiomis galimybėmis ir, kaip regis, panašiais poreikiais. Platesne prasme tai politikos perėjimas į globalųjį bendradarbiavimą, globalią civilizacijos etiką, tai tolerancija įvairių esamų ir buvusių civilizacijų išmonėms, tai vadinamoji informacinė visuomenė. Pačia plačiausia prasme tai prielaidos globaliai civilizacijai, kuri, optimistų manymu, turėtų integruoti ligšiolinių civilizacijų pasiekimus, o pesimistų nuomone, galinti užsikrėsti visų ligšiolinių kultūrų, teisinių sistemų ir gyvenimo būdų ligomis.

Priimtinos alternatyvos globaliam kaimui, atrodo, nėra. Istorikai pasakytų, kad globalizacija prasidėjo, pačioms seniausioms „upių“ civilizacijoms išaugus iki graikų ar romėnų „jūros“ civilizacijų. Globalizacijos nešėjos misijos ėmėsi Roma, globalizacija plito su krikščionybe ir islamu, europiečiai, būdami ne vien smalsūs, bet ir agresyvūs, europiškai globalizavo beveik visą pasaulį. Sekuliarizacija, o ir ekumenizmas, ėmė tvirtinti civilizacijų saviizoliacijos kiautus ir dar labiau išplėtė galimybes „globaliems kaimiečiams“ rinktis prie vieno stalo. XX a. istoriją globalizavo pasauliniai karai, Jungtinės Tautos, universalios žmogaus teisių deklaracijos. Galiausiai supratome gyveną branduolinės strategijos, ekonominės integracijos ir informacinės visuomenės pasaulyje. Tokiame pasaulyje valstybių sienos

jau tampa anachronizmu. Globalizacija – įvykęs faktas.

Tiek teorijos.

Ne vienas paklaus, ar jau šiandien gali būti numanomas ateities globalaus kaimo vaizdas. Ar yra vieta, kur pavyksta sutaisyti civilizacijas, nepasiduoti fanatiškam savo tradicijų grynumui, – ko niekaip nepavyksta Šventojoje Žemėje?

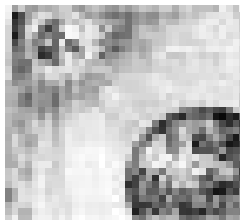
Pasirodo, yra. Tai – Manhetenas, svarbiausia Niujorko dalis.

Manhetenas turi aibę globaliojo kaimo bruožų. Štai pasidairęs Bruklina ar Bronkse, pasijusi Amerikoje, didesnioji Manheteno dalis galėtų būti atskira valstybė, o jos gyventojai (bent tie laikinieji, atvažiuavę į Manheteną „pasisemti“ globalizacijos) – nepriklausomos šalies piliečiai. Geranoriškai skaičiuodami, tokių rasime net keliolika milijonų. Jie nerinks politikų į vadovaujamus postus pagal partinę ar ideologinę priklausomybę, nebalsuos pagal religinį ar rasinį kriterijų, neklaus, iš kokio Afrikos, Azijos ar Europos regiono kilo kandidato proseneliai. Tai menkaverčiai dalykėliai.

Manheteno niekas nekūrė specialiai. Tačiau vargu ar globaliojo kaimo prototipas būtų atsiradęs be *Pax Americana*, netrukdomos migracijos į salą, kurioje nebuvo... bemaž nieko. *Pax Americana* paaiškino, kad naujos ir senos nacijos yra lygiai vertingos, jos gali bendrauti tarpusavyje. Nėra nacionalinio įdirbio, kuris teiktų privilegijas.

Istorija sako, kad Manhetenas buvo parduotas kolonizatoriams kaip nedidelės vertės žemės gabalas. Per jį per-

ėjo ne viena tikrų amerikiečių karta, tačiau jis, tapęs visų, liko vienišas, iš esmės niekieno – tiems, kurie arba dar neįleido šaknų tikrojoje Amerikoje, arba nenorėjo jų įleisti. Jie – savo kraštuose nepripažinti – menininkai ar tremtiniai intelektualai, netgi nenorėję vykti į Ameriką. Į Manheteną pasuko tas, kuris nenorėjo būti sentimentalus praeičiai arba tiesiog norėjo su ta praeitimi išsiskirti. Globalaus pasaulio pilietis šiame mieste turi daug galimybių. Manhetene galima išnykti, susiliesti su mase, čia kiekvienas globaliai tolerantiškas, sunkvežimiams leidžiama važiuoti

net Penktąja aveniu, toje pat gatvėje galima lakstyti vienomis trumpikėmis, pirkti prabangioje parduotuvėje ir balaganėlyje šalia. Manhetene kultūra kuria tie, kurie jau atitrūko nuo folkloro, gimtųjų žemių ir kitų neglobalių

dalykų. Brodvėjeje didžiausią šansą turi menininkai, sėkmingai „nutolę“ nuo vadinamosios gimtosios žemės ir vadinamosios nacionalinės kultūros stabdžių. Pavardžių nereikia nė minėti, viena aišku – brodvėjinė kultūra visiškai savita ir niekaip nesutapatintina su amerikietiška. Brodvėjus nemėgsta tokių amerikietiško simbolių, kaip Laukiniai Vakarai, „greitas“ maistas ar *country* stiliaus monotonija. Manhetenas – kur kas aukščiau.

Europos kultūros pagrindas – geras pagrindas. Geras jau tu, kad, būdamas demokratiškas ir net atgailaudamas už pasaulio užkariavimą, jis sėkmingai „sugėrė“ kitas, atsargesnes, kultūras. Net ir pačios atsargiausias

neišsigando Amerikos, kurios propaguojama demokratija be valstybinės religijos ir įtvirtintų gyvenimo būdo principų veikė padrašinamai. JAV, sekuliarizuota valstybė, tapo prieglauda visoms religijoms, o sugebėjusi aiškiai atskirti toleranciją nuo abejingumo – dar labiau padrašino globaliojo kaimo kūrimą. Tuo metu, kai Šventojoje Žemėje žmonės atsiriboję vieni nuo kitų kultūros saugiklių ir simbolių sienomis, Manhetene simboliškai buvo verčiami pradine medžiaga globalizacijos sintezei.

Dideliame Niujorke ir jo širdyje Manhetene nebėra dominuojančios grupės, nevyksta jokia diskriminacija, netrukdoma gyventi, leidžiama ir išsiskirti, ir iširti, nebijoti būti bet kurios pasaulio dalies palikuoniui. Nuolatiniai ir laikini Manheteno gyventojai bendrauja tarsi virtualioje erdvėje, tavo oficialus adresas gali būti kitur, tačiau kitur globalizuotas nebūsi, toks tampa tik Brodvėjaus ar Volstryto kaimynystėje. Žydai Centrinio parko aplinkoje saugesni ir tikriausiai laimingesni už žydus Pažadėtojoje Žemėje. Galima sakyti, kad jie čia yra labiausiai globalizuota tauta, ir kiti tik seka jų pavyzdžiu. Niujorke laimingais tampa net tie, kurie nemėgsta šio miesto. Čia gali ramiai būti ispanų kilmės amerikietis ar net tikras afrikietis, tikintis, klaidatikis ir ateistas. Manhetene niekas nesiskundžia karo nuojauta. Tai globaliojo kaimo idilė, teoretikų svajonė.

Nors Jungtinių Tautų įsikūrimas Manhetene buvo politinis sprendimas, vargu ar pasaulyje galima rasti tinkamesnę vietą šiai organizacijai. Nepaisant veiklos keistenybių, ji šauiniai dera su Manheteno dvasia. Tautos Manhetene iš tiesų be didesnių problemų gali pasijusti jungtinės.

Gal tai buvusi politinės ir globalios nuojautos sintezė? Manheteno gyvenimas rodo, kad nacionalinis savitumas globaliajame kaime visai ne toks, kaip jis regisi savame kontinente ar savo nacionalinėje sostinėje. Nacionalinis savitumas, kurį Jungtinės Tautos priima kaip savo vėliavą, himną, na-

cionalinį gyvūną ar paukštelį, jau ne tas „kietasis“ savitumas, kurį simbolizuoja nepriklausoma ekonomika, „tautinė“ kultūra ir pan. Galima visai sėkmingai, o gal net dar sėkmingiau gyventi ir be jų. Globalusis kaimas formuoja kitokią suverenitetą, kurį nebus sunku suteikti ir baskams, ir kvebekiečiams. Naujasis suverenitetas bus veikiau folkloro ir pomėgių, bet ne ekonomikos ar ginkluotųjų pajėgų suverenitetas. Tuomet ne taip jau svarbu bus, kur brėžiama linija tarp skirtingomis raidėmis tuos pačius žodžius rašančių žmonių.

Vietiniai miestų gyventojai dažnai nelabai myli tarptautinių organizacijų oficiozus, oriai išisaknijusius jų žemėje. Ženeviškiai stengiasi savo uždara gyvensena atsiriboti nuo Jungtinių Tautų vietinio padalinio ir gausybės kitų organizacijų, briuselėnai sako si neturi nieko bendra su Briuselio biurokratais. Abu minėti miestai yra persunkti baimės, jog globalizacija suardys jų savitą gyvenseną. Panašiai mąsto ir kitų besirandančių tarptautinių metropolijų biurgeriai.

Aptarinėjamoje Niujorko saloje situacija kitokia. Manhetenas lyg ir nėra uždara bendruomenė, atvirkščiai, jo gyvybingumas yra atvirumo rezultatas. Jungtinių Tautų biurokratai harmoningai įsilieja į globaliojo kaimo gyvenimą, o vėliavų gausėjimas prie jų būstinės baimės nekelia. Jungtinių tautų skaičius 1950–2000 m. išaugo nuo šešių dešimčių iki beveik dviejų šimtų. Jei tautų ir valstybių su jų globališkai folkloriniu suverenitetu daugės tokiu pat pagreičiu, kito šimtmečio pabaigoje jų gal bus jau per du tūkstančius. Manhetenui tai visai nesvarbu. Manhetenas jau supranta suvereniteto laikinumą, ko šiandien vis dar nesupranta baskai ar Balkanų gyventojai. Manhetenas moko, kaip reikia gyventi savųjų simbolių suverenitetu ir nekonfliktuoti... O gal atvirkščiai, globalizacija nebesupranta, kodėl geriau kovoti, negu draugiškai ir sočiai gyventi?

Globalistai mano, kad, kitaip nei nacionalizmai, globalizmas yra ra-

cionalus ir pagrįstas. Nemanysime, kad tik nacionalizmas už save žiauriai kovoja. Kovoja ir globalizmas, stengdamasis naikinti viską, kas vienus nori padaryti pranašesnius už kitus. Globalizacija kuria globalią pilietinę visuomenę, bet su apibrėžta pilietiškumo teisės ir žmogaus teisių samprata. Europiečių dominuojamas pasaulis vis dar siūlo globalinę etiką europietišku pagrindu, o tas pagrindas labai netvirtas. Pasak globalinės etikos, musulmonė turi teisę vaikščioti be čadros, bet jos pačios suprantamas padorumas reikalauja jau kitaip.

Vykstant globalizacijai, esama laiminčių ir pralaiminčių, esama kūrėjų ir vykdytojų, esama elito, taigi turi būti ir globalizuota varguomenė ir net globalizuotų asocijų elementų. Tame pačiame Manhetene klesti nelegalus verslas, globalinė chaltūra ir nusikaltamumas, kylantis iš globalizacijos prigimties. Didelė Manheteno masė gyvena, reikalaujama tik duonos ir žaidimų. Šį kartą iš JAV vyriausybės, vis dar prisiimančios atsakomybę už Manheteną. Globalinės ligos siaubia šią globalizacijos oazę be gailėsčio, o teoretikams belieka skėscioti rankomis – iš kur visa tai, kodėl laisvė atnešė ne vien išaugusias galimybes, bet ir nepaprastai spartų vartotojiškos, socialiai bejėgės ir globalizuotai bejausmės žmonių masės dauginimąsi. Iš kultūrų mišinio ima gimti kontrakultūrinis monstras.

Kas atsakingas už tai, kad globalus kaimas mums išėjo būtent toks? Beveik prieš šimtą metų Normanas Angellis išleido knygą „Didžioji iliuzija“ apie visų pasaulio komponentų tarpusavio priklausomybę. Pasakyta, kad tie, kurie prekiauja, nekariauja. Pūkiai pastebėta. Manhetene globalizacija jau įvyko ir tebesitęsia, laukdama kitų niujorkų ir manhetenų.

O tuo metu Balkanuose braižomi nauji žemėlapiai visai nedvelkia globalizacijos teorijos triumfu, Europos integracijos bosai kuria izoliuotos „Europos-tvirtovės“ planus, radikalusis islamas dezinfekuoja pasaulį nuo klaidatikystės bacilų. ❧

Laiškas „Židiniui“

Ar lietuvių kalba leidžiama periodika įdomi tik Lietuvoje? Ar lietuviams, esantiems už Lietuvos ribų, užtenka tik internete peržvelgti „Lietuvos ryto“, „Kaunadienės“ ar pan. straipsnelių antraštes? O gal vis dėlto reikia lietuviškos periodikos ir būnant toli nuo įvykių Lietuvoje? Gal reikia ne įvykių?!

Visi žino, kalba, rašo, galvoja ir t. t. apie tai, kiek daug lietuvių išvyksta iš Lietuvos. Gal didžioji dalis važiuoja „kalti pinigų“ karčemose, užieigose, naktibariuose. Bet yra ir dalis, kuri važiuoja dar ir studijuoti. Studijuoja visur: Japonijoje – matematiką, Kinijoje – tradicinę mediciną, Italijoje – teologiją, Vokietijoje – informatiką, Škotijoje – muziką, Danijoje – biznį, Švedijoje – ekologiją ir pan. Ar kokioje nors kitos šalies kolegijos, universiteto bibliotekoje galime rasti lietuvišką periodinį leidinį? Gal nėra reikalinga, nes reikiamą medžiagą randame ir kiekvienos šalies leidžiamoje periodikoje. Bet juk ką nors darome, gyvename ne vien dėl to, kad *reikia*. Tad gal ir studijuojama ne tik tai, ko *reikia* vienam ar kitam kursui, rašto darbui.

Romoje, Popiežiškajame Grigaliaus universitete (kuris, beje, balandį minės savo 450-ąsias įkūrimo metines) tarp daugiau negu pusantro tūkstančio periodinių leidinių pavadinimų buvo (gal dar ir bus) ir vienas lietuviškas. Gera užlipti Grigaliaus universiteto laipteliais į antrą bibliotekos aukštą ir rasti „Naująjį Židinį-Aidus“. Nežinau, kaip jis čia atsirasdavo. Gal šio universiteto prof. t. Antanas Liuima SJ (miręs praėjusių metų liepos 26 d.) užsakydavo, o gal „Židinio“ redakcija jį šiaip siųsdavo. Bet kone visi čia studijuojantys lietuviai (tokių kasmet yra daugiau negu 10), pasisotinę tam tikru kiekiu teologijos, filosofijos, istorijos, misiologijos ar komunikacijų,

paimdavo „Židinį“. Ir dažnai užlipus į antrą aukštą, prie periodinių leidinių, šio žurnalo net nebūdavo (vadinasi, kažkas pasiėmęs čia skaito, nes iš Grigaliaus universiteto nei knygų, nei periodikos negalima išsinešti). Nenoriu, kad suprastumėte tai kaip pagyrą. Paprasčiausiai „Židinys“ čia vienintelis, ir ar jis patinka, ar ne, vis tiek jame kiekvienas iš čia studijuojančių lietuvių rasdavo ką paskaityti.

Paskutiniame praėjusių metų „Židinyje“ į žurnalo vidų buvo įdėtas ir atskiras lapas – redaktoriaus laiškas. Įdomus šis žurnalas: kiekvieną kartą spausdina po laišką, skirtą redaktoriui, o va dabar ir žurnalo redaktorius išsiuntinėja laišką.

Laiškas apskritai yra įdomus dalykas. Jis rašomas ranka, spausdinamas, rašomas internete, kartais net rašomas į žurnalą, o kartais pats žurnalas (kad ir per redaktorių) atsiunčia laišką. Atrodytų, kad laiškas rašomas, jog sulauktum atsakymo, bet ne – spausdinami žurnale nereikalauja atsakymo (čia ir atsiranda skirtumai tarp įvairių laiškų formų, kurie net pakeičia laiško, jei taip pavadintume, prigimtį). Tiesa, dabar jau laiškus siunčia ir ant produktų: kreipiasi į tave koks sausainių gamintojas ir rašo, kad jei jūs rytą pradėsite valgydami šios rūšies sausainius, rytas taps puikus. Kiekvieną rytą skaitau po laišką ant visokiausių sausainių dėžučių: „Vitalis“, „Energie“ (ach, kokie puikūs pavadinimai!). Atsakymas į laišką ant sausainių pakuočių tikriausiai slypi dialoge tarp sausainių pavadinimo ir žmogaus, kuris tuos sausainius valgo. (Gal ant lietuviškų sausainių pakelių nerašo laiškų dėl to, kad koks čia gali būti dialogas tarp „Ralio“, „Berželio“ ir manęs, valgančiosios...) Tačiau grįžkime prie kiek tradiciškesnių laiškų. Paskaitai laišką žurnale ir verti kitą lapą. Paskaitai laišką, rašytą ranka, paskui dar kartą paskaitai, gal net dar kartą ir griebi pieštuką – atsakyti.

Paskaitai laišką internete, paspaudi atsakymo klavišą ir atsakai tuo pačiu virtualumu. O ką daryti su tokia nepažįstama laiškų rūšimi, kaip laiškai, atsiųsti žurnalo? Atsakyti žurnalui? Bet ne, juk laiškai, siunčiami į žurnalą, yra savaimė laiškai, o ne atsakymas į žurnalo laišką (kaip minėjau, laiškas žurnale skiriasi nuo kitų tuo, kad nereikalauja atsakymo). Kažin ar klausimo – žurnalinio laiško apskritai – sprendimą galime rasti.

Gal vis dėlto reikėtų žvilgtelėti į žurnalo laiško turinį. Taigi su paskutiniu praėjusių metų „Židinio“ numeriu atėjo laiškas, skirtas skaitytojui. Jeigu kreipsime dėmesį į tai, jog jį gavo Grigaliaus universiteto Romoje biblioteka, o skaito jį čia studijuojantys lietuviai, tai jis adresuotas tiems lietuviams. Laiško turinio esmė – atėinančių metų prenumerata. Tačiau jei kas iš čia esančių lietuvių nori užsiprenumeruoti šį žurnalą, tai padarys pats asmeniškai ir užsiprenumeruos sau į namus (t. y. į tą vietą, kur gyvena). Tad kaip čia yra su laišku, gautu į biblioteką? Nėra Grigaliuje lietuvių profesorių po jau minėto t. Liuimos mirties pernai ir po t. Pauliaus Rabikausko mirties 1998 m. kovą. Tad nėra tokio lietuvio, kuris galėtų visiškai identifikuotis su šiuo universitetu, t. y. su šio universiteto atsakingaisiais. Tad kam skirtas laiškas, atėjęs į Grigaliaus universiteto biblioteką?

Tačiau, manau, ne tik dėl to, kad man trūksta žinojimo, kaip „Židinys“ atsirasdavo Grigaliuje ir kas apskritai yra laiškas. Negaliu atsakyti į savo pačios klausimus: ar lietuviška periodika galima užsienio mokyklose (ypač ten, kur tradiciškai studijuoja lietuviai) ir kas yra bei kam skirtas žurnalo laiškas?

Jurgita Žemaitytė

Juokiasi puodas

Perskaičius „Naujajame Židinyje-Aiduose“ (2001, Nr. 1–2, p. 72) spausdintą vos trijų sakinių atsiliepimą apie iš prancūzų kalbos verstą S. Šišmano knygą „Karaizmas: doktrinos ir istorija“ (V., 2000), ima apmaudi nuostaba. Jurgita Šiaučiūnaitė-Verbickienė neatsakingai išvadina šį ypač mums, karaimams, nepaprastai svarbų ir vertingą darbą „plataus užmojo paaiškinti, kas yra karaizmas, kompiliaciniu rezultatu“, apžvalgos „miksi“, kuriame „tenka irtis tarp paviršutiniško tyrimo, apibendrinimų ir paties autoriaus betarpiško susipažinimo.....“

Ir visa tai – apie pasaulinio garso orientalistą, 60 gyvenimo metų iki pat mirties (1993) skyrusį karaimų religijos bei istorijos problemoms tirti, parašiusį daugybę straipsnių ir knygų, publikuotų įvairiose šalyse, specialistų

teigiamai vertintų (Kuzmickas B., *Būtis ir laikas*, Vilnius, 1983, p. 252–255; Dubiński A., *Przegląd orientalistyczny*, Warszawa, 1993, Nr. 1–2, p. 90–92 ir kt.)!

Tad kas gi šis, anot kritikės, „kompiliacinis rezultatas“? O ar, šiuo aspektu žiūrint, jos pačios rašinys apie Izaoką Trakietį (N. Ž.-A., p. 39–42) nėra toks pat „kompiliacinis miksas“? Bepigu juoktis... S. Šišmanas savo knygoje surinko ir apibendrino aibę šaltinių, mažai kam prieinamų (visi jie nurodomi), taip pat ir savo pastebėjimus bei nuomones, pateikdamas plačią aptariamų klausimų panoramą. Uoliausiais jos skaitytojais kaip mat tapo autoriaus gentainiai – Lietuvos karaimai, po 20 metų pagaliau gavę į rankas ilgai lauktą leidinį, tapusį jiems parankine knyga, vaizdžiai bylojančia apie tautos šaknis bei vingrias amžių peripetijas. Be to, ji suteikia galimybę giliau pažinti

Bibliją ir savo tikėjimo tiesas, kas iš mūsų, sovietmečio ugdytinių, didelę gyvenimo dalį buvo atimta.

O ko vertas „išmintingas“ patarimas atsivertusiems knyga: „taikykite vieną kertinių karaizmo principų – naudokitės savo kritiniu protu“? Nejau gerbiama patarėja nežino, kad „savo kritiniu protu“ kiekvienam juo apdovanotam privalu naudotis visada, ne tik Šišmaną atsivertus? Kitaip tas protas, kaip ir bet kuris nebeveikiantis organas, atrofuojasi. Regis, p. Jurgitai neprošal priminti, ką patarė dar mūsų eros pirmąjį šimtmetį išžymusis romėnas Markas Fabijus Kvintilianas: „Sprendimas apie pagarsėjusius rašytojus turi būti kuklus ir apdairus, kad išvengtume klaidos, būdingos daugeliui tų, kurie smerkia viską, kas viršija jų išmanymą“ („Oratoriaus mokymas“).

Elžbieta Bezekavičienė

Borges Jorge Luis, *Fikcijos*, Vilnius: Baltos lankos, 2000, 141 p.

Tai Lotynų Amerikos rašytojų plejadai didelę įtaką dariusio autoriaus pirmoji knyga lietuvių kalba. Įspūdinga pasakojamų įvykių klostymo logika, savitas požiūris bei aiškus dalykų išmanymas, ko nepasakytum apie teksto aiškinimus, tvirtinančius, kad *Chasid* – XVIII a. Lenkijos žydų judėjimas, Rabanas Mauras – vokiečių ankstyvosios scholastikos atstovas, o *Imitatio Christi* – moralinės teologijos vadovėlis.

Rima Malickaitė

Dalmases de Candido, *Tėvas Ignacas*, iš vokiečių k. vertė Danutė Budreikaitė, Vilnius: Katalikų pasaulis, 2001, 280 p., 2500 egz.

Knyga ypač aktuali Lietuvos skaitytojui, jau neblogai pažįstančiam jėzuitus ir jų veiklą, bet menkliau – patį vienuolijos steigėją ir jo dvasią. Tėvas de Dalmases, vienas geriausių šv. Ignaco gyvenimo žinovų, rašo tradicinę, objektyvią, visapusiškai pagrįstą ir gana naujais tyrinėjimais papildytą šventojo biografiją, siekdamas (ne vien knygos viršelio portrete) nutapyti tėvo Ignaco *vera icon*. Gera ir gerai suredaguota knyga visko apie Ignacą nesiekiančiam žinoti skaitytojui. Apmaudi (ypač Lietuvos skaitytojui) smulkmena: p. 169 autorius klaidingai nurodė 1555 m. Vilniuje apsilankiusį šv. Ignaco bendražygį – tai buvo ne Bobadilla, o Salmeronas.

Liudas Jovaiša

Duras Marguerite, *Tarkvinijos arkliukai*, iš prancūzų k. vertė Alina Kiliesaitė, Vilnius: Alma littera, 2001, 167 p.

Savito stiliaus romanas apie meilę,

maloniai išsiskiriantis iš pseudoromantinių „moterišku“ istorijų lavinos: slegiant itališkos vasaros kaitrai, pajūryje įsikūrusi draugija kankinasi neišsipildžius lūkesčiams – nuo liūdesio ir nuobodulio niekur nepabėgsi. Vasarotojai bando peržengti vis gilėjančią jausmų prarają paskubomis megzdami pažintis ir ryždamiesi erotinėms intrigoms, nors ir suvokia jų bergždumą. Dykinėjant atsiranda progų ir neįpareigojantiems pašnekiesiems apie kulinariją, marksizmą, veltui bėgančius metus, santuokinio gyvenimo absurda, antikinę architektūrą. Romane nėra jokių vidinio monologo pėdsakų: kalbama išties daug, mintys neslepiamos, emocijos neužgniauziamos; puikiai atskleista, kaip atostogos virsta ritualu, kaip auga ir slūgsta tarpusavio santykių įtampa.

Manfredas Žvirgždas

Federavičienė Eugenija, *Kriščioniškosios kultūros istorijos bruožai*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2000, 425 p., 500 egz.

Knygoje esama ir gerų, ir blogų aspektų. Geri: a) sumanymas tokią istoriją parašyti; b) drąsa tokio sumanymo imtis. Blogi: a) tekstas; b) iliustracijos; c) literatūros sąrašas. Kad nebūtų tušti žodžiai, paskaitykime, pvz., Šv. Petro bazilikos Vatikane aprašymą: „senovinės statulos abiejose laiptų pusėse pastatytos 1617 metais (popiežiaus Grigaliaus laikais, 1621–1623). [...] Iš dviejų pagrindinio kupolo pusių – du maži Mikelandželo soborai“. Skyriuje „Rokoko meno stilius“ plačiai aprašyti etruskų kapai, Romos imperatorius Hadrianas, Viduramžių muzika ir t. t. Knygos išleidimą rėmė Kultūros ministerija. Sveikiname.

Vytautas Ališauskas

Krikštopaitis Juozas Algimantas, *Pralenkęs laiką: Theodor Grotthuss*, Vilnius: Pradai, 2001, 279 p.

Visai patraukli ir įdomi Lietuvos filosofijos ir sociologijos institute parengta knyga, kurioje autorius, lengvu mokslinės žurnalistikos stiliumi aprašydamas pagrindinio herojaus gyvenimą ir veiklą, nepamiršo aptarti ir savo paties nuopelnų. Nepaisant to, kad mokslo istorijos profesoriui niekur nepavyko aptikti vietovardžio „Bononija“, knyga patiks tiems, kurie domisi elektrolizės teorija, fosforescencija, rodanidų toksiškumu, žemės magnetizmu, fotochemijos dėsniais ir jonvabalių švytėjimu. Tik pavadinimas, regis, bus atklydęs iš kažkokio seno mokyklinio rašinio.

Eligijus Raila

Miškinis Algimantas, Morkūnas Kęstutis, *Kauno atvirukai 1918–1940*, katalogas, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2001, 192 p., iliustr.

Bene pirmas Lietuvoje išsamus, solidus, dailus filokartijos leidinys. Parengtas privačių kolekcininkų, pasirodė Lietuvos nacionalinio muziejaus bibliotekoje. Įdomus ne tik atvirukų rinkėjams. Vertingas tarpukario Kauno gyvenimo ikonografijos šaltinis, be kita ko, patvirtinantis ne tik fotografinių vaizdų, bet ir firminių blankų, įmonių bei įstaigų reklamų, kaip visuomenės pažinimo šaltinio, reikšmę.

Giedrė Jankevičiūtė

Mulevičiūtė Jolita, *Modernizmo link. Dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940*, Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2001, 224 p., 173 iliustr.

Knygoje į Lietuvos tarpukario meninę kultūrą pažvelgta ne vien dailėtyri-

ninko, bet ir istoriko akimis. Rašoma apie tai, kas atitinka dar gana naują sąvoką „dailės gyvenimas“: dailės funkcionavimo visuomenėje sąlygas, aplinkybes, kūrėjų, žiūrovų bei kritikų santykius, menininko savimonę, dailės vartotojų poreikius bei jų įtaką dailės procesams.

Monografija įdomi ir dėl objekto, ir dėl naujo požiūrio į epochą – bene pirmą kartą taip ryškiai parodomas jos prieštaravimas. Daug politinių faktų, nuorodų į kultūros gyvenimo marginalijas. Į autorinį tekstą prasmingai įpintos citatos suteikia pasakojimui dar daugiau gyvumo bei padeda stipriau pajusti „epochos kvapą“. Taip šiek tiek užmaskuojamas ir išpūdingos apimties mokslinis aparatas. Gausi iliustracinė medžiaga dera prie teksto ir yra papildomas atskirų teiginių komentaras.

Šis dailės istorijos veikalas liudija naują, šiuolaikišką požiūrį į XX a. pirmos pusės Lietuvos meninę kultūrą.

Giedrė Jankevičiūtė

Prunskis Juozas, *Rinktinės mintys*, Kaunas: Naujasis amžius, 2000, 344 p., 5000 egz.

Sudarytojo kunigo Juozo Prunskio žodžiais, tai „miniatiūrinė gyvenimo filosofijos ir poezijos antologija“. Lietuvių, anglų, vokiečių, prancūzų, ispanų, italų ir kt. tautų autorių citatos ir aforizmai, taip pat priežodžiai ir patarlės iš šių ir kitų tautų tautosakos įvairiausiomis temomis nuo „Paryžiaus – Europos kavinės“ iki „amžinybės kaip Dievo valios vykdymo“ ne tik minčiai palyginti ar kalbai pašmaikštinti, bet tinka ir paprotinti bei rimtesniems kultūros, meno, literatūros, tikėjimo klausimams apmąstyti. Tik gaila, kad perleisdami 1958 m. JAV pasirodžiusią knygą, leidėjai jokios leidybinės išminties nepasisėmė: nepasirūpino nei dailesne knygos išvaizda, nei pavardžių rodykle, nesugalvojo nė turinio sudaryti...

Gediminas Mikelaitytis

Rančelis Vytautas, *Genetika*, Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos leidykla, 2000, 659, [1] p.

Genetikos vadovėlyje aukštosioms mokykloms apžvelgiamos visos pagrindinės genetikos tyrinėjimų kryptys. Net šia disciplina specialiai nesidominčiam skaitytojui bus labai įdomūs keli pirmieji skyriai, skirti genetikos raidai, ypač žmogaus genomo iššifravimui. Ne vienam bus nelaukta sužinoti, kad paprasto žirnio genomas apie pusantro karto didesnis už žmogaus genomą. Tad natūraliai kyla klausimas, koks ryšys tarp genomo dydžio ir jį turinčios būtybės tobulumo, o iš čia seka daugybė filosofinių ir galbūt net teologinių išvadų.

Vadovėlis parašytas labai profesionaliai, bet genetikos raida tokia sparti, jog kai kurie duomenys jau spėjo pasenti, pvz., teigiama žmogaus genomą turint 100 000 genų (p. 129), o naujausi atradimai šį skaičių sumažino beveik iki 30 000. Knygoje gausu mokslinių terminų, todėl rengiant kitą leidimą, būtų pravartu pridėti rodyklę.

Naglis Kardelis

Romantizmas, studijų knyga, sudarė **Gvidonas Bartkus**, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2000, 310 p.

Studentams skirtas (nors kainą ne visai „studentiška“) straipsnių rinkinys apie po romantizmo vėliava suvienytus autorius. Peno turės norintieji pasiskaityti apie romantiškus – romantiškas asmenybes Byroną, Poe ir tris muškietininkus, tačiau ieškantys vientisos romantizmo koncepcijos, besidomintys romantizmu kaip reiškiniu dar kartą pasijus palikti raustis užsienio autorių veikaluose.

Rima Malickaitė

Savukynaitė Elena, *Lietuvos pantomima 1967–1972 metais*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2001, 177 p., 90 egz.

Dviejų docentų recenzuota knyga, kurios turinys mažai ką turi bendra su pavadinimu. Antikinės istorijos, padrikų citatų, atpasakotų libretų ir patetiško prisiminimų kratinys, iš kurio sužinome, kad Modris Tenisonas buvo imponantiška asmenybė „rembrantiška berete, ilgu liemenuotu paltu, atraitytais kareiviškais ‘kerzavais’ batais“, kurių atvartai „būdavo išdekoruoti šratinuku rytiškais ornamentais“ (p. 37). Leisdamas tokias mokslingas knygas, Klaipėdos universitetas, regis, vis labiau tampa panašus į paralyžiaus ištiktą mimą.

Vudris Badmintonas

Vaišvila Alfonsas, *Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje*, Vilnius: BĮ UAB „Litimo“, 2000, 648 p.

Autorius, turėdamas omenyje permainingą istorinį Lietuvos valstybės likimą, siekia atlikti iki šiol neregėtą heraklišką žygį. Kita vertus, knygoje kaip tik iš esmės neatskirtos istorinė, teisinė-praktinė, visuomeninė ir filosofinė teisinės valstybės aptarimo perspektyvos. Norinčius susipažinti su teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje būtina perspėti: *koncepcijos* čia kaip tik ir trūksta.

Lietuviška, autoriaus rekonstruota „koncepcija“ pasirodo esanti eklektinis įvairių Vakaruose ar Rytuose susiformavusių teisinės valstybės koncepcijų mišinys. Plačiai aptariant stiprių ar silpnų išorinių įtakų šaltinius, lietuviškoms realijoms tenka musės dalis. Knyga veikia terapiškai, imlesnis skaitytojas netruks radikaliai suabejoti Lietuvos valstybės teisiniais pagrindais.

Tomas Daugirdas

Istoriniai dienoraščiai

PALEMONAS DRAČIULA

I

Ar žinote, kodėl lietuvių protėviai vadinosi „aisčiais“? Ogi todėl, kad jiems vaikus atnešdavo Rusijos gandrai (rus. *aucmbi*).

II

Ar žinote, kodėl Rusijos moneta vadinasi „kapeika“?

Ogi todėl, kad XI amžiuje Kijevo kunigaikštis Jaroslavas, atžygiavęs su savo kariauna į Lietuvą ir negavęs duoklės, plėšdavęs lietuvių kapus.

III

Ar žinote, kodėl Mongolijos sostinė vadinasi „Ulan Batoras“?

Ogi todėl, kad Lietuvos didysis kunigaikštis Steponas Batoras, apžavėtas Renesanso idėjų ir nutaręs išsiaiškinti savo vengrišką kilmę, pasiun-

tė ulonų (lenk. *ułany*) būrį į Urala, bet šie nuklydo dar toliau ir valdovo garbei įkūrė miestą.

IV

Ar žinote, kodėl Dionizo Poškos ažuolas vadinamas „Baubliu“?

Ogi todėl, kad Poška, labai domėjęsis gamta ir archeologija, užsidaręs ažuolo drevėje, balsiai skaitydavo savąjį „Eneidos“ vertimą, o muzikas Žemaičių ir Lietuvos manė, kad jis baubimu vilioja mamutę.

V

Ar žinote, kodėl Vilniaus generalgubernatorius Michailas Muravjovas buvo vadinamas „Koriku“?

Ogi todėl, kad 1863 metais, norėdamas suardyti sukilėlių bičiulystę, įsakė visuose Lietuvos kaimuose išplėšti avilius, o korius suvežti į gubernato-

riaus rūmus.

VI

Ar žinote, kad sykį Baranauskas vaikštinėjo po girią ir išgirdo: tuk-tuk-tuk. Tai tuko genys.

VII

Ar žinote, kad vienas žymus prancūzų lakūnas danguje išraižė: „Mylėti – reiškia žiūrėti ne vienam į kitą, o žiūrėti kartu viena kryptimi“.

Du žymūs lietuvių lakūnai vis dėlto neatsispyrė pagundai pažiūrėti vienas į kitą. Jų lėktuvas sudužo 1933 metų liepos 17-ą.

VIII

Ar žinote, kad sykį užmigo Vincas Mykolaitis-Putinas altorių šešėly ir susapnavo, kad stato katedrą.

O ėjo 1959-ieji.

Iš tiesų... juokinga...